

# HƏYAT BİLGİSİ

## 9







NÜŞABƏ MƏMMƏDOVA  
KÖNÜL MAHMUDOVA  
SEVİL BƏHRƏMOVA

# HƏYAT BİLGİSİ

## 9

Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün  
“Həyat bilgisi” fənni üzrə

**MÜƏLLİM ÜÇÜN METODİK VƏSAİT**

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin  
03.06.2016-cı il tarixli 369 nömrəli əmri ilə  
təsdiq edilmişdir.

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2016

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

**“Şərq-Qərb” Nəşriyyatı**

Müəllim üçün metodik vəsaitlə bağlı rəy, irad və təkliflərin [info@eastwest.az](mailto:info@eastwest.az) və [derslik@edu.gov.az](mailto:derslik@edu.gov.az) elektron ünvanlara göndərilməsi xahiş olunur. Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!



# Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,  
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!  
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!  
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!  
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!  
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!  
Minlərlə can qurban oldu!  
Sinən hər bə meydan oldu!  
Hüququndan keçən əsgər,  
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,  
Sənə hər an can qurban!  
Sənə min bir məhəbbət  
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,  
Bayrağını yüksəltməyə  
Cümlə gəncələr müştaqdır!  
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!  
Azərbaycan! Azərbaycan!

## MÜNDƏRİCAT

Dərslik komplekti haqqında .....	5
“Həyat bilgisi” – integrativ fənn kimi.....	10
9-cu sinif “Həyat bilgisi” fənni üzrə məzmun standartları.....	12
Dərslik komplektinin strukturu.....	15
Fənn üzrə məzmun standartlarının reallaşdırılması cədvəli .....	16
İllik planlaşdırmanın aparılmasına dair tövsiyələr.....	18
İllik planlaşdırma cədvəli.....	19
İnteraktiv təlimə şəraitin yaradılması .....	25
Yaş xüsusiyyətləri və inklüzivlik .....	37
Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinə dair tövsiyələr.....	39
Mövzuların gündəlik planlaşdırılmasına dair tövsiyələr .....	43
“Həyat bilgisi” fənninin tədrisinə aid tövsiyələr.....	51

### **I tədris vahidi. Sağlamlığımız və təhlükəsizliyimiz uğrunda..... 65**

1. Yolda davranış mədəniyyəti..... 66
2. Təhlükəsizliyimizə laqeyd qalmayaq .....
3. Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatıdır..... 74
4. Layihə. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması .....
5. Müasir dövrün global ekoloji problemləri .....
6. Layihə. Global ekoloji problemlərin həlli..... 80

I tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair nümunələr .....

### **II tədris vahidi. Cəmiyyət və onun rifahı..... 85**

1. İnsan sosial proseslərdə..... 86
2. Vətəndaş cəmiyyəti .....
3. Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplər .....
4. İnsan hüquqları..... 94



5. Hüququmuz beynəlxalq səviyyədə qorunur .....	98
6. İqtisadi səmərəlilik .....	101
II tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair nümunələr .....	106
<b>III tədris vahidi. Mədəniyyət və tolerantlıq .....</b>	<b>109</b>
1. Tolerantlıq.....	110
2. Mədəniyyətlərarası tolerantlıq .....	113
3. Azərbaycanda dini tolerantlıq .....	117
4. Dünyada müxtəlif dinlərə münasibət. Multikulturalizm .....	120
5. Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti .....	123
6. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borc .....	126
7. Dünyanın dərk olunması .....	129
III tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair nümunələr .....	132
İstifadə edilmiş və müəllimin istifadə edə biləcəyi mənbələr .....	134

## DƏRSLİK KOMPLEKTİ HAQQINDA

*Hörmətli müəllimlər!* Bildiyiniz kimi, Azərbaycanda 1999-cu ildən başlayan islahatlar təhsil tariximizdə müstəqillik illərinin quruculuq dövrünü əhatə etməsi ilə maraqlıdır. Təhsilin nəticəyönümlü xarakter alması onun inkişafyönümlülüyünü təmin edir və xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Siz müəllimlərin yeni pedaqoji texnologiyalara yiyələnməni və mövcud texnologiyaları özünüzdə fəaliyyət mexanizminə çevirməni də məhz bu islahat nəticəsində qazandığınız nailiyyətlərdəndir. 2013-cü ildə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” sənədində 5 strateji istiqamət öz əksini tapır ki, bunlardan ikincisi məhz “Təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodları və texnologiyaları vasitəsilə təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsi təmin edən yüksək nüfuzlu təhsilverənlərin formalaşdırılması”dır.

Artıq səkkiz ildir ki, məktəblərimizdə yeni təhsil proqramları tətbiq olunur. Həyat bilgisi fənn proqramının ümumi orta təhsil səviyyəsində tətbiqinə isə dörd ildir ki, başlanılmışdır. Siz müəllimlərin “Həyat bilgisi” fənn proqramlarının (kurikulumlarının), təlim texnologiyalarının tətbiqi sahəsində nailiyyətləriniz çoxdur. Fəal təlim auditoriyalarının qurulması, şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafının təmin olunması və s. bu nailiyyətlər sırasında. Şagirdin meyil və maraqları əsasında fəaliyyət göstərən qabaqcıl məktəbin müasir düşüncə, yaradıcı, şagird şəxsiyyətini və onun inkişafını nəzərə alan müəllimləri ilə yanaşı, bir sıra çətinliklərlə üzləşən müəllimlərimiz də vardır. Mövcud olan çətinliklərin aradan qaldırılması üçün müəllimlərdən tədqiqatçılıq, yaradıcılıq və konstruktiv bacarıqlar tələb olunur.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün Həyat bilgisi fənn proqramına (kurikuluma) əsasən hazırlanmış dərslik komplektinin tərkib hissəsi olan Müəllim üçün metodik vəsait dərslikdən daha effektiv istifadəni təmin edir. Hazırlanmış dərslik komplekti təhsil prosesində müəllim-şagird fəaliyyətinin tam təsəvvür olunmasını və onun üzvi şəkildə əlaqələndirilməsini təmin edir.

Dərslik təlimin məzmununu ifadə edən mühüm komponentlərdən biri olub, təlim marağını gücləndirməklə yanaşı, şagirdləri axtarıqlara, yeni məlumatlar əldə etməyə istiqamətləndirir. Dərslikdə “Həyat bilgisi” fənn proqramının (kurikulumun) məzmununa daxil olan bütün məzmun standartları reallaşdırılmışdır. Standartların reallaşdırıldığı bütün mövzularda şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmış, onların sadə dildə və lakonik olması gözlənilmişdir. Bu məqsədlə şəkillərdən, təfəkkürün inkişafına yönəlmiş tapşırıqlardan istifadə olunmuş, yeni terminlərin izahına, qanunlara, maraqlı məlumatlara yer ayrılmışdır. Dərslikdə təlim materialları sadədən mürəkkəbə və məntiqi ardıcılıq nəzərə alınmaqla düzülüb, eyni zamanda şagirdlərin fərqli idraki imkanlarının nəzərə alınması da ön plana çəkilmişdir.

Dərslikdəki mövzuların hər biri aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

#### 4. DÜNYADA MÜXTƏLİF DİNLƏRƏ MÜNASİBƏT. MULTİKULTURALİZM



*İnsanların həyata baxışları və inancları müxtəlifdir. Bu müxtəlifliklər mədəniyyətlərdə və dini etiqadlarda öz əksini tapmışdır. Qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsi deyir: "Dünyada çox yollar var, lakin onların hamısı bir məqsədə doğru aparır. Yüz üsul var, lakin nəticə həmişə biridir".*

**Konfutsi bu aforizmi söyləyərkən nə demək istəmişdir? İnsanların seçdiyi müxtəlif yollar birinin digərinin xüsusiyyətinə dözümlü yaşamasına şərait yaradırmı? Müxtəlif dinlərə münasibətdə dözümlü olmağın əhəmiyyəti nədir? Nə üçün biz insanların yolları ayrı olsa da, məqsədləri eynidir?**

Bildiyiniz kimi, insanlar çox müxtəlifdirlər. Onların əmək fəaliyyəti, münasibətləri, yaşam tərzləri də bir-birindən fərqlənir. Lakin insanlar həmin fərqlərin ifadəsi olan əqidələrinə, maraqlarına, inamlarına, yaşam tərzlərinə görə bir-biri ilə müxtəlif qruplarda birləşirlər. İnsanları bir-birinə yaxınlaşdıran ən böyük birlik dindir. Bu mənada din cəmiyyətdə sosial birlik, həmrəylik, mənəvi əlaqə üçün vasitədir.



*"Din" sözünün mənası ərəb dilində "inam", "etimad" deməkdir. O, dilimizə İslam dininin yayılması ilə əlaqədar daxil olmuşdur. Din həm də xalqın mənəvi mədəniyyətinin bir sahəsidir. O, insanların dünyanı dərk etmək istəyindən yaranmış dünyagörüşü formasıdır. İnsanlar dinin vasitəsilə təbiət-cəmiyyət hadisələrinin baş verməsini, inkişafını, bütün dəyişiklikləri fəvqəladə qüvvələrin təsiri ilə əlaqələndirir, onların fəaliyyətinin nəticəsi kimi izah edirdilər.*

*Siz dünyada mövcud olan dinlər haqqında əvvəlki siniflərdə də məlumat almısınız. Yadıınıza salın, dünyada hansı dinlər mövcuddur?*

A

C

D

B



C

Məlumdur ki, dinlər müxtəlifdir. İnsan heyvan və bütələrə sitayişdən başlayaraq tək, vahid Allaha inama qədər dini təfəkkürün intibah yolunu keçmişdir. Hal-hazırda insanların əksəriyyəti tək Allaha inama üstünlük verir. Ən qədim tək-allahlı din e.ə. I minillikdə Fələstində meydana gəlmiş iudaizm dinidir. Bu dinə yəhudilər etiqad edirlər. İudaizm milli din hesab olunur. Milli dinlərə yaponların sintoizm, çinlilərin daoizm dinlərini misal göstərmək olar.



C

Dünyada ən geniş yayılmış dinlər *xristianlıq, islam, induizm* və *buddizmdir*.

İudaizm, xristianlıq, islam səmavi dinlər hesab edilir. Çünki onların şərh olunduğu və əsas qayəsinin yazıldığı müqəddəs kitabları var. Bu kitablardakı nəsihətlər, rəvayətlər və hökmlər məhz Allahın kəlamları olmaqla Onun insanla ünsiyyət vasitəsidir.

F



A – **Motivasiya.** Mövzu ilə bağlı problemli situasiya yaradılır və bəzi hallarda suallarla yekunlaşır.

B – **Araşdırma məqsədilə verilmiş tapşırıqlar.** Maraq yaradılan hadisələrin araşdırılmasına yönəldilmiş tədqiqat xarakterli tapşırıqlardan ibarətdir. Bu bənd bir qisim mövzular üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə hansısa bir hadisə verilir və bu hadisənin başvermə səbəbi, nəticələri araşdırılaraq digər şagirdlərlə müzakirə edilməsi nəzərdə tutulur.

C – **Yeni biliklər.** Mövzu ilə bağlı izahatlar, dərsin əsas məzmunu dərsliyin bu hissəsində verilir.

E – **Yeni terminlər.** Standartın reallaşmasına xidmət edən yeni terminlərin izahı verilir.

D – **Diqqət yetirməli fikirlər.** Mövzu ilə bağlı statistik məlumatlar, maraqlı faktlar və hadisələr, qaydalar və qanunlar.

F – **Suallar və tapşırıqlar.** Standartda nəzərdə tutulan əsas bilik və bacarıqların hansı səviyyədə reallaşdırılmasını müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Təqdim olunmuş tapşırıqlar məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişafına yönəlmişdir. Bu tapşırıqların tədqiqatın aparılması mərhələsində, ev tapşırıqlarının verilməsində istifadəsi nəzərdə tutulmuşdur.



– bu işarə altında verilmiş suallar şagirdləri fəaliyyətə cəlb etmək üçündür.

Yeni dərsliklərlə işləmək təcrübəsinin artırılması, standartlarda nəzərdə tutulmuş tələblərin reallaşdırılması, dərsliklərdən yaradıcılıqla istifadə olunması baxımından müəllim üçün metodik vəsait olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir.

Metodik vəsaitdə hər bir standartın reallaşdırılması ilə bağlı tövsiyələr, planlaşdırma, qiymətləndirmə vasitələri və onun hazırlanmasına verilən tələblər, müəllimin istifadə edəcəyi mənbələr öz əksini tapmışdır.

Hər bir mövzunun tədrisi ilə bağlı verilmiş tövsiyələr istiqamətverici xarakter daşıyır.

**Müəllim üçün metodik vəsaitdə  
aşağıdakı materiallar öz əksini tapmışdır:**

- “Həyat bilgisi” – integrativ fənn kimi
- 9-cu sinif “Həyat bilgisi” fənni üzrə məzmun standartları
- Dərslük komplektinin strukturu
- Fənn üzrə məzmun standartlarının reallaşdırılması cədvəli
- İllik planlaşdırmanın aparılmasına dair tövsiyələr
- İllik planlaşdırma cədvəli
- İnteraktiv təlimə şəraitin yaradılması
- Yaş xüsusiyyətləri və inklüzivlik
- Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinə dair tövsiyələr
- Mövzuların gündəlik planlaşdırılmasına dair tövsiyələr
- “Həyat bilgisi” fənninin tədrisinə aid tövsiyələr
- İstifadə edilmiş və müəllimin istifadə edə biləcəyi mənbələr



## “HƏYAT BİLGİSİ” – İNTEQRATİV FƏNN KİMİ

Hələ XIX əsrdən başlayaraq alimlər fənlər arasında əlaqələr yaratmağı, onları bir-biri ilə inteqrasiya etməyi düşünmüşlər. XIX əsrin sonlarında alman pedaqoqu İ.F.Herbert bir-biri ilə əlaqəsi olmayan fənlərə daxil olan mövzuların birləşdirilməsi ideyasını irəli sürmüşdür. İnteqrativ kurikulum C.Dyu tərəfindən qoyulmuş progressiv təhsil hərəkatının əsas tərkib hissəsinə çevrildi. Xarici ədəbiyyatda inteqrativ kurikulumda pedaqoji yanaşma aşağıdakı kimidir: “Təhsilin inteqrasiyası məqsəd deyil, strategiyadır. Bu strategiyadan istifadə etməklə dərslər planlarını zənginləşdirmək, şagirdlərin anlama imkanlarını dərinləşdirmək və onların ideyaları ümumiləşdirmə bacarığını artırmaq mümkündür”.

Azərbaycan Respublikasında cəmiyyətin ehtiyac və tələbləri nəzərə alınmaqla təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək və onun inkişafını təmin etmək məqsədilə təhsil sistemində köklü islahatlar həyata keçirilir. Bununla əlaqədar təhsilin keyfiyyətini yüksəldən amillərə və ilk növbədə təhsilin məzmununa yenidən baxılması fənlərarası inteqrasiya və inteqrativ fənlərin tədrisi zərurətini doğurmuşdur. Milli Kurikulum hazırlanan zaman inteqrativlik prinsipinə istinad edilərək inteqrativ fənn olan Həyat bilgisinin tədrisi qərara alınmışdır.

Təhsil nazirinin 23.07.2007-ci il tarixli 923 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün fənn kurikulumunda inteqrasiya və inteqrativ fənn olan “Həyat bilgisi” belə xarakterizə edilir:

“*İnteqrasiya* – müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişafa və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmaq və onları sistemləşdirməkdir”. “*Həyat bilgisi*” fənni fərdin özünü bioloji, psixoloji, sosial və mənəvi tərəfləri ilə bütöv bir varlıq kimi dərk etməsi və reallaşdırması üçün lazım olan bilik, bacarıq və dəyərlər sistemi formalaşdırmağa və onu təkmilləşdirməyə kömək edən inteqrativ vasitədir”.

Bu fənn konkret olaraq hər hansı bir elmin əsaslarını öyrətmir. Ümum-təhsil məktəblərində tədris olunan bir çox fənlərin elementlərini özündə ehtiva edir, eyni zamanda əsas təhsil pilləsində tədris edilən bəzi fənlərin, əsasən də təbiət elmlərinin fundamentini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 11.08.2006-cı il tarixli 655 nömrəli əmri ilə təsdiq olunan Həyat bilgisi dərslisinin müəlliflərinin fikrincə, bu fənnin məqsədi: "...milli və bəşəri dəyərləri mənimsəmiş, azad və yaradıcı düşünməyi, birgə işləməyi bacaran vətəndaşlar yetişdirməkdən ibarətdir".

Müasir təhsil təcrübəsi sübut edir ki, təlimdə inteqrasiya metodlarından istifadə məzmunun şagirdlər tərəfindən hərtərəfli mənimsənilməsi, onlarda geniş dünyagörüşü formalaşmasında böyük rol oynayır.

## **9-cu SİNİF “HƏYAT BİLGİSİ” FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI**

### **9-cu sinfin sonunda şagird:**

- dünyanın dərk olunmasında elmi və dini dünyagörüşləri müqayisə edir;
- qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır;
- insanın sosial proseslərdə iştirakını, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir;
- beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimatlar hazırlayır;
- iqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayır və təqdim edir;
- mədəniyyətlərarası münasibətlərdə və müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir;
- bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu dərk etdiyini nümayiş etdirir;
- sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir;
- təhlükəsiz davranış qaydalarına əməl etdiyini konkret situasiyalarda nümayiş etdirir;
- yol hərəkətinə dair davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir;
- fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair layihələr hazırlayır.



## 1. Təbiət və biz

### Şagird:

1.1. *Varlıq, təbiət və hadisələrə, onların qarşılıqlı əlaqəsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

1.1.1. Dünyanın dərk olunmasında elmi və dini dünyagörüşləri şərh edir.

1.2. *Ekoloji tarazlığın qorunmasına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

1.2.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır.

## 2. Fərd və cəmiyyət

### Şagird:

2.1. *Cəmiyyətin sosial mahiyyətinə və idarəetmə formalarına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

2.1.1. İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirir.

2.1.2. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.

2.2. *Hüquqi mədəniyyətə malik olduğunu nümayiş etdirir.*

2.2.1. Əsas insan hüquqlarının beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunduğunu əsaslandırır.

2.2.2. Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimatlar hazırlayır.

2.3. *İqtisadi bilik və bacarıqlara yiyələndiyini nümayiş etdirir.*

2.3.1. İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayır və təqdim edir.

## 3. Mənəviyyat

### Şagird:

3.1. *Ünsiyyət mədəniyyətinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

3.1.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

3.2. *İnsan mənəviyyatını formalaşdıran amillərə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

3.2.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirir.

3.2.2. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu dərk etdiyini nümayiş etdirir.

3.3. *Mənəviyyətin formalaşmasında dinin rolunu dəyərləndirir.*

3.3.1. Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

#### **4. Sağlamlıq və təhlükəsizlik**

##### **Şagird:**

4.1. *Sağlam həyat tərzinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

4.1.1. Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

4.2. *Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

4.2.1. Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarından istifadəyə dair təqdimatlar hazırlayır.

4.2.2. Yol hərəkətinə dair davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir.

4.3. *Fövqəladə hallarla bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

4.3.1. Fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair layihələr hazırlayır.

## **DƏRS LİK KOMP LEKTİNİN STRUKTURU**

### **I. Sağ lamlığımız və təhlükəsizliyimiz uğrunda**

1. Yolda davranış mədəniyyəti
2. Təhlükəsizliyimizə laqeyd qalmayaq
3. Sağ lam ailə sağ lam gələcəyin təminatıdır
4. Layihə. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması
5. Müasir dövrün qlobal ekoloji problemləri
6. Layihə. Qlobal ekoloji problemlərin həlli

### **II. Cəmiyyət və onun rifahı**

1. İnsan sosial proseslərdə
2. Vətəndaş cəmiyyəti
3. Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplər
4. İnsan hüquqları
5. Hüququmuz beynəlxalq səviyyədə qorunur
6. İqtisadi səmərəlilik

### **III. Mədəniyyət və toleran tlıq**

1. Toleran tlıq
2. Mədəniyyətlərarası toleran tlıq
3. Azərbaycanda dini toleran tlıq
4. Dünyada müxtəlif dinlərə münasibət. Multikulturalizm
5. Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti
6. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi bərc
7. Dünyanın dərk olunması

**FƏNN ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ  
REALLAŞDIRILMASI CƏDVƏLİ**

Tədris vahidi	Mövzular	1.1.1.	1.2.1.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	2.2.2.	2.3.1.	3.1.1.	3.2.1.	3.2.2.	3.3.1.	4.1.1.	4.2.1.	4.2.2.	4.3.1.
Səhləmləlməm və təhlükəsizliymiz uğrunda	1. Yolda davranış mədəniyyəti														+	
	2. Təhlükəsizliymizə laqeyd qalmayaq													+		
	3. Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatdır												+			
	4. Layihə. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması															+
	5. Müasir dövrün qlobal ekoloji problemləri		+													
	6. Layihə. Qlobal ekoloji problemlərin həlli		+													
Cəmiyyət və onun rifahı	1. İnsan sosial proseslərdə			+												
	2. Vətəndaş cəmiyyəti				+											
	3. Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplər				+											
	4. İnsan hüquqları					+										
	5. Hüququmuz beynəlxalq səviyyədə qorunur						+									
	6. İqtisadi səmərəlilik								+							

Mədəniyyət və toleranlıq															
1. Tolerantlıq															
2. Mədəniyyətlərarası tolerantlıq															
3. Azərbaycanca dini tolerantlıq														+	
4. Dünyada müxtəlif dinlərə münasibət. Multikulturalizm														+	
5. Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti														+	
6. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borc														+	
7. Dünyanın dərk olunması															+

## İLLİK PLANLAŞDIRMANIN APARILMASINA DAİR TÖVSIYƏLƏR

Planlaşdırma – əsas məqsədləri müəyyənləşdirmək və onlara nail olmaq üçün hər bir müəllimin özünəməxsus fəaliyyət istiqamətidir.

Bildiyimiz kimi, hazırkı kurikulumlar siz müəllimlərə illik planlaşdırma aparmaqda müəyyən sərbəstlik verir. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, məhz hər bir məktəbin yerləşdiyi regiondan, onun infrastrukturundan, maddi-texniki bazasından və s. asılı olaraq Həyat bilgisi fənni kurikulumunda nəzərdə tutulmuş məzmun standartları müxtəlif cür reallaşdırıla bilər. Planlaşdırma aparılarkən yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin, öyrənmə tərzlərinin də nəzərə alınması olduqca vacib şərtidir. Eyni bir regionda, eyni bir məktəbdə, lakin ayrı-ayrı 9-cu siniflərdə “Həyat bilgisi” fənnini tədris edən müəllimlərin illik planlaşdırmalarının təsnifatı müxtəlif ola bilər. Lakin bu planlaşdırmanı kor-koranə aparmaq qeyri-mümkündür.

Bəs perspektiv planlaşdırmanı aparmaq üçün müəllimdə hansı bacarıqların olması zəruridir?

Perspektiv planlaşdırma aparmaq məqsədilə müəllim üçün zəruri hesab edilən bacarıqlar aşağıdakılardır:

1. Məzmun standartlarına əsasən dərslərdəki tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələr aparmaq.
2. Tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığını müəyyənləşdirmək.
3. İntegrasiya imkanlarını müəyyən etmək.
4. Əlavə resurslar seçmək.
5. Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsü aparmaq.
6. Mövzuya görə nailiyyətlərin qiymətləndirilməsinin növlərini müəyyənləşdirmək.

Sizə tövsiyə olaraq 9-cu sinif “Həyat bilgisi” fənni üzrə təxmini illik planlaşdırma müəllim üçün metodik vəsaitə daxil edilmişdir. Bu illik plan, adından da göründüyü kimi, təxminidir. Yuxarıdakı bacarıqlarınız əsasında illik planlaşmada müvafiq dəyişikliklər edə bilərsiniz.

## İLLİK PLANLAŞDIRMA CƏDVƏLİ

Stan- dardlar	Tədris vahid- ləri	Mövzular	İnteq- rasiya	Resurslar	Saat
4.2.2.	Səhləngimiz və təhlükəsizliyimiz uğrunda	Yolda davranış mədəniyyəti		Dərslik, elektron təqdimat, videomateriallar, şəkillər <a href="https://www.youtube.com/watch?v=qCis3_aajB0">https://www.youtube.com/watch?v=qCis3_aajB0</a> <a href="https://www.youtube.com/watch?v=h6JnaeNDMeM">https://www.youtube.com/watch?v=h6JnaeNDMeM</a> <a href="http://www.dyp.gov.az/?az/content/190/">http://www.dyp.gov.az/?az/content/190/</a> <a href="http://timpolice.ru/2015/06/15/kultura-peshexodov/">http://timpolice.ru/2015/06/15/kultura-peshexodov/</a> <a href="https://www.youtube.com/watch?v=F16Dm3bf-SY">https://www.youtube.com/watch?v=F16Dm3bf-SY</a> <a href="https://www.youtube.com/watch?v=DjSnjzryNeA">https://www.youtube.com/watch?v=DjSnjzryNeA</a>	2
4.2.1.		Təhlükəsizliyimizə laqeyd qalmayaq		Dərslik, elektron təqdimat, videomateriallar <a href="http://www.unicef.az/files/file/FHN%20Brochure(print).pdf">http://www.unicef.az/files/file/FHN%20Brochure(print).pdf</a>	2
4.1.1.		Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatıdır	B.: 3.2.1. 3.2.2.	<a href="https://www.youtube.com/watch?v=TAR5k1GAETQ">https://www.youtube.com/watch?v=TAR5k1GAETQ</a> <a href="https://www.youtube.com/watch?v=sHdXZ8ef74g">https://www.youtube.com/watch?v=sHdXZ8ef74g</a>	1
<b>Kiçik summativ qiymətləndirmə</b>					
4.3.1.		Fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması		Dərslik, elektron təqdimat <a href="http://festival.1september.ru/articles/414629/">http://festival.1september.ru/articles/414629/</a>	2

1.2.1.	Müasir dövrün qlobal ekoloji problemləri		<a href="https://www.youtube.com/watch?v=jhiejbJZH2Y">https://www.youtube.com/watch?v=jhiejbJZH2Y</a> <a href="https://www.youtube.com/watch?v=ekso09TdXjI">https://www.youtube.com/watch?v=ekso09TdXjI</a>	2
1.2.1.	Qlobal ekoloji problemlərin həlli		<a href="https://www.youtube.com/watch?v=ks0izD7zv48">https://www.youtube.com/watch?v=ks0izD7zv48</a> <a href="https://www.youtube.com/watch?v=Ipe-KV6J-uE">https://www.youtube.com/watch?v=Ipe-KV6J-uE</a>	1
<b>Kiçik summativ qiymətləndirmə</b>				
2.1.1.	İnsan sosial proseslərdə	Az-t: 1.3.1., 2.1.1.	Dərslik, iş vərəqləri, ensiklopediya, şəkillər, kompüter, proyektor və s. <a href="http://anl.az/el/ae_iebvs.a.pdf">http://anl.az/el/ae_iebvs.a.pdf</a> , <a href="http://kayzen.az/blog/1164/%C5%9F%C9%99xsiyy%C9%99tin-inki%C5%9Faf%C4%B1nda-bioloji-v%C9%99-sosial-amill%C9%99rin-rolu.html">http://kayzen.az/blog/1164/%C5%9F%C9%99xsiyy%C9%99tin-inki%C5%9Faf%C4%B1nda-bioloji-v%C9%99-sosial-amill%C9%99rin-rolu.html</a> , <a href="https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99t">https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99t</a>	1
2.1.2.	Vətəndaş cəmiyyəti	Az-t: 1.3.1., 3.1.1.	Cəmiyyətdən görüntülər, şəkillər, dərslik, iş vərəqi və s. <a href="https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti">https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti</a> <a href="https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99t">https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99t</a> <a href="http://www.adb.org/sites/default/files/publication/29519/csb-aze-az.pdf">http://www.adb.org/sites/default/files/publication/29519/csb-aze-az.pdf</a>	1



2.1.2.	Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplər	Az-t: 1.3.1., 2.1.1., 3.1.1.	Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, dərslik, paylama materialları, flipçart, marker və s. <a href="https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99r%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti">https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99r%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti</a> <a href="http://sesgazeti.az/az/news/kivd/432622">http://sesgazeti.az/az/news/kivd/432622</a> <a href="http://www.anl.az/download/megale/zaman/2014/avqust/386033.htm">http://www.anl.az/download/megale/zaman/2014/avqust/386033.htm</a>	1
<b>Kiçik summativ qiymətləndirmə</b>				
<b>Böyük summativ qiymətləndirmə</b>				
2.2.1.	İnsan hüquqları	Az-t: 3.1.1.; Ü.t.: 3.1.1.	İnsan hüquqlarının qorunmasına aid videomateriallar, paylayıcı materiallar, iş vərəqi, dərslik, hüquqi orqanların adları ilə bağlı qrafiklər, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və s. <a href="http://www.migration.gov.az/images/pdf/62ebf1e9cde2f7dbc040988e97fbc511.pdf">http://www.migration.gov.az/images/pdf/62ebf1e9cde2f7dbc040988e97fbc511.pdf</a> <a href="http://www.constcourt.gov.az/laws/31">http://www.constcourt.gov.az/laws/31</a> <a href="http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_AZE.pdf">http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_AZE.pdf</a> <a href="https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_haqlar%C4%B1">https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_haqlar%C4%B1</a>	1

2.2.2.		Hüququmuz beynəlxalq səviyyədə qorunur		<p>Dərslük, iş vərəqləri, videomateriallar, hüquq sahələrinə aid kitablar, qanunlar, bu sahə ilə məşğul olan qurumların yerləşdiyi binaların şəkilləri, flipçart və s.</p> <p><a href="http://anl.az/el/a/ariobkmgqt.pdf">http://anl.az/el/a/ariobkmgqt.pdf</a></p> <p><a href="http://www.president.az/articles/4017">http://www.president.az/articles/4017</a></p> <p><a href="http://www.migration.gov.az/images/pdf/d0db2e1d578b69d439adc03317c08784.pdf">http://www.migration.gov.az/images/pdf/d0db2e1d578b69d439adc03317c08784.pdf</a></p>	2
2.3.1.		İqtisadi səmərəlilik	Az.t.: 3.1.1.	<p>Dərslük, Vergilər Nazirliyinin vergilərə aid hazırladığı reklam çarxlarının görüntüsü, proyektor, kompüter, flipçart, iş vərəqi və s.</p> <p><a href="http://www.taxes.gov.az/">http://www.taxes.gov.az/</a></p> <p><a href="https://az.wikipedia.org/wiki/Vergi">https://az.wikipedia.org/wiki/Vergi</a></p> <p><a href="http://anl.az/el/i/ia_mifet.pdf">http://anl.az/el/i/ia_mifet.pdf</a></p> <p><a href="http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/g14.pdf">http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/g14.pdf</a></p> <p><a href="http://maliyye149.blogspot.com/2015/03/iqtisadi-smrllilik-ndir.html">http://maliyye149.blogspot.com/2015/03/iqtisadi-smrllilik-ndir.html</a></p> <p><a href="http://banker.az/menecmentin-keyfiyy%C9%99tin%C9%99tic%C9%99lilyi-v%C9%99-s%C9%99m%C9%99r%C9%99lilyi/">http://banker.az/menecmentin-keyfiyy%C9%99tin%C9%99tic%C9%99lilyi-v%C9%99-s%C9%99m%C9%99r%C9%99lilyi/</a></p>	2
<b>Kiçik summativ qiymətləndirmə</b>				1	

3.1.1.	Tolerantlıq	Az-t.: 5.1.2.; Ü-t.: 5.1.3.	Şəkillər, dərslik, iş vərəqləri, paylama materialı, flipçart, marker, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və s. <a href="https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerant%C4%B1q">https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerant%C4%B1q</a> <a href="http://deyerler.org/52379-tolerantliq-nedir.html">http://deyerler.org/52379-tolerantliq-nedir.html</a> <a href="http://www.bizimyol.info/news/39650.html">http://www.bizimyol.info/news/39650.html</a>	1
3.1.1.	Mədəniyyətlərarası tolerantlıq	Az-t.: 5.1.2.; Ü-t.: 5.1.3.	Konstitusiyamız, dərslik, müxtəlif dinlərdən nümunə və ya Qurani-Kərimdən ayənin səsləndirilməsi və s. <a href="http://www.meneviyyat.az/din-n-%C9%99dir/">http://www.meneviyyat.az/din-n-%C9%99dir/</a> <a href="http://www.quranikerim.org/">http://www.quranikerim.org/</a>	1
3.3.1.	Azərbaycanda dini tolerantlıq	Az-t.: 5.1.1.; Ü-t.: 5.1.1., 5.1.2.	Müxtəlif dini kitablar, dinlərdən nümunələr, Heydər Əliyevin dini konfranslardakı çıxışlarından materiallar və s. <a href="http://www.azerbaijan.az/_GeneralInfo/_Tradition_Religion/traditionReligion_03_a.html">http://www.azerbaijan.az/_GeneralInfo/_Tradition_Religion/traditionReligion_03_a.html</a> <a href="http://a-r.az/node/188#.VfygyNKqqko">http://a-r.az/node/188#.VfygyNKqqko</a>	2
3.3.1.	Dünyada müxtəlif dinlərə münasibət. Multikulturalizm	Az-t.: 5.1.2.; Ü-t.: 5.1.3.	Müxtəlif mədəniyyətləri özündə əks etdirən slayd, kompüter, proyektor, iş vərəqləri, dərslik və s. <a href="http://www.bizimyol.info/news/39650.html">http://www.bizimyol.info/news/39650.html</a> <a href="http://www.zaman.az/az/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=70142">http://www.zaman.az/az/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=70142</a> <a href="http://www.olaylar.az/news/social/118845">http://www.olaylar.az/news/social/118845</a> <a href="https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerant%C4%B1q">https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerant%C4%B1q</a> <a href="http://musavat.com/news/gundem/dini-ve-milli-toleran-tligin-azerbaycan-modeli_89870.html?welcome=1">http://musavat.com/news/gundem/dini-ve-milli-toleran-tligin-azerbaycan-modeli_89870.html?welcome=1</a>	1

**Mədəniyyət və tolerantlıq**

3.2.1.	Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti	Az-t.: 5.1.2.; Ü-t.: 5.1.3.	Dərslük, Qurani-Kərim. Bibliya, İncil, N.Tusunin “Əxlaq-nasir” əsəri və s. <a href="http://www.meneviyyat.az/din-n%C9%99dir/">http://www.meneviyyat.az/din-n%C9%99dir/</a> <a href="http://www.quranikerim.org/">http://www.quranikerim.org/</a>	1
<b>Kiçik summativ qiymətləndirmə</b>				
3.2.2.	Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borc	Az-t.: 5.1.2.; Ü-t.: 5.1.3.	Dərslük, iş vərəqləri, mənəviyati özündə əks etdirən videogörüntü, hər hansı bir hadisənin və ya filmin epizodu. Məsələn, “Uzaq sahillərdə” filmindən epizod və s. <a href="http://anl.az/e/alf7lex_mb.pdf">http://anl.az/e/alf7lex_mb.pdf</a> , <a href="http://kayzen.az/blog/P%C9%99js%C9%99f%C9%99/9774/etikanin-%C9%99sas-kateqoriyalar%C4%B1.html">http://kayzen.az/blog/P%C9%99js%C9%99f%C9%99/9774/etikanin-%C9%99sas-kateqoriyalar%C4%B1.html</a>	2
1.1.1.	Dünyanın dərk olunması	Az-t.: 1.1.1.	Müxtəlif alimlərin kəşfləri və ya fikirlərindən ibarət hazırlanmış slayd, dərslik, kompüter və s. <a href="https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0drak_n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si">https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0drak_n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si</a> <a href="http://1001kitab.az/pdf/kitab8cd97125e4844c3.pdf">http://1001kitab.az/pdf/kitab8cd97125e4844c3.pdf</a> <a href="http://tefrikkuretm.com/tef/1641.pdf">http://tefrikkuretm.com/tef/1641.pdf</a>	1
<b>Böyük summativ qiymətləndirmə</b>				
				1

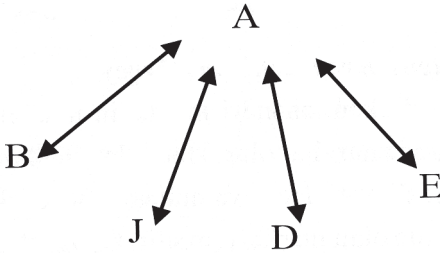
**İntegrasiya olunmuş fənlərin tam adı:** *Azərbaycan tarixi – Az-t.; Biologiya – B.; Ümumi tarix – Ü-t.*

## İTERAKTİV TƏLİMƏ ŞƏRAİTİN YARADILMASI

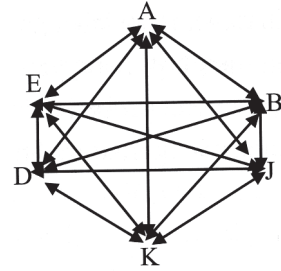
Bildiyiniz kimi, ənənəvi təlim şagirdlərə mümkün qədər çox bilik vermək və biliyin mənimsənilməsinə nail olmaq məqsədi daşıyırdı. Şagirdlər biliyi hazır şəkildə əldə etdiyindən müəyyən fənlər üzrə informasiyalar şagirdin şüurunda mənə və əhəmiyyət baxımından həmişə əlaqəli olmayan tematik bloklar şəklində formalaşırdı.

İnteraktiv təlim isə başqa bir forma kəsb edir. Şagirdlər ətraf aləm haqqında bilikləri müəllimdən hazır formada deyil, şəxsi fəallıq nəticəsində əldə edir, eyni zamanda fərdi, kollektiv fəaliyyət şəklində bilik axtarışının müxtəlif mexanizmlərini mənimsəyirlər. İnteraktiv təlimin məqsədi məhz elə təlim şəraitinin yaradılmasından ibarətdir ki, burada şagird həyatın müxtəlif sahələrində öz bilik və bacarıqlarını kəşf etməyə qadir olsun.

Ənənəvi təlimdə kommunikasiya prosesinin əsasını müəllimin mono-loqu təşkil edirdisə, interaktiv təlimdə kommunikasiyanın digər növlərindən istifadə olunur.



*Birtərəfli kommunikasiya modeli*  
A – müəllim, B, J, D, E – şagirdlər



*Çoxtərəfli kommunikasiya modeli*  
A – müəllim, E, J, D, K, B – şagirdlər

Sxemdən görüldüyü kimi, çoxtərəfli kommunikasiya zamanı şagirdlərdə müəyyən mövzu çərçivəsində həm yoldaşları, həm də müəllimləri ilə öz fikirlərini, təəssüratlarını, hislərini, əldə etdikləri nəticələri bölüşmək imkanı yaranır.

Dərsdə çoxtərəfli kommunikasiyanın yaradılması zamanı diqqət edilməli məqamları nəzərinizə çatdırmaq istərdik:

- Veriləcək biliklərin təkzibedilməzliyi;
- Hazır informasiyanın şərhini tədris prosesindən çıxarmamalı, lakin onun rolunu və yerini dəyişdirməli.

Müəllimin monoloqu aşağıdakı hallarda tətbiq edilə bilər:

- Şagirdləri yeni materialı öyrənməyə həvəsləndirərkən;
- Şagirdlərin lazımi informasiyanın olmaması üzündən problemi müstəqil həll edə bilməməsi zamanı. (Lakin bu zaman yalnız əsas müddələrin şərhə vacib hesab olunur.)

Unutmaq olmaz ki, müəllimin təlim prosesində rolu məsləhətçi, istiqamətləndiricidir. Təlim prosesində müəllimin seçəcəyi interaktiv təlim metodlarının keyfiyyəti və səmərəliliyi pedaqoji prosesdə yalnız bu metodlardan istifadə olunarkən üzə çıxmaqla bilər. Artıq bir çox təlim üsulları haqda müəyyən məlumatınız var və bunların əksəriyyətindən də istifadə edirsiniz. Daim nəzərdə tutmaq lazımdır ki, müasir kurikulumlar və dərslilər fəal təlim şəraitinin yaradılmasını tələb edir. İnteraktiv təlim metodlarından istifadə dayandırılırsa, şagirdlərin də fəal öyrənməsi, yoldaşları ilə əməkdaşlığı sona çatır. Nəticədə müasir proqramlarda nəzərdə tutulmuş bilik və bacarıqların formalaşdırılması məsələləri də sual altında qalmış olar. Həyat bilgisi fənninin tədrisi zamanı klaster, beyin həmləsi, ziqzaq, mühazirə, fasiləli oxu, müzakirə, karusel, BİBÖ, anlayışın çıxarılması, İNSERT, layihə, Venn diaqramı, assosiasiya kolu, qərarlar ağacı, biri qalır/ üçü gedir, öyrədərək öyrənirəm və s. üsullardan geniş istifadə etmək mümkündür.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, interaktiv təlim üsullarından istifadəni şagirdlərin əyləndirilməsi vasitəsinə çevirmək olmaz. İnteraktiv təlimdən istifadə yalnız sinifdə əlverişli psixoloji mühitin yaradılması ilə məhdudlaşmamalı, şagirdin fərdi təcrübəsi, auditoriyada qarşılıqlı fəaliyyəti, fənnin məqsədi, tapşırıqların səviyyəsi də mütləq nəzərə alınmalıdır. Təlim üsullarını seçən zaman aşağıdakıları diqqət mərkəzində saxlamaq olduqca vacibdir:

- ✓ Sinifdəki şagirdlərin sayı, yaşı, bilik səviyyəsi, interaktiv təlimdə iştirak səviyyəsi, üsulun tətbiqinə sərf olunacaq zaman, resurslar, əldə olunacaq nəticələr, dərslin hansı mərhələsində istifadəsi, seçiləcək üsuldan istifadə təcrübəsi, baş verə biləcək kənarçıxmalar və s.

### **Beyin həmləsi**

Bu üsul əqli hücum da adlandırılır. Şagirdlərdə yeni mövzuya maraqla oyanmaq, habelə onların nəyi yaxşı (və ya pis) bildiklərini aydınlaşdırmaq məqsədilə bu üsuldan istifadə olunur. Hazırlanmış sual lövhədə yazılır, yaxud şifahi şəkildə şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Şagirdlər suallara əsasən fikirlərini bildirirlər. Bütün ideyalar şərhə və müzakirəsiz yazıya alınır.

Yalnız bundan sonra söylənmiş ideyaların müzakirəsi, şərh və təsnifatı başlayır. Aparıcı ideyalar yekunlaşdırılır, şagirdlər söylənmiş fikirləri təhlil edir və qiymətləndirirlər.

Bu üsuldan, demək olar ki, bütün mövzuların tədrisində istifadə etmək mümkündür.

### **BİBÖ – Bilirəm/İstəyirəm biləm/Öyrəndim**

BİBÖ aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Problem müəllim tərəfindən elan edilir.
2. Müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət cədvəl qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir: Bilirəm/İstəyirəm biləm/Öyrəndim.
3. Şagirdlər problemlə bağlı bildiklərini söyləyirlər və cavablar birinci sütunda qeyd olunur.
4. Həmin məsələ ilə bağlı bilmək istədikləri isə ikinci sütuna yazılır.
5. Dərsin sonunda bir daha həmin cədvələ diqqət yetirilir və mövzu ilə bağlı öyrəndikləri üçüncü sütunda qeyd edilir.

<b>Bilirəm</b>	<b>İstəyirəm biləm</b>	<b>Öyrəndim</b>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

### **Klaster (şaxələndirmə)**

Müəllim tərəfindən lövhədə və ya iş vərəqlərində dairə çəkilir. Dairənin mərkəzində yazılmış anlayışla bağlı şagirdlərə söz və ya ifadələr söyləmək tapşırılır. Mərkəzdə yazılmış anlayışdan başlayaraq hər növbəti söz onunla əlaqəli sözlərlə xətlər vasitəsilə birləşdirilir. Vaxt bitənədək mümkün qədər çox fikir yazmaq və onları əlaqələndirmək tövsiyə olunur. Vaxt bitəndən sonra alınan klaster müzakirə edilir və ümumiləşdirmə aparılır.

## Anlayışın çıxarılması

Bu üsul oyun-tapmaca formasında keçirilir və şagirdlərdə yüksək fəallıq yaradır. Müəllim lövhədən dairəvi kart asır, onun arxasında şagirdlərdən tələb olunan anlayışı yazır. Kartın yazı olmayan tərəfini şagirdlərə göstərir və gizlədilmiş anlayışların xüsusiyyətlərinə aid 2 və ya 3 yönəldici söz sadalayır və yaxud yazır. Şagirdlər həmin xüsusiyyətlərə uyğun olaraq gizlədilmiş anlayışı tapırlar.

Əgər şagirdlər anlayışı tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim əlavə olaraq yeni xüsusiyyətlər sadalayır.

Şagirdlər öz fərziyyələrini dedikdən sonra müəllim bu tapmacanın tapılıb-tapılmamasını hamıya çatdırır və kartoçkalarda yazılan sözləri açıqlayır.

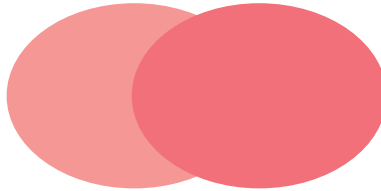
## Müzakirə

Müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir.

Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsəduyğun hesab edilmir.

Müzakirədə mövzuya aid “Nə baş verdi?, Nə üçün baş verdi?, Bu, başqa cür ola bilərdimi?, Necə?, Siz bu vəziyyətdə nə edərdiniz?, Bu, düz idimi?, Nə üçün?” kimi suallardan istifadə olunur.

## Venn diaqramı



Əşya və ya hadisələri müqayisə etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək üçün bu üsuldən istifadə olunur.

*Venn diaqramından istifadə aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:*

1. Müqayisə olunacaq əşya və hadisələr müəyyənləşdirilir.



2. Kəşişən dairələr çəkilir (ortada yazmaq üçün yer saxlanılır).
3. I və III dairədə müqayisə olunacaq obyektlər qeyd olunur.
4. Şagirdlər təlimatlandırılır (təlimatda nəyin müqayisə olunacağı və dairələrdə oxşar və fərqli cəhətlərin necə qeyd olunacağı barədə danışılır).
5. Müqayisə olunan obyektlər təsvir edilir (fərqli cəhətlər sağ və sol tərəfdə, oxşar cəhətlər kəsişmə dairəsində qeyd olunur).
6. Müqayisə nəticəsində fikirlər ümumiləşdirilir.

### **Ziqzaq**

Bu üsul mətnin məzmununun qısa müddət ərzində şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə imkan yaradır.

Şagirdlər dörd nəfərlik qruplara bölünürlər (əsas qrup). Qruplardakı şagirdlər yenidən nömrələnir. Hər qrupdakı eyni rəqəmli şagirdlərdən yeni qrup (ekspert qrupu) yaradılır. Öyrəniləcək mətn qrupların sayı qədər hissələrə bölünür və ekspert qruplarına verilir.

Ekspert qrupları onlara verilən hissəni oxumalı, məzmununu qavramalı və öz əvvəlki qrupuna qayıdaraq öyrəndiyi hissəni onlara danışmalıdır.

*Müəllim informasiyanın dəqiq verildiyinə əmin olmaq üçün suallar verə bilər.*

### **Karusel**

Dərstdən əvvəl iri ağ kağızlarda (vatman) mövzuya aid suallar yazılır. Müəllim hər qrupa müxtəlif sual yazılmış bir kağız verir. Qrup üzvləri sualı oxuyur və bir cavab yazır. Kağızlar saat əqrəbi istiqamətində müəllimin köməklili ilə qruplara ötürülür. Kağızlar karusel kimi bütün digər qruplardan keçərək axırda öz qrupuna qayıdır. Müəllim bu kağızları yazı lövhəsinə yapışdırır və bütün sinif cavabları müzakirə edir.

### **Qərarlar ağacı**

- Bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır.
- Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və onun həlli yollarının bir neçə variantı şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirilir. 4-6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarının üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, onları “+” və ya “-” işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeyd edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür.

- Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

<b>Problem</b>			
Problemin həlli yollarının mənfi və müsbət tərəfləri	Problemin həlli yolları		
	1-ci həll yolu	2-ci həll yolu	3-cü həll yolu
–			
–			
<b>Qərar:</b>			

### İNSERT

Bu üsul dərslikdəki mətnin aktiv fəaliyyətlə, yeni şagirdin öz münasibətini bildirərək oxunmasıdır. Şagird mövzudakı fikirlərə münasibətini qəbul edilmiş işarələrlə (“✓” – bu məlumat mənə tanış idi, “–” – bu məlumat mənim əvvəllər bildiyimi inkar edir, “+” – bu məlumat mənim üçün yenidir, “?” – bu məsələyə dair əlavə məlumat almaq istərdim) bildirir. Dərslikdəki mətn oxunduqdan sonra ümumiləşdirmələr aparılır və qeyd olunur.

İlk növbədə məlum biliklər təsdiq edilir, yeni bilik və informasiyaları öyrənmək üçün gələcək fəaliyyət planlaşdırılır. Bu üsuldən istənilən mövzunun tədrisində istifadə etmək mümkündür.

“ ✓ ”	“ – ”	“ + ”	“ ? ”

### Təqdimat

Fəal (interaktiv) təlim metodları ilə aparılan dərslərin mühüm elementlərindən biri olan təqdimat şagirdin tədqiqat fəaliyyətinin göstəricisi sayılmalıdır. Bu metod şagirdlərə imkan verir ki, o, tədqiqatın nəticəsini müxtəlif yollarla təqdim edə bilsin, öz fikirlərini dəqiq ifadə etmək, mükəmməl nəticə çıxarmaq bacarığına yiyələnsin. Təqdimata hazırlaşan şagirdlər qrup halında işləyəndə ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnir və fikirlərini bölüşməyi bacarırlar. Belə olduqda onların hazırladıqları təqdimat dəqiq olur, yaxşı tərtibatı ilə diqqəti cəlb edir.

Təqdimata hazırlaşan şagirdlər onu hansı formada keçirmək barədə qaydalara yiyələnirlər. Müəllim təqdimatın növü və onun keçirilməsi qayda-

ları barədə şagirdləri təlimatlandırmalıdır. Bu təlimatlara əməl edən şagird vaxtdan səmərəli istifadəyə, fikrini daha dəqiq və yığcam şəkildə ifadə etməyə əvvəlcədən hazır olur. Təqdimatı keçirərkən ona şərh verməyi bacarır. Təqdimat müzakirə olunur və meyar cədvəli əsasında qiymətləndirilir.

Təqdimat fərdi və ya qrup şəklində həyata keçirilə bilər.

### **Mühazirə**

Mühazirə məlumatın müəllimdən şagirdə ötürülmə üsuludur. Bu üsuldan mövzu ilə bağlı məzmunun zənginləşdirilməsi, tamamlanması məqsədilə istifadə etmək məqsəduyğundur. Belə qısa mühazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır. Mühazirə ilə bağlı aşağıdakı məsələlərə nəzər yetirmək məqsədəmüvafiqdir:

- mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək;
- plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq);
- əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Müəllim mühazirə prosesini verbal (suallar verməklə) və vizual (şagirdlərin sifətlərinin ifadəsini və jestlərini müşahidə etmək) formada tənzimləməlidir.

### **Problemlə vəziyyət**

Bu üsul vasitəsilə tənqidi tənqidi, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişləri inkişaf etdirilir.

Müəllim əvvəlcədən problemlə vəziyyət və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4-5 nəfərlik qruplara bölünürlər. Problemlə vəziyyət əks olunmuş iş vərəqləri uşaqlara paylanır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

### **Öyrədərək öyrənilmə**

**Məqsəd:** Məlumat blokunun öyrədilməsi və ya öyrənilmişlərin ümumiləşdirilməsi və təkrarı zamanı istifadə olunur. Bu üsulun tətbiqi dərstdə öyrənilməsi zəruri olan anlayış və faktların ümumi mənzərəsi haqqında təsəvvür yaradır. Həmçinin müəyyən suallar yaradır, təlimə marağı yüksəldir, qarşılıqlı təlim vərdişlərini inkişaf etdirməyə imkan verir.

*Şagirdlərin sayı:* 25 nəfərə qədər

*Tələb olunan vaxt:* 10-20 dəqiqə

*Təchizat:* Hər bir şagird üçün mətnli kartoçkalar.

*İşin aparılma qaydası:*

*1-ci addım.* Hər şagird üçün dərsin mövzusunə aid məlumatlar yazılmış bir kartoçka hazırlanır.

*2-ci addım.* Hərəyə bir kartoçka paylayıb bir neçə dəqiqə ərzində orada yazılan məlumatı oxumaq təklif edilir. Onların oxuduqlarını başa düşüb-düşmədiyi yoxlanılır.

*3-cü addım.* Şagirdlərə ayağa qalxmaq və sinifdə gəzişməklə digər sinif yoldaşlarını öz informasiyaları ilə tanış etmək təklif edilir. Xəbərdarlıq edin ki, hər bir şagird eyni vaxt ərzində yalnız bir nəfərlə danışa bilər. Əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, şagird öz informasiyasını bölüşə bilsin və özü də başqa şagirdlərdən informasiya əldə etsin. Ayrılmış vaxt ərzində daha tam informasiya əldə etmək üçün hər şagirdin maksimum sayda başqaları ilə ünsiyyətini təmin etmək lazımdır.

*4-cü addım.* Şagirdlər bu tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra onlara əldə etdikləri informasiyanı təsəvvürlərində canlandıraraq yenidən danışmaq təklif edilir. Onların qazandıqları biliklər təhlil edilib ümumiləşdirilir. Cavablar lövhədə yazıla bilər.

### **Biri qalır / üçü gedir**

Şagirdlərin sayı çox olan və qısa müddət ərzində çoxlu şagirdə öz ideyalarını bölüşmək imkanı verən üsuldur. Bu üsulun üstünlüyü ondan ibarətdir ki, (bu onu kooperativ təlimin bir çox digər metodları ilə birləşdirir) şagirdlərin üzərinə məsuliyyətli rol düşür və onlar başqalarına informasiya təqdim edən ekspertlərə çevrilirlər.

*Şagirdlərin sayı:* 4-5 nəfərlik qruplar; sinifdə istənilən sayda belə qrup ola bilər.

*Tələb olunan vaxt:* Şagirdlərin qrupdan qrupa keçməsinə bir neçə saniyə vaxt sərf olunur. Yeni qruplara keçmə isə 5-6 dəqiqədən çox vaxt aparmamalıdır.

*Təchizat:* Tapşırıqlı kartoçkalar və ya şagirdlərin oxuması üçün mətnlərdən fraqmentlər yazılmış vərəqlər.

*İş qaydası:*

*1-ci addım.* Şagirdlər 4-5 nəfərdən ibarət "ev" qrupuna bölünürlər.

*2-ci addım.* Müəllim stolları saat əqrəbi istiqamətində nömrələyir. O həmçinin şagirdlərdən hər “ev” qrupunda birdən dördə və ya beşə kimi saymağı xahiş edir.

*3-cü addım.* Şagirdlərə müzakirə üçün hər hansı bir sual təqdim olunur və ya müəyyən tapşırıq verilir.

*4-cü addım.* Onlar tapşırıq üzərində təxminən 15 dəqiqə işlədikdən sonra müəllim bütün “bir” nömrəli iştirakçılardan ayağa qalxıb növbəti stola (sayına görə) keçməyi xahiş edir, yəni “bir” nömrəli stoldan “iki” nömrəliyə, “iki” nömrəli stoldan “üç” nömrəliyə və s.

*5-ci addım.* Bütün “bir” nömrəli şagirdlər yeni stola keçdikdən sonra müəllim “iki” nömrəli iştirakçılardan ayağa qalxmağı xahiş edir. Onlar “bir” nömrəli stoldan “üç” nömrəli stola, “iki” nömrəli stoldakı şagirdlər isə “dörd” nömrəli stola keçəcəklər və s. “Üç” nömrəli şagirdlər özlərindən sonra iki stol ötərək, yəni “bir” nömrəli stoldan “dörd” nömrəli stola keçəcək və s. “Dörd” və ya “beş” nömrəli stoldakı iştirakçılar öz ilk stollarında qalacaqlar.

*6-cı addım.* Müəllim yeni stolların arxasına keçmiş şagirdlərdən bu stolon arxasında əyləşən ilk qrup üzvlərindən müsahibə götürməyi və bu qrupun suallara necə cavab verdiyini öyrənməyi xahiş edir. Onlar qeydlər aparır və öz stolu arxasında qalan şagird qrupunun bu suala cavabını mümkün qədər dəqiq izah etməlidir.

*7-ci addım.* 5-6 dəqiqə sonra hamıdan öz stollarına qayıtmağı və digər stollar arxasında nə öyrəndiklərini danışmağı xahiş edin. Bunun üçün hər şagirdə 3 dəqiqə vaxt verilməlidir.

*Əlavə mühakimələr:*

“Biri qalır / üçü gedir” üsulunun tətbiqi uşaqlar üçün maraqlı ola bilər, çünki onlara hərəkət etmək və digər şagirdlərlə ünsiyyətdə olmaq imkanı verir. Məktəblilərdən müsahibə götürmək, həmçinin öz stollarının arxasında “ev” qrupundan olan dostlarına digər qruplara gedərkən nə öyrəndiklərini danışmaq onların xoşuna gəlir. Bu üsul düzgün istifadə edilib yaxşı təşkil olunarsa, şagirdlər öz yeni yerlərinə keçməyi daha tez öyrənə bilərlər.

## Layihələrin hazırlanması

Layihələrin hazırlanması şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətini üzə çıxarır, həm də inkişaf etdirir. Eləcə də şagirdlərdə əməkdaşlıq, işi düzgün planlaşdırma hadisələrin hər hansı bir aspektini daha dərinəndən anlamağa imkan verir, təlim prosesinin şagird üçün daha mənalı və maraqlı olmasına səbəb olur.

Təlim layihələri növlərinə görə fərqlənir: məlumatlandırıcı, tədqiqedicisi, qısamüddətli (1-2 dər), uzunmüddətli (1 ay və ya daha çox). Məlumatlandırıcı layihə hər hansı bir hadisə və obyekt haqqında məlumatın toplanması, ümumiləşdirilərək təqdim olunmasını tələb edir. Bu cür layihənin əsas məqsədi məhz məlumatın axtarışı, emalı və təqdim olunmasıdır. Bəzi hallarda məlumatlandırıcı layihələr tədqiqedicisi layihələrlə əvəz oluna bilər. Tədqiqedicisi layihələr elmi tədqiqat işinə bənzəyir. Bu zaman şagirdlər əvvəlcədən fərziyyə irəli sürməli, müəyyən metodlardan istifadə edərək bu fərziyyənin doğruluğunu sübuta yetirməlidirlər. Bu tip layihələr vaxt tələb etdiyindən, adətən, uzunmüddətli olur.

Layihənin icrasına nə qədər şagirdin cəlb olunması sinifdəki şagirdlərin sayından, eyni zamanda problemin az və yaxud daha çox araşdırma tələb etməsi baxımından müxtəlifdir. Bu baxımdan layihələr fərdi, qrup, kollektiv və cütlərlə də icra oluna bilər.

Mövzu üzrə problem müəllim tərəfindən konkret və düzgün müəyyən edilməli, şagirdlərə seçmək imkanı verilməlidir. İş asanlaşdırmaq məqsədilə dərsləkdə standartları reallaşdırmağa xidmət edən mövzular, eyni zamanda layihənin hazırlanması ardıcılığı göstərilmişdir. Bu materialın (dərsləkdə) verilməsinin səbəbi şagirdlərin növbəti layihələri hazırlayarkən artıq ardıcılığın gözləri önündə olmasıdır.

Layihənin hazırlanması zamanı şagirdlər öncə aşağıdakı alqoritm üzrə işlərini planlaşdırmalıdırlar:

- Layihənin icrasına ayrılan vaxt müddətinin müəyyənləşdirilməsi;
- İş formasının müəyyənləşdirilməsi;
- İstifadə olunacaq resursların müəyyənləşdirilməsi;
- Tədqiqatın nəticəsinin təqdim olunma formasının müəyyənləşdirilməsi (hesabat, müzakirə, cədvəllər, fotoşəkillər, qrafiklər, xəritələr və s.).

Layihənin hazırlanması zamanı şagirdlərə rəhbərlik edilməlidir. Lazım gəldikdə onlara dəqiq məlumatı əldə edə biləcəkləri mənbələr göstərilməlidir.

## Debat

Bu üsul, demək olar ki, müzakirələr əsasında qurulub. Üsulun tətbiqi zamanı hər kəsin iştirakı vacibdir. Debat digər müzakirələrdən fərqli olaraq, müzakirə aparılan şəxsi yox, üçüncü tərəfi inandırmaq üzərində qurulur. Bu zaman tutarlı faktlar, arqumentlər göstərmək lazım gəlir. Üçüncü tərəfin “bəli, bu tərəf məni inandırdı” fikri təsdiq kimi götürülür. “Həyat bilgisi” dərslərində debat olacaq mövzular çoxdur. Hər hansı hadisənin müzakirəsi debat şəklində aparılarsa, bu zaman gətirilən arqumentlər, mənbələr daha əsaslandırılmış formada olmalıdır. Düşünə bilərsiniz ki, bu üsulun tətbiqi şagirdlərə nə verir? Əslində, debatlar şagirdlərin sərbəst düşüncə tərzini formalaşdırır. Bu zaman onlar mövzunu araşdırmağa çalışır, əsas anlayışları izah edir, dəlillər toplamaq üçün müxtəlif mənbələrə müraciət etmiş olurlar. Eyni zamanda onlarda mənbələr üzərində işləmək bacarığı da formalaşır. Debatlarda na-tiqlik nümayiş etdirən şagirdlər qərarlar vermək imkanlarına da sahib olurlar.

Debat zamanı rollaşdırma həyata keçirilir:

*I qrup* – təsdiqləyici mövqedədir. Mövzunu olduğu kimi qəbul edir. Deyilmiş fikirlərin düzgün olduğunu təsdiqləyir.

*II qrup* – təkzibedicidir. O, birinci qrupun fikirlərini təkzib edir və öz arqumentlərini təklif edir.

*III qrup* isə hakim mövqedə duranlardır ki, bu iki qrupun hansı biri daha dəqiq, dolğun və inandırıcı fakt gətirərsə, o zaman onun fikrini təsdiqləyir. Təbii ki, bunu müəyyən etmək üçün hakimin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Debatlar zamanı hər bir qrupa 7-8 dəqiqəlik vaxtın ayrılması kifayətdir. Debatlar üçün mövzular maraqlı olmalıdır. Bir qədər münaqişəli mövzu seçmək bu üsulun tətbiqi üçün səmərəlidir.

## Müzakirə xəritələri

Bu üsuldən Həyat bilgisi dərslərində istifadə etmək məqsəduyğundur. Onu bir növ debat üçün hazırlıq da hesab etmək olar. Burada aparılan müzakirə şagirdlərin tarixi proseslərə münasibətini aşkar etmək üçün yararlıdır. Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakılara əməl edilməlidir:

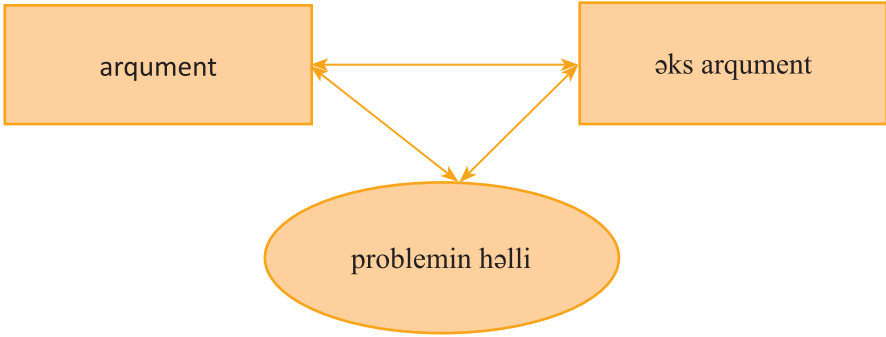
- Mövzunun müəyyənləşdirilməsi. Məsələn, dini tolerantlıq;
- Mövzuya dair problemlərin üzə çıxarılması və ziddiyyətli sualların qoyulması;
- Şagirdlərin hər birinin mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi;
- Eyni mövqedə olan şagirdlərin cütlərdə birləşdirilməsi. Onların “le-hinə” və “əleyhinə” siyahısının tərtib edilməsi;

- Cütlüklərin başqa cütlüklərlə birləşərək siyahıdakı bəndlərə əlavələr etməsi;
- Sinfin bu arqumentlər ətrafında düşünməsi, lehinə və ya əleyhinə qərarlar qəbul etməsi;
- Qərarların qəbul edilməsi və ümumiləşdirilmənin aparılması.

Bu üsulu cütlərlə və bütün siniflə aparmaq daha düzgün olar.

### Klassik dialoq (Sokrat dialoqu)

Klassik dialoq, demək olar ki, debatlarla eyni alqoritmlə aparılır. Bu dialoqun aparılması problemin həlli üçün səmərəli yolların müəyyən edilməsidir. Debat kimi burada da xüsusi sxemdən istifadə olunur. Bunu aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:



### Rollu oyun

“Həyat bilgisi” fənninin tədrisində rollar üzrə oyun hər hansı bir probleme müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmağı tələb edir. Bu üsul şagirdlərə hadisələrin iştirakçısı olmaq və mövcud vəziyyətə başqalarının gözü ilə baxmaq imkanı verir.

Müəllim rollu oyunlardan istifadə edərkən məqsədini, oyunun mövzunu, ssenarisini və oyunda iştirak edəcək obrazları əvvəlcədən müəyyənləşdirir, ifa olunacaq rolların mətni yazılmış kartlar hazırlayır. Rollar bölüşdürüldükdən sonra digər şagirdlərdən kimin aparıcı, kimin müşahidəçi olacağını planlaşdırır. Hazırlaşmaq üçün şagirdlərə vaxt verir. Oyun nümayiş etdirildikdən sonra müəllim qoyulmuş problemlə bağlı müzakirə təşkil edir. Məsələn: Şagirdlərə tapşırılır ki, tolerantlığa aid hər hansı bir nümunəni rollaşdırsınlar. Bu, adətən, onların çox xoşuna gəlir. Bu, uşaqlar üçün maraqlı və yad-daqalan ola bilər. Bu üsulu tətbiq etmək əməkdaşlığı və tolerantlığı inkişaf etdirir, eyni zamanda, qarşılıqlı ünsiyyətə də imkanlar açır.



## YAŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ İNKLÜZİVLİK

Ümumi təhsilin məzmununda baş verən dəyişikliklər cəmiyyətin inkişafına uyğun olaraq ümumi təhsilin keyfiyyəti və səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə bağlı olmuşdur. Təhsilə cəlb edilmiş uşaqların yaş və fizioloji xüsusiyyətləri, əqli inkişafı nəzərə alınmaqla “onlara nələri və hansı həcmdə öyrətmək” sualı mütəxəssisləri həmişə düşündürmüş, bununla əlaqədar çoxsaylı eksperimentlər aparılmışdır. Dünyada inkişaf dövründən-dövrə sürətləndikcə bu sual daha qabarıq şəkildə gündəmə gətirilmiş, problemə müxtəlif mövqeləri əks etdirən yanaşmalar meydana çıxmışdır.

Hər yaş dövrü özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Müxtəlif yaş dövrlərində uşaqların fizioloji sistemlərinin fəaliyyəti eyni səviyyədə olmur. Bunu sinir, ürək-damar və dayaq-hərəkət sistemlərinin fəallığı misalında aydın görmək mümkündür. Müəllim bu xüsusiyyətlərdən çıxış edərək təlim prosesində şagirdlərin şəxsiyyətinin formalaşmasını düzgün istiqamətləndirə bilər.

Hazırda pedaqoji və psixoloji baxımdan insanın aşağıdakı yaş dövrləri müəyyən edilmişdir:

- çağalılıq və körpəlik dövrü (0-3 yaş);
- məktəbəqədər dövr (3-6 yaş);
- kiçik məktəbli dövrü (6-10 yaş);
- yeniyetməlik dövrü (10-15 yaş);
- gənclik dövrü (15-30 yaş);
- yetkinlik dövrü (30-60 yaş);
- ahıllıq dövrü (60-75 yaş);
- qocalıq dövrü (75-90 yaş);
- uzunömürlülük dövrü (90-150 yaş)

“Həyat bilgisi”nin 9-cu siniflərdə tədrisi yeniyetməlik yaş dövrünü əhatə edir. Yaş dövrləri içərisində yeniyetməlik dövrü özünəməxsus yer tutur. Belə ki yeniyetmənin inkişafı üçün ən əlverişli şərait məktəbdə yaranır. Kiçik məktəbli-lərlə müqayisədə yeniyetmələrə valideyn və müəllimlərin uşaq kimi yanaşmaları bir sıra münaqişələrə, qarşıdurmalara səbəb olur. Bu, yeniyetməlik dövründə şəxsiyyətin intensiv formalaşdığından xəbər verir.

Psixoloqlar belə hesab edirlər ki, yeniyetməlik dövründə şagirdlərdə özünü göstərən neqativ hallar onların fəaliyyətinin düzgün qiymətləndirilməməsindən irəli gəlir. Fəaliyyət insanın daxili tələbatlarının təsiri ilə meydana çıxan məqsədin şüurlu və ardıcıl yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Öyrətmə və öyrənmə də fəaliyyətin növlərindəndir ki, onun da psixoloji əsasını idrak qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi təşkil edir. Təlim prosesində öyrətmə və öyrənmə fəaliyyətinin

səmərəli təşkili yolları müəllim-şagird münasibətlərindən, şagirdlərin dərsə psixoloji hazırlığından asılıdır. Məlumdur ki, təlim prosesində şagirdlərin öyrənmə qabiliyyətləri onların fizioloji xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlıdır. Nəzərə alsaq ki, yeniyetməlik yaş dövründə uşaqlarda kəskin fizioloji dəyişikliklər gedir, onda müəllimlər də təlim fəaliyyətini qurarkən son dərəcə diqqətli olmalıdırlar.

Gənc nəslin tərbiyəsi, təlimi və təhsilindən bəhs edən pedaqogika elminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri ümumtəhsil məktəbinin, təhsil sisteminin, təlim-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişaf yollarını öyrəniş ümumiləşdirmək, qazanılmış nailiyyətləri müəyyənləşdirmək və eyni zamanda mövcud qüsurları aşkara çıxarıb, onların bir daha təkrar olunmasına yol verməməkdən ibarətdir.

Yeniyetmələrdə yaşla əlaqədar öyrənmə refleksinin sürətlə inkişafı müşahidə olunur, bilik və bacarıqlara yiyələnmə prosesində müstəqilliyə, tədqiqatçılığa, axtarışa, əməkdaşlığa meyil etdiklərinə görə tədris fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün onu qrup və cütlər prinsipi ilə təşkil etmək daha məqsədəuyğundur. Bu halda şagird öz interaktiv fəaliyyəti ilə ön plana çəkilməli, müəllim isə dərsin hər hansı bir mərhələsində şagirdlərin kollektiv şəkildə işləmələrinə istiqamət verməlidir. Bu zaman şagirdlərin fəaliyyəti artar, onları düşünməyə, yaradıcı axtarışlara, təhlillər, müqayisələr aparmağa sövq edər. Əks halda, yeni təlim ənənəvi yaddasaxlama prosesinə istiqamətlənərsə, bu zaman bilik düşünmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin əsas şərti və amili rolunu itirər: biliklər düşünmə qabiliyyətini zəiflədər və kütləşdirər, onu yaradıcı əsasdan və beləliklə, düşünmənin sərbəstliyi və təşəbbüskarlığı keyfiyyətlərindən məhrum edər.

Təlimə verilən əsas gigiyenik tələblərdən biri də şagirdlərdə yorğunluq hissinin (orqanizmin əmək qabiliyyətinin görülən iş nəticəsində müvəqqəti olaraq zəifləməsi) yaranmasının qarşısının alınmasından ibarətdir.

Həm fiziki (əzələ), həm də zehni (sinir fəaliyyəti) əmək beyin qabığına əmələ gətirən sinir hüceyrələrində baş verən dəyişikliklərlə əlaqədardır. Şagirdlərdə zehni yorğunluğa tədris yükünün çoxluğu, məktəb və ev rejiminin düzgün qurulmaması, kompüter, televiziya və radioya həddindən artıq vaxtın sərf olunması, yuxusuzluq və s. kimi hallar səbəb olur.

Odur ki məktəb yaşlı uşaqların gün rejimi düzgün qurularsa, əlavə vaxtdan səmərəli istifadə olunarsa, bu, yeniyetmələrin ali sinir fəaliyyətinin formalaşmasına müsbət təsirini göstərmiş olar. Dərsə yaxşı hazırlaşmayan yeniyetməni cəzalandırmaq yox, bunun səbəblərini araşdırmaq, təhlil etmək, şagirdin maraq və ehtiyaclarını, qabiliyyətini müəyyən etmək lazımdır. Bu da təlim prosesinin keyfiyyətinin artırılması baxımından zəruridir.

## ŞAGİRD NAILİYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNƏ DAİR TÖVSIYƏLƏR

Qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönələn və onu idarə edən vacib amildir. Şagird nailiyyətlərinin inkişafına xidmət edən qiymətləndirmə müəllimdən yaradıcılıq tələb edən prosesdir.

Ümumtəhsil məktəblərində tətbiq olunan fənn kurikulumları ilə əlaqədar olaraq müəllimlərdə müasir qiymətləndirmənin necə aparılması, hansı üsul və vasitələrə üstünlük verilməsi sualları yaranır. Fənnin spesifik xüsusiyyətlərindən, fəaliyyət istiqamətlərindən asılı olaraq müəllimləri “Həyat bilgisi” fənninin tədrisi zamanı ən çox hansı üsullara üstünlük verilməlidir? Təqdimatlar hansı meyarlarla qiymətləndirilməlidir? Özünüqiymətləndirmə, cütlərin və qrup işlərinin qiymətləndirilməsi hansı meyarlar əsasında aparılmalıdır?” və s. suallar maraqlandırır.

Təlim prosesinin ayrılmaz hissəsi olan məktəbdaxili qiymətləndirmə diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi), formativ (fəaliyyətin qiymətləndirilməsi), summativ (kiçik və böyük) qiymətləndirmədən ibarətdir. Qiymətləndirmə növləri şagirdləri hər bir fənnin məzmun standartlarında göstərilən əsas bilik və bacarıqların əldə edilməsinə yönəlmiş fəaliyyət istiqamətləri ilə təmin edir.

Diaqnostik qiymətləndirmə hər bir fənn müəlliminin təlim məqsədləri və təlim strategiyalarında çevik dəyişikliklər aparmasına imkan yaradır. Belə ki hər bir müəllim daha səmərəli dərəcəyə yiyələnmək üçün başlanğıcda özünə “Şagirdlərin bilik və bacarıqları nə səviyyədədir?”, “İl ərzində və yaxud da aşağı sınıfdə tədris edilmiş materialı necə mənimsəyiblər?”, “Əldə olunmuş bilikləri tətbiq edə bilirlərmi?”, “Sınıfdəki şagirdlərlə işə haradan başlanılırdır?”, “Şagirdlərin müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnmələri üçün hansı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir?” kimi suallar verməlidir. Məhz bu suallara cavab tapmaq üçün müəllim şagirdin, müvafiq hallarda qrup və ya sinfin hazırkı vəziyyətini qiymətləndirməlidir. Bu baxımdan diaqnostik qiymətləndirmə təlimin hər hansı bir mərhələsində – təhsil səviyyəsinin, tədris ilinin, tədris vahidlərinin əvvəlində sınıfdəki şagirdlərin bilik və bacarıqlarını müəyyən edir. Eyni zamanda şagird bir ümumtəhsil məktəbindən digərinə gəldikdə, sinfi dəyişdikdə və digər zəruri hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək, öyrənilmiş materialın təkrarına vaxt itirməmək məqsədilə də aparılır.

Bu qiymətləndirmənin nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır, nəticələr barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənn müəllimləri məlumatlandırılır.

9-cu sinif üzrə diaqnostik qiymətləndirməyə dair nümunə 1.

1. Reproduktiv sağlamlıq nədir?

---

2. Reproduktiv sağlamlığın qorunub saxlanması hansı şərtlər daxilində mümkündür?

---

3. Dəstə halında velosiped sürərkən hansı qaydalara əməl olunmalıdır?

---

4. İctimai yerlərdə baş verə biləcək təhlükələr hansılardır?

---

5. İnsanlar arasında münasibətlər nəyin əsasında yaranır?

---

6. Ekoloji tarazlığın pozulmasının səbəbləri hansılardır?

---

7. Bərk maddənin hansı xassələri vardır?

---

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin digər növü olan formativ qiymətləndirmə qəbul edilmiş standartların reallaşmasına istiqamətlənən irəliləyişlərin monitorinqi sinifdə hər bir şagirdin inkişafının hərəkətverici amilinə, təlimin həlledici komponentinə çevrilir. Müəllim belə monitorinq vasitəsilə tədris prosesini tənzimləyir, bütün şagirdlərin irəliləyişlərini təmin edir, eyni zamanda uğur qazana bilməyən şagirdlərin ehtiyaclarını öyrənərək onlara əlavə köməklik göstərir. Bu qiymətləndirmə fənni tədris edən müəllim tərəfindən məzmun standartlarından irəli gələn təlim məqsədləri əsasında hazırlanmış meyarlar üzrə tədris ili ərzində müntəzəm olaraq aparılır. Meyar-

lar 4 səviyyədə (zəruri hallarda 3-5 səviyyə də ola bilər) müəyyənləşdirilə bilər. Formativ qiymətləndirmənin nəticələri sinif jurnalında qeyd olunmur. Bu nəticələr şagirdin məktəbli kitabçasında (meyarlar şəklində) və müəllimin qeyd kitabçasında öz əksini tapır.

Yekun (summativ) qiymətləndirmə standartların mənimsənilməsi istiqamətində şagirdlərin əldə etdiyi irəliləyişləri dəyərləndirir. Bu qiymətləndirmə il ərzində bəhs və ya bölmələrin, həm də tədris ilinin sonunda qiymətləndirmə standartlarına əsasən həyata keçirilir. Qiymətləndirmə standartları təhsilin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün əsas meyarları təyin edir, şagird nailiyyətlərinin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi üçün istifadə olunan qiymətləndirmə üsulları və vasitələrinin keyfiyyətini təsvir edir, qiymətvermə prosesinin qanuniliyinə zəmanət verir.

Qiymətləndirmə standartları 4 səviyyədə müəyyən olunur:

- *Birinci səviyyə – aşağı;*
- *İkinci səviyyə – orta;*
- *Üçüncü səviyyə – yüksək;*
- *Dördüncü səviyyə – ən yüksək.*

Kiçik summativ qiymətləndirmə (KSQ) bəhs və ya bölmələrin sonunda müəllim tərəfindən, böyük summativ qiymətləndirmə (BSQ) isə yarımilliklərin sonunda məktəb rəhbərliyinin və ya məktəbdə yaradılan müvafiq komissiyanın nəzarəti ilə fənni tədris edən müəllim tərəfindən aparılır.

Kiçik summativ qiymətləndirmə fənn kurikulumları tətbiq olunan siniflərdə bəhs və ya bölmələrin sonunda altı həftədən gec olmayaraq müəllim tərəfindən aparılır. Onun nəticələri yarımillik qiymətlərin hesablanmasında nəzərə alınır.

Kiçik summativ qiymətləndirmənin keçirildiyi gün dərsdə iştirak etməyən şagirdin sinif jurnalında adının qarşısındakı xananı diaqonalla 2 yerə ayırmalı və onun surətində “q” (qaib) yazıb, məxrəci isə boş saxlanılmalıdır. Növbəti 2 həftə ərzində kiçik summativ qiymətləndirmə aparıb, nəticəsi məxrəcdə qeyd edilməlidir.

Şagirdin yarımillik qiyməti kiçik summativ (yarımillik ərzində keçirilən) qiymətləndirmənin nəticələri 40%, böyük summativ (yarımilliyin sonunda keçirilən) qiymətləndirmənin nəticələri 60% hesab olunmaqla aşağıdakı düstur əsasında çıxarılır:

$$Y = \frac{ksq_1 + ksq_2 + \dots + ksq_n}{n} + \frac{40}{100} + BSQ \cdot \frac{60}{100}$$

Burada  $Y$  – şagirdin I və ya II yarımil üzrə qiymətini,  $ksq_1, ksq_2, \dots, ksq_n$  – şagirdin müvafiq yarımil ərzində kiçik summativ qiymətləndirmələrinin nəticələrini,  $n$  – müvafiq yarımildə keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmələrin sayını, BSQ isə I və II yarımildə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmənin nəticəsini bildirir.

Summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən şagirdlər üçün yeni, lakin sinif üçün istifadə olunan tapşırıqlarla eyni səviyyəli qiymətləndirmə vasitələri hazırlanır.

Summativ qiymətləndirmənin nəticələri rəsmidir və keçirildiyi tarixdə sinif jurnalında qeyd olunur.

Şagird nailiyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsinə dair vasitələrin hazırlanması zamanı aşağıdakı amillərin nəzərə alınması məqsədəuyğun hesab edilir:

- *yarımil və ya il ərzində reallaşdırılmış məzmun standartlarında nəzərdə tutulmuş bütün bacarıqların yoxlanılmasına imkan yaradılması;*
- *qiymətləndirmə səviyyələrinin nəzərə alınması;*
- *açıq sualların konkret cavabının olması;*
- *bir neçə düzgün cavabın seçilməsi tələb olunduğu halda, bu cavabların qruplaşdırılması;*
- *hazırlanmış tapşırıqların nəzərdə tutulan vaxt çərçivəsində icrasının mümkünlüyü;*
- *nəticələrin sxem və şəkillərlə təqdim olunmasına imkan yaradılması;*
- *tapşırığın şərtinin dəqiqliyi;*
- *nəticələrin konkret şəkildə göstərilməsi;*
- *məlumatların (məsələn: tarix, sinif, şagirdlərin adı və s.) qeyd olunmasına imkanın yaradılması və s.*

## MÖVZULARIN GÜNDƏLİK PLANLAŞDIRILMASINA DAİR TÖVSIYƏLƏR

Tədris prosesində fəal təlim üsullarından istifadə şagirdlərin təhsilə, elmə marağını artırmaqla yanaşı, onlarda əməkdaşlıq, yaradıcılıq, tədqiqatçıılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına imkan yaradır, dərsin strukturu qarşısında müəyyən tələblər qoyur.

Gündəlik dərs planını hazırlayarkən ilk olaraq öz işinizi mövzunun, standartın, məqsədin, iş forması və iş üsulunun, inteqrasiya imkanlarının, resursların müəyyənləşdirilməsi ilə başlayın. Yuxarıda sadalananların hər birinin düzgün müəyyən edilməsində alt standartlar mühüm rol oynayır. Eyni zamanda müasir dərslərin hər bir mərhələsi alt standartın reallaşmasına yönəlməlidir. Standartları reallaşdırarkən təlimin diferensiallaşdırılması nəzərə alınmalıdır. Diferensial təlimin alt komponenti hesab olunan inklüziv təlimin əsasını hər bir şagirdə fərdi yanaşma prinsipi təşkil edir. Bu yanaşma təlim prosesində şagirdlərin inkişaf səviyyəsinə, ehtiyaclarına, maraqlarına və s. görə müəyyən edilə bilər.

Müasir dərslərin strukturunu 3 hissəyə bölmək olar: giriş hissə – motivasiya, tədqiqat sualı; əsas hissə – informasiyanın mübadiləsi, informasiyanın müzakirəsi; yekun hissə – nəticə və ümumiləşdirmə, yaradıcı tətbiqetmə və qiymətləndirmə.

Motivasiyanın yaradılmasından çox şey asılıdır. Belə ki motivasiyanın yaradılmasının yollarına rəmzi, sual verməyə həvəsləndirmə və problemin müxtəlif yollarla həlli aiddir. Hər bir motivasiya necə yaradılmasından asılı olmayaraq tədqiqat sualı ilə bitməli və aparılacaq tədqiqatın nəticələri bu sualın cavabı olmalıdır. Bu baxımdan qoyulacaq tədqiqat sualı ümumi olmaqla yanaşı, standartın, məqsədin reallaşdırılmasına xidmət etməlidir. Tədqiqatın qrup və cütlərdə icrası zamanı tərtib ediləcək iş vəzifələri və burada öz əksini tapacaq tapşırıqlar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Belə ki iş vəzifələrinin şagirdlərin tədqiqat işini təşkil edən vasitə olduğunu, kiçik qruplara verilən problem və onun həllinin nəticələrini əks etdirdiyini nəzərə alaraq aşağıdakılara diqqət etmək zəruri hesab edilir:

- Cəlbedici məzmunu və tərtibatı;
- Məqsəd və sualın aydın və konkretliyi;
- Uşaqların səviyyəsinə uyğun olması;
- Dərslərin məqsədinə uyğun olması.



Tapşırıqları hazırlamazdan öncə şagirdlərin hansı tapşırıqları daha müvəffəqiyyətlə yerinə yetirəcəklərini, hər bir konkret tapşırığın hansı düşünmə verdişinə yönəldiyini, hansı tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı təhlil, tənqid və müqayisə edildiyini, tapşırıqların reallaşdırılacaq məzmun standartının tələblərini nə dərəcədə ödədiyini diqqətlə təhlil etmək məqsədəuyğundur.

Dərsləkdə yer alan bir mövzunun gündəlik planlaşdırılmasını sizə nümunə olaraq təqdim edirik.

**Mövzu: Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatıdır**

**Alt standart:** 4.1.1. Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

**Məqsəd:** Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin vacibliyini dəyərləndirir.

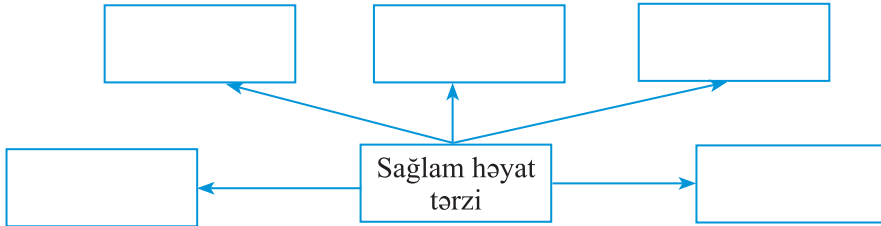
**İş forması:** kollektivlə iş, qrupla iş

**İş üsulu:** beyin həmləsi, şaxələndirmə, cədvəllərlə iş

**Resurslar:** dərslək, iş vərəqləri, paylama materialı, elektron təqdimat

**İntegrasiya:** B.: 3.2.1.; 3.2.2.

**Motivasiya:** Lövhədə sxem nümayiş etdirilir. Müəllim beyin həmləsi üsundan istifadə etməklə şagirdlərə müraciət edir: “Sağlam həyat təzi dedikdə nə nəzərdə tutulur? Sağlamlığın şərtlərinə əməl etməsək, nə baş verər?” Sxem MİMİO lövhədə də nümayiş etdirilə bilər.



Şagirdlərin dedikləri qeyd olunur.

**Tədqiqat sualı:** Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin nə kimi əhəmiyyəti vardır?

**Tədqiqatın aparılması:** Tədqiqatın aparılması üçün şagirdlərə rəngli stikerlər paylanır. Onlar stikerlərdə öz fərziyyələrini qeyd edirlər. Sağlam həyat tərzinə dair qeyd etdikləri hər bir fikrin qarşısına ailənin sağlamlığı baxımından əhəmiyyətini qeyd edərək yapışdırırlar. Məsələn:

1. Yoluxucu xəstəliklərdən qorunmaq sonsuzluğun qarşısını alır.

2. Zərərli verdişlərdən uzaq olmaq dünyaya şikəst uşaqların gəlməsini, ailə münəqişələrini önleyər, uşağın ana bətnində ölmə riskini azaldar.



**Tədqiqatın aparılması:** Tədqiqatın aparılması üçün şagirdlər 4 qrupa bölünür. Qruplar lazımı resurslarla təmin olunur.

**I qrup:** Dərslikdən və paylama materialından istifadə etməklə cədvəli tamamlayın.

Amillər	Sağlam ailənin qurulmasına təsiri
1. Yoluxucu xəstəliklər	
2. Spirtli içkiyə aludəçilik	

**II qrup:** Dərslikdən və paylama materialından istifadə etməklə cədvəli tamamlayın.

Amillər	Sağlam ailənin qurulmasına təsiri
1. Nikaha qədər tibbi müayinədən yayınma	
2. Sınır sistemi xəstəlikləri	

**III qrup:** Verilmiş mətni tamamlayın. Sağlam ailənin qurulmasına mənfi təsir edən amilləri müəyyənləşdirin. Fikrinizi əsaslandırın.

Nihadgilin ailəsi çox böyük olmasa da, qayğılarla yüklənmişdi. Onun atası böyük bir müəssisədə işləsə də, dostları ilə əylənir, əmək haqqını spirtli içkiyə sərf edir, ailəyə xərcləmirdi. Ailə qayğıları ilə yalnız ana məşğul olurdu. Ailədə maddi sıxıntılarla yanaşı, hər gün ailə münaqişələri də baş verirdi. Sərxoş ata dava-dalaş salır, ailə üzvlərini təhqir, tənqid edir, Nihadın və anasının şəxsiyyətini alçaldırdı. Nihad ailədə aqressiya ilə rastalaşırdı. Ən pisi isə atanın Nihadı mağazaya içki və siqaret almağa göndərməsi idi.

**IV qrup:** Dərslikdən və paylama materialından istifadə etməklə cədvəli tamamlayın.

Amillər	Sağlam ailənin qurulmasına təsiri
1. İrsi xəstəliklər	
2. Narkotik vasitələrdən istifadə	

**Məlumatın mübadiləsi.** Hər qrupdan bir nəfər qrupun işini təqdim edir. Qruplar bir-birinin işləri ilə tanış olur. Təqdim olunan işlər lövhədən asılır.

**Məlumatın müzakirəsi.** Müəllim təqdimatdan alınan cavablara əsasən şagirdlərə suallarla müraciət edərək, onları öz mülahizələrini əsaslandırmağa yönəldir.

**Ümumiləşdirmə və nəticə:** Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qayıdır. Doğru və yanlış olan fikirlər şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Bu mərhələdə aşağıdakı videomateriallar nümayiş etdirilir. Videomaterial rus dilində olduğundan onu siz özünüz də səsləndirə bilərsiniz.

<https://www.youtube.com/watch?v=TAR5k1GAETQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=sHdXZ8ef74g>

<https://www.youtube.com/watch?v=MzAfphyqZKQ>

**Yaradıcı tətbiqetmə:** “Gələcəyin sağlam ailəsi” mövzusunda esse yazın.

**Ev tapşırığı:** Dərslərdəki 2-ci tapşırıq icra oluna bilər.

**Qiymətləndirmə:** Təlim məqsədlərinə nail olmaq dərəcəsini aşağıdakı meyar üzrə qiymətləndirə bilərsiniz:

### **Dəyərləndirmə**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini bilir, dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini vurğulayır, dəyərini faktlar əsasında şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini müəllimin sualları əsasında dəyərləndirir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini müxtəlif faktlara əsasən dəyərləndirir.

### **Tədrisin səmərəli olması üçün tövsiyə**

Müasir dövrdə bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də inkişaf öz əksini tapmaqdadır. Yeniliklərin qəbulu və tətbiqi, düzgün strategiya, nəticəyə gedən yolun düzgün qiymətləndirilməsi müəllimin qarşısına yeni öhdəliklər və tələblər qoyur. Müəllim birtərəfli inkişaf etmir, şagirdlərlə birgə daim axtarışda olduğundan özünün peşəkar inkişafı üçün müəyyən addımlar atmalı, düzgün planlaşdırmalar aparmalıdır. Bunun üçün müəllim öz üzərində çalışmalı, araşdırmalar aparmalı, öz-özünə hesabat verməlidir. Bu hesabatlılıq üçün öncə siz daim digər müəllimlərlə əməkdaşlıq etməli, həmkarlarınızla bölüşməlisiniz. Hədəfə çatmaq üçün görəcəyiniz işləri müəyyən etməlisiniz. Sizin işinizə səmərə verən amilləri qeyd edin. Özünüzün etdiyiniz yenilikləri mütəxəssis və müəllimlərlə bölüşün. İlk növbədə tədris etdiyiniz fənni və onun reallaşdırılması üçün seçilmiş mövzuları mükəmməl bilməyiniz vacibdir. Yaxşı bilmədiyiniz mövzu yaxşı tədris oluna bilməz. Sınıfdən-sinəfə şagirdlərin inkişaf etməsini və bu inkişaf üçün qoyulan tələbləri müəllim mütləq bilməli və düzgün tətbiq etməlidir. Mövzuları bilməklə yanaşı, şagirdləri istiqamətləndirməyi bacarmaq da şərtidir. Nəzərdə tutulan pedaqoji yanaşmalar bütün fənlər üçün eyni dərəcədə keçərlidir. Hər bir fənnin öz spesifik xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyət “Həyat bilgisi” fənnində də özünü büruzə verir. Riyaziyyat müəlliminin pedaqoji yanaşması həyat bilgisi müəlliminin yanaşması ilə eyniyyət təşkil edə bilməz.

Həyat bilgisində müzakirələr əsas rol oynayır. Müəllim dərsin gedişində sualları düzgün formalaşdırmağı bacarmalıdır. Şagirdəndən istədiyini almaq üçün ona aydın olan fikirləri səsləndirməli, verilmiş tapşırıqlar təfəkkürün növlərinə xidmət etməlidir.

Sizin peşəkarlığınız o zaman ortaya çıxar ki, düzgün tədris və təhsil mühiti yaradasınız. Yeni islahatı, yeni kurikulumu, onun qiymətləndirilməsini daha dəqiq reallaşdırmaq imkanına sahib olarsınız. Özünüzü inkişaf etdirərəkən şagirdlərin tələblərini, eləcə də maraqlarını nəzərə almağı unutmayasınız. Müasir gənclik daha emosional və rəngarəng biliklərə malikdir. Çünki onun internetə çıxış imkanları genişdir. Daim yeni informasiya əldə edən şagird fərqli dərs görmək istəyir. Yorucu və cansıxıcı dərslər onu stimuldən salır. Bu baxımdan dərsin gedişi cəlbedici, eləcə də araşdırıcı olmaqla şagirdin, eləcə də müəllimin müəyyən bacarıqlarını üzə çıxarar, peşəkarlığını inkişaf etdirər.

Əgər siz işinizin səmərəli olmasını istəyirsinizsə, düzgün standartlar seçməklə, düzgün məqsədlərin qoyulması işinə diqqət yetirməlisiniz. Düzgün seçilməyən standart məqsədin reallaşdırılmasına mane olar, nəticələr arzuolunmaz ola bilər. Belə ki standarta uyğun məqsədin qoyulmaması dərsin səmərəsizliyindən xəbər verir. Standart və ona uyğun qoyulan məqsəd sonda şagirdin məqsədəuyğun meyarlarla qiymətləndirilməsinə gətirib çıxarır. Sən bu gün hansı ölçü əsasında hansı məqsədi reallaşdırdın və necə qiymətləndirdin? Qiymətləndirmə dərsin bütün mərhələlərində özünü əks etdirə bilər. Əsas odur ki, şagirdə formalaşdırılan bacarığın səviyyəsi müəyyən edilsin. Başqa sözlə, şagird bu gün nə əldə etdi və nəyə nail oldu.

Siz öz üzərinizdə çalışdıqca öz işinizi təhlil etmək bacarığına malik olmalısınız. Bu bir növ özünüqiymətləndirmədir. Mən bu gün nə etdim? Nəyi əldə etdim? Şagirdlər hansı bilik və bacarıqlara yiyələndilər? Keçən gündən fərqli olan nə idi? Nələri etməli idim? Nələri etdim? Nələri etmədim? Daha sonrakı dərslərdə nələri etməliyəm? Bu kimi suallara cavab tapmağa çalışmanız sizin dərsinizi təhlil etməyə yardımçı olacaqdır. Aradakı boşluqları qaldırmaq üçün başqalarının təcrübəsindən istifadə etmək, onlarla baş vermiş problemlərin aradan qaldırılması yollarında müzakirələrə dəvət etmək lazımdır. Dərs mühiti 45 dəqiqə ilə yekunlaşmır. Digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq yetərli deyil. Siz valideynlərlə əməkdaşlığı da öz iş planınıza daxil etməlisiniz. Çünki şagirdləriniz öz valideynləri ilə daim təmasda olurlar. Valideynlərlə söhbət edin. Problemləri olan şagirdlərin valideynlərini öz iş şəraitinizə cəlb edin. Övladının inkişafı üçün birgə əməkdaşlıq planları qurun. Lazım gələrsə, bir psixoloq kimi araşdırma aparın. Əsas odur ki, siz dərsinizin keyfiyyətinin yüksəldilməsi yollarında irəliləyə bilərsiniz. Təbii ki, bu, səmərəli şəkildə reallaşdırılmalıdır.

Yalnız müxtəlif resurslarla, maraqlı motivasiya ilə, eləcə də tədqiqat işi ilə əhatə olunmuş dərs keyfiyyətdən xəbər vermir. Dərs mühitinin sağlam şəkildə idarə olunması vacibdir. Bəzən yığılmış mükəmməl slayd və iş vərəqləri və yaxud bu kimi şeylər səmərəsi olmayan bir dərsin görüntülənməsinə gətirib çıxarır. Müəllimin verdiyi tapşırıqlar, qrup bölgüsü, fərdi iş və s. tam bir qarışıqlıq halında ortaya çıxır. Dərsin sonunda şagird heç bir nəticəyə nail olmadan sinfi tərk edir. Bu baxımdan planlaşmanın düzgün aparılması ilə yanaşı, düzgün idarəçilik bacarığı sizin yardımınıza çatmış olacaqdır.

İş vərəqlərini hazırlayarkən təfəkkürün inkişafını mütləq nəzərə almaq lazımdır. Məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürə aid tapşırıqların verilməsi daha doğru olar. Aşağıdakı cədvələ əsasən siz şagird təfəkkürünü lazımı səviyyədə inkişaf etdirə bilərsiniz.

<b>Məntiqi təfəkkür</b>	<b>Tənqidi təfəkkür</b>	<b>Yaradıcı təfəkkür</b>
Təsvir et. Müqayisə et. Oxşarıqları və fərqləri tap. Təsnif et.	Müxtəlif baxış nöqtələrindən qiymətləndir. Əhəmiyyətini, rolunu qiymətləndir.	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Hekayə</li> <li>▪ Situasiya</li> <li>▪ Nağıl</li> <li>▪ Musiqi</li> <li>▪ Üsul</li> </ul>
Qur. Dəyişdir. Hesabla. Sadələşdir.	Meyarları müəyyən et. Meyar cədvəlini tərtib et.	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Maket</li> <li>▪ Model</li> <li>▪ Sxem</li> <li>▪ Qrafik</li> </ul>
Müəyyən et. Öz tərifini ver. Əlaqəni aşkar et.	Səhvləri tap. Faktları uydurmadan seçib ayır. Mübahisəli məqamları aşkar et.	Proqnoz ver. Müqayisə et və analoqu tap. İxtira et, yarat. Başqa obyektə döndər. Yeni tətbiq üsulunu tap.
Sxem, qrafik, cədvəl düzəlt. Tərtib et. Davam et.	Tənqidi yanaş. Düzgün olanı seç.	Dəyişikliklər et, yarat, yenidən tərtib et. Dəyişikliklər etməklə yarat. Quraşdır.
Təhlil et. İzah et. Şərh et. Nəticə çıxar.	Ən mühüm predmetləri və hadisələri müəyyən et, əhəmiyyətini sübut et.	Yeni əsaslar üzərində təsnif et. Yeni şəraitə uyğun hala gətir. Tətbiq et (yeni şəraitdə).

Səbəbi tap (səbəb, nəticə).	Öz ideyanı əsaslandır (sübut et).	Öz şəxsi izahını ver. Problemi müəyyən et, fərziyyələr irəli sür.
Ümumiləşdir. Əsas ideyanı seçib ayır.	Ən səmərəli yolu tap.	Mübaligə et. Minimuma endir.
Mahiyyətini, mənasını ifadə et.	Məsləhət ver.	Simvol (rəməz) şəklində təsvir et.

Dərs başlayarkən müəyyən qaydalar tətbiq edin və çalışın, bu qaydalar verdişə çevrilsin. Qrup bölgüsü, müzakirə və s. məqamlarda səs-küyün minimum səviyyəyə düşməsi üçün qızıl qaydaları qoymağı unutmayın. Hətta bu qaydaların qrupların qiymətləndirilməsinə təsirini də vurğulayın. Şagirdlərin üzərinə bəzi məsuliyyətlər qoyun. Sınıfın idarə olunmasında onlardan istifadə etmək olduqca səmərə verir. Şagird ona güvənən müəllimin etimadını doğrultmağa çalışır. Onun yaş xüsusiyyəti özünü təsdiq üçün daim tələsir. O baxımdan bu sizin işinizdə keyfiyyət göstəricisi ola bilər.

Bütün bunlarla yanaşı, diqqətiniz daim sinif üzərində olsun. Göz teması sizin əsas silahınızdır. Şagird ona baxan nəzərləri hiss edir, kənardə qalmadığını duyur və özünü təsdiqə çalışır. Sakit və anlaşılacaq səs tonu sizin işinizi daha da rahatlaşdıracaq. Dərsin gedişi zamanı lazım olan vaxtlarda partalar arasında gəzişin. Onlara yönləndirici suallar verməklə yardım edin. Lazım gələrsə, açar sözlərdən istifadə edin. Şagirdin daim ağır yük altında qalması dərsin səmərəsini itirə bilər. Şagirdlərə dərsin gedişi zamanı adları ilə müraciət etməyə çalışın. Qaydaları şagirdlərlə birgə tətbiq edin. Şagirdlər düzgün olmayan davranışı özləri müəyyən etsinlər və öz işlərində buna yol verməsinlər. Amma hər hansı bir səhv hərəkətin üzərində dəqiqələrlə dayanıb dərsin gedişinə mane olmayın. Qaydaları tez-tez xatırlatmanız daha səmərəli nəticə verir.

Vaxtdan düzgün və səmərəli istifadə etməyə çalışın. Bu səmərəlilik bütün sinif üçün olmalıdır. Təkcə özünüzü düşünməyin. Bəzən belə hallar da olur: mən əla dərs keçdim, hər şeyi dedim, tapşırıqlar verdim, refleksiya da etdim və s. Bu çox səmərəli dərs oldu. Siz bu səmərəliliyə şagird yönündən baxın. Bu gün şagird nə qazandı? Onda hansı bilik və bacarıqlar formalaşdı və s.

Daim öz üzərinizdə çalışmanız, yeniliklərdən xəbərdar olmanız, təcrübələrinizi bölüşməyiniz, başqalarının təcrübəsindən istifadə etməyiniz sizin peşəkar inkişafınıza səbəb olacaqdır. Sizin inkişafınız isə yetişən gənc nəslin inkişafı deməkdir.

Təhsil istiqamətində atılan bütün addımlar şagirdlərin inkişafı, onların gələcəkdə şəxsiyyət kimi yetişməsi naminədir. Bu şəxsiyyət həyata bacarıqlı şəkildə atılmalı, müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnməlidir. Bu baxımdan Siz müəllimlərin üzərinə çox böyük öhdəliklər düşür. Bütün apardığınız planlaşmalar məktəbin imkanları və şagirdlərin yaş xüsusiyyətinə uyğunlaşdırılmalıdır. Onların öyrənmə tərzlərinin nəzərə alınması vacib məqamlardan biridir. Yəqin ki, hər biriniz öz sinfinizdə müxtəlif xarakterə və təfəkkürə malik olan şagirdlərlə üz-üzə gəliniz. Onların müxtəlif xüsusiyyətləri müxtəlif öyrənmə tərzindən xəbər verir. Hər bir şagirdin özünəməxsus öyrənmə xüsusiyyəti vardır. Necə etməliyik ki, dərsi müxtəlif öyrənmə tərzinə malik olan şagirdlərin maraqlarına uyğun reallaşdıraq. Kurikulumun tələblərindən biri fəal-interaktiv təlimin reallaşdırılmasıdır. Bu işin həyata keçirilməsində müxtəlif təlim üsul və formaları köməyimizə çatmış olur. Bəzən müəllimlər özlərinin öyrənmə üsulunu şagirdlərə tətbiq edirlər. Bu tətbiqetmə çox zaman öz səmərəsini vermir. Əldə olunan nəticə yetərsiz olur. Siz şagirdlərinizin xüsusiyyətlərini və öyrənmə tərzlərini müəyyən etməklə onları lazımi istiqamətə yönləndirə bilərsiniz. Müxtəlif öyrənmə tərzləri vardır ki, bunlardan bəziləri ilə tanış olmanızı tövsiyə edirik.

*Əyani öyrənmə tərzü.* Bu zaman şagirdlər əyaniliyə üstünlük verir, gözlə görünən hər bir şeyi daha yaxşı qavrayır, tətbiqi onlara asan gəlir. Müxtəlif şəkillər, xəritələr, miniatürlər, sxemlər, portretlər, diaqramlar, nümayişlər, paylama materialları, filmlər, flipçartlar və s. sizə bu işdə yardımçı olacaqdır. Belə şagirdlər verilən tapşırığı çox zaman özləri oxumağa üstünlük verirlər. (Yaxud da kiminsə təlimatın icrasını reallaşdırmasına baxmaq onun öyrənməsini rahatlaşdırır.) Yalnız bundan sonra o, tapşırığı dolğun və düzgün şəkildə yerinə yetirə bilər.

*Eşidərək öyrənmə tərzü.* Bu zaman şagirdlər dinləyərək qavramağa malik olurlar. İstənilən tapşırığı icra etmələri üçün müəllimin təlimatına diqqətlə qulaq asmaları vacibdir. Dərsin təhlili, şagirdlərin tapşırıqları təqdim etməsi, müzakirələr onların öyrənməsi üçün vasitə hesab edilir.

Siz bu cür öyrənmə tərzinə malik olanları necə müəyyən edə bilərsiniz? Bunun üçün diqqətli olmaq və müşahidələr aparmaq vacibdir. Bəzi məqamları da diqqətdən qaçırmamaq tövsiyə olunur. Məsələn, əyani öyrənmə tərzinə malik olan şagirdlər sürətlə danışır, səbirsiz olur, başqalarının sözünü kəsirlər. Danışarkən obrazlı sözlərlə, hadisələri tam təsvir edərək sanki əyanilik yaradırlar. Onlar görüntülü dərs prosesini maraqla izləyir, tapşırıqların icrası zamanı əyaniliyə üstünlük verirlər.

Bu cür xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlamaqla siz öz şagirdləriniz arasında əyani öyrənənləri seçə bilərsiniz. Bu istiqamətdə addım atmaq sizin həm peşəkarlığınıza, həm də keyfiyyətin yüksəldilməsinə yardım edəcəkdir.



## **“HƏYAT BİLGİSİ” FƏNNİNİN TƏDRİSİNƏ AİD TÖVSIYƏLƏR**

“Həyat bilgisi” fənninin tədrisində təlimin səmərəli olması problemin həllindən asılıdır. Bunun üçün Siz müəllimlər təlim üsulları və formaları seçməkdə daha diqqətli olmalısınız.

Təlim üsulları – təlim vəzifələrini yerinə yetirmək üçün müəllimlə şagirdlərin birlikdə göstərdikləri fəaliyyətin yollarıdır.

Hər bir fəaliyyət ayrı-ayrı ünsürlərdən ibarətdir ki, bunlara tərzlər deyilir (məsələn, sənəd, mənbə, dərslik üzərində işləmək üsulunun tərzləri oxunmuş mətnin planını tutmaqdan, onu nağıl etməkdən, icmal tutmaqdan və s. ibarətdir). Üsulu təşkil edən tərzlərin məcmusu didaktik vəzifələrin yerinə yetirilməsinə: şagirdlərin yeni materialla tanış edilməsinə, onların bacarıq və verdişləri qazanmasına, onların sabitləşdirilməsinə, tətbiqinə xidmət edir.

Təlim üsulunun daşdığı ikitərəfli xarakterdə məlumatvericilik və idarəedicilik funksiyasını yerinə yetirən öyrətmə ilə öyrənmə üsulunu bir-birindən fərqləndirməyi bacarmaq lazımdır.

Həyat bilgisi dərslərində müəllimlər şərhlər verməli və ya şagirdin şərh verməsinə şərait yaratmalıdır. Bu zaman biz, təbii ki, fəaliyyətin ünsiyyət növündən istifadə edərək şifahi şərhədən istifadə edirik. Şifahi şərh – “Həyat bilgisi” fənninin tədrisi metodu olmaq etibarilə yalnız müəllimin məlumatını deyil, şagirdin materialı qavramağa, anlayıb başa düşməyə yönəldilən fəaliyyətini də əhatə edir.

Bu fənnin tədrisində üsulların hamı tərəfindən qəbul edilən vahid bir təsnifatı yoxdur. Çox zaman üsulları bilik mənbələrinə görə təsnif edirlər.

Müəllimlə şagirdin qarşılıqlı surətdə şərtlənmiş fəaliyyətini bir çox cəhətdən seçilmiş ifadə forması (müsahibə, sorğu-sual, dialoq, dərslik üzərində iş) müəyyən edir.

Məlumat xarakterli – inkişafetdirici üsullar (test, müəllimin şifahi şərh, dərslik üzərində iş, müsahibə).

Axtarış üsulları – evristik üsullar, yeni şagirdə hazır məlumat verməyən, əksinə, onu axtarış fəaliyyətinə cəlb edən üsullar (müsahibə, disput, olimpiada, tədqiqat üsulu).

Həyati biliklər sisteminin formalaşması hərtərəfli, aktiv və bir sıra hallarda məktəblilərin yaradıcılıq fəaliyyətləri nəticəsində yaranır.

Həyati biliyin formalaşması prosesində xarakterinə görə müxtəlif olan biliklər bir-birinə qarşılıqlı surətdə təsir göstərir.

“Həyat bilgisi”nin tədris edilməsindəki səmərəlilik əsas etibarilə təlim prosesinə bələdçilikdən asılıdır. Təlim işinə bələdçilik aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Şagirdlərin dərkətmə fəaliyyətinin bilik mənbələri ilə təmin edilməsi;
2. Materialı öyrənmək üçün pozitiv əhvali-ruhiyyənin yaradılması, şagirdlərdə mənimsəmə fəallığının artırılması;
3. Materialın şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi prosesinə bilavasitə bələdçilik;
4. İş vərəqlərində verilən tapşırıqların və ev tapşırığının yerinə yetirilməsinin təşkili;
5. Təhsilalanın bilik və bacarıq vərdişlərinin yoxlanması.

Şagirdləri materialı öyrənmək üçün stimullaşdırmaq, onlarda dərkətmə fəallığı yaratmaq məqsədilə müxtəlif vasitələrdən istifadə olunur: parlaq süjetli nağıl, digər mənbələrə istinad, müstəqil həllini tələb edən problemlərin qoyulması və s. Şagirdlərin mənimsəmə qabiliyyəti üçün mənimsənilməsi zəruri olan problemin ayrılması; kitabda müxtəlif şriftlərlə, şifahi şərhə intonasıya ilə, layihə planının tərtib edilməsi ilə, şəkildə göstərməklə və ya lazımı biliyi əldə etməkdən ötrü şagirdlər qarşısında müəyyən tapşırıqların qoyulması vasitəsilə əldə edilir.

Şagird düşüncələrinə istiqamət vermək işi yeni materialın araşdırılması, ev tapşırığının yerinə yetirilməsi və refleksiya zamanı həyata keçirilir. Düşünməyə müəllim tərəfindən bələdçilik etmək, bilavasitə faktların izah olunması, evristik müsahibə, müstəqil həllini tələb edən problem xarakterli sualların qoyulması, diskussiyanın təşkili vasitəsilə həyata keçirilir.

Şagirdlərin tədris fəaliyyətinin yoxlanması onların təkəcə bilik almalarını əhatə etmir, həmçinin onlarda fikrin inkişafı, materialla davranmaq bacarığına yiyələnmək və digər prosesləri əhatə edir.

Həyata dair biliyin formalaşması alınmış informasiyaların sintezi və mövcud biliyin aktualaşdırılması yolu ilə əldə edilir.

Şagirdlər tərəfindən həyati faktların, proses və təzahürlərin dərk olunmasında informasiya (məlumat) vermək vasitəsi kimi bütövlükdə təsvir (obrazlı) və predmet əyaniliyinin rolu böyükdür.

Əyani vəsaitlərin tətbiq edilməsi aşağıdakı hallarda əhəmiyyətlidir:

- a) şagirdlər üçün yeni olan maddi obyektlərin öyrənilməsində;
- b) şərh edilən materialdakı obrazlar haqqında şagirdlərin təsəvvürləri az olduqda;
- c) əsas faktları, onun emosional-tərbiyəvi əhəmiyyətini ayırmaq, şagirdlərin yaddaşında xüsusilə möhkəmlətmək üçün;
- ç) öyrənilən həyati hadisələrin təhlili, onların müqayisəsi üçün.

Söz təsviri əyaniliyə nisbətən məzmunun daha güclü daşıyıcısıdır. Yazılı və şifahi nitq təkəcə məlumatvermə vasitəsi deyil, eyni zamanda düşündürmə



vasitəsidir. Faktların mahiyyətinin dərk olunması, onlar arasındakı əlaqələrin və qanunauyğunluqların dərk edilməsi yalnız nitq əsasında mümkündür. O, yaddaşda olan bilikləri aktuallaşdırmaq, sistemləşdirmək, hadisələrin və faktların mahiyyətini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Həyat bilgisinin tədrisində nitq (söz) və təsviri vasitələrdən başqa, şərti işarələr də məlumat verməyə xidmət edir. Şərti işarələr təbiət və cəmiyyət haqqında biliyin işarə ilə ifadə olunması və ümumiləşdirmənin daşıyıcılarıdır. Rəsmlər, diaqramlar, sxemlərdə şərti işarələri düz xətt, düzbucaqlar və digər fiqurlar təşkil edir. Şərti işarələr vaxta qənaət etməklə, tez bir zamanda yeni materialı şagirdlərə çatdırmağa imkan verir. Şərti işarələr şagirdlərin idraki fəaliyyəti üçün dayaq nöqtəsi rolunu oynayır.

“Həyat bilgisi” fənninin tədrisinə dair çoxsaylı üsul və vəsaitlərin olmasına baxmayaraq, şifahi şərh özünün böyük üstünlüyünü saxlayır. Sözün üstünlüyünü A.V.Lunaçarski çox gözəl ifadə etmişdir: “Bəşəri söz qüdrətlidir. Amma nitq canlıdır, səslənən şifahi söz çap olunmuş sözdən daha güclüdür. O, intonasiya ilə rəngarəngdir, o, hislərlə, ehtiraslarla qızır, fikri daha inandırıcı edir”. Tempin sürətləndirilməsi və ya yavaşdırılması, səsin qaldırılması və endirilməsi, qısa fasilə, həyəcanlanma və s. bütün bunlar nitqin səmərəliliyini, məzmununu, gözəlliyini artırır, onun dinləyicilərə təsirini gücləndirir. Üzün ifadəsi, ciddilik, hissiyyat dərəcəsi istifadə sözün təsirini artırır. Şifahi nitq şərhçinin hislərini, şərh edilən fakta münasibətini dinləyicilərə çatdırmağa qadirdir. Şərhçi hər hansı prosesin dərk edilməsi yollarını məntiqi cəhətdən şərh edir və sanki dinləyicilərin fikrini istiqamətləndirir.

Lakin şagirdlərin mövzunu kitabdan və ya digər materiallardan oxuması ilə müqayisədə şifahi şərhin özünün də zəif cəhətləri vardır. Şagirdlər dərslərdəki mətni özlərinin bacarıq və vərdişlərinə uyğun olaraq, daha tez oxuyurlar. Şifahi nitqin isə bütün məktəblilər üçün ümumi tempi vardır. Yüksək sürət zəif şagirdlərin gücünə uyğun gəlmir və həddən aşağı temp isə şagirdlərin diqqətinin yayınmasına səbəb olur. Mətni oxuyarkən şagird başa düşmədiyi ifadələri geri qayıdaraq yenidən oxuya bilər. Şifahi nitq dinləyən şagird şərhin istiqamətini itirərkən əksər hallarda nitqi izləyə bilmir. Xüsusilə şərh yeknəsəq olduqda dinləyicilərin diqqəti yazılı mətnlə müqayisədə tez aşağı düşür. “Həyat bilgisi” fənninin tədrisində şifahi şərhin müsbət cəhətlərinin təmin edilməsi əsaslandırılır və onun zəif cəhətlərini müəllim öz nitqi üzərində işləməklə aradan qaldırır. Əgər müəllim şagirdlərdə mövzuya dair və ya araşdırılacaq materiala maraq oyatmaq, onlara mükəmməl bilik və bacarıq verməklə yanaşı, onun şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərmək istəyirsə, müntəzəm olaraq özünün nitq mədəniyyəti üzərində

çox işləməli, şərh üslubunu təkmilləşdirməli, şərh olunan materialın məzmununun artırılması üçün tətbiq etdiyi fəndləri inkişaf etdirməyə çalışmalıdır.

“Həyat bilgisi” fənninin tədrisində müxtəlif bilik mənbələrindən (kitablar, şəkillər, kinofilmlər, sənədlər və s.) istifadə etmək olar. Metodikada təlim prosesinin iki bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan cəhətləri əsas götürülür.

1. Şagirdlərin fəaliyyəti;
2. Müəllimin tədris fəaliyyəti.

Müəllim tədris prosesinin təşkilatçısı və bələdçisidir. O, şagirdlərin öyrənmə-mənimsemə fəaliyyətinin məzmununu, xarakterini və ardıcılığını müəyyən edir. Lakin müəllim yalnız o halda tədris prosesini müvəffəqiyyətlə təşkil edə bilər ki, o təkcə konkret olaraq tədrisin məqsədini müəyyən etmək deyil, eyni zamanda bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün hansı tədris fəaliyyətinin zəruri olduğunu müəyyən edə bilsin.

Suallara cavab prosesində müsahibədə iştirak, tapşırığı yerinə yetirmək, yoldaşlarının cavabına qulaq asmaq, müəllimin düzəlişləri vacib amildir.

Müəllimin işi mövzu ilə bağlı olan materiallardan şifahi, yazılı, qrafik formada sualların qoyuluşu, cavab üçün tapşırığın verilməsindən ibarətdir.

Əvvəldən öyrənilmiş materiallar üzrə yoxlama və aktualaşdırma dərslərində müstəqil hissəsində və onunla əlaqədar olan yeni materialın öyrənilməsi zamanı aparıla bilər.

Bəzi hallarda, məsələn, layihə, təqdimat, ekskursiya dərslərində, kino-dərsdə təlim tapşırığı əvvəlki dərslərin birində verilə bilər.

Öyrənilən materialın möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi aşağıdakı yollarla həyata keçirilir:

- a) faktlar;
- b) öyrənilən faktların mahiyyətinə varmaqla;
- c) əldə olunmuş bilikləri təcrübədə tətbiq etmək bacarığına yiyələnməklə;
- ç) özünün bilik və mühakimələrini çevik formalaşdırmaq, dərslərin məntiqi ardıcılığı əsasında mövzunu ifadə etmək bacarığına yiyələnməklə;
- d) öyrənilən fakta öz münasibətini bildirmək, ona qiymət vermək və əsaslandırmaqla.

Kiçik və böyük summativlərə hazırlıq kifayət qədər mənimsənilməmiş təlim-tərbiyə vəzifələrini həyata keçirən materialın öyrənilməsi zamanı həyata keçirilir. Burada əsas diqqət xüsusi və çətin yadda qalan materialın – təyinetmə, qanunlar, terminologiya və s. təkrarına yönəldilir. Şagirdlərdə dünyagörüşü və bacarıqları formalaşdırmaq üçün isə onların sərbəst surətdə işləməsinə şərait yaradılır.

Müəllimin şifahi nitqi nəinki aşağı, hətta yuxarı siniflərdə – tədrisdə mühüm yer tutur. Müəllimin sözü dərsdə istifadə edilən əyani materialın, sənəd materialının və başqa tədris materialının qavranılmasını, həm də düşünülmesini təşkil edir və ona istiqamət verir.

Canlı söz – obrazlı sözdür. Lakin şifahi sözün rolu təkcə bununla bitmir: zəngin intonasiya ilə, məntiqi vurğuların köməyi ilə, gətirilən dəlillərin canlılığı ilə silahlanmış şifahi nitq insan fikrinin inandırıcı qüvvəsini şagirdlərə daha dolğun çatdırır. Şifahi söz bacarığını təkcə müəllim həyata keçirməməli, şagirddə də bu bacarığı formalaşdırmaq şərtidir.

“Həyat bilgisi”nə dair materialın müəllim tərəfindən şifahi şərh edilməsi şagirdləri düşünməyə öyrətmək üçün çox gözəl bir vasitədir.

Mühazirə şərh ardıcıl surətdə yeridilən və konkret materiala əsaslanan geniş nəzəri mühakimə, elmi təhlil və ümumiləşdirmədən ibarətdir.

1. Mühazirə elmi cəhətdən qüsursuz olmalıdır.
2. Mühazirə dərsliyin məzmunundan daha geniş olmalıdır.
3. Mühazirə daxilən əyani olmalıdır.
4. Mühazirə düşünməyi öyrətməlidir.

Dərsin mühazirə metodu ilə keçirilməsinə yalnız yuxarı siniflərdə yol verilə bilər. Məktəb mühazirəsinə biz aşağıdakı hallarda müraciət edirik:

1. Müəkkəb materialı şərh edərkən hadisələrin qanunauyğunluğunu və məntiqini şagirdlər qarşısında açıb göstərmək, bu hadisələri dərin və geniş surətdə təhlil etmək lazım gəldikdə;
2. Nəzəri məsələlərin çox yer tutduğu proqram materiallarının izahında.

“Həyat bilgisi” fənninin tədrisi zamanı evristik üsuldən də istifadə oluna bilər. Hadisənin mahiyyətinin göstərilən dərkətmə üsulu “evristika” adını almışdır və tərcümə etdikdə “tapıram”, “kəşf edirəm” deməkdir. “Evrastika” “Həyat bilgisi” fənninin tədrisində geniş tətbiq edilə bilər.

Evrastikanın əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müstəqil surətdə əldə edilmiş bilik möhkəmliyi ilə fərqlənir. Bundan başqa, şagirdlərin müstəqil idraki fəaliyyəti onların intellektual inkişafına səbəb olur, məsələnin həlli üçün apardıqları axtarış onlarda dərsə marağın oyanmasına səbəb olur.

Şagirdlərin öz araşdırmalarında gəldikləri nəticələri sərbəst surətdə açıqlamaları nisbətən çox vaxt tələb edir. Lakin bəzən şagirdlərin imkanları daxilində olmayan tapşırıqların verilməsi onların səhv nəticələr əldə etmələrinə səbəb olur. Bu işə şagirdlərdə çaşqınlıq yaradır və işə maraqlarını azaldır. Bütün bunlar müəllimdən evristikanın tətbiq edilməsinə ciddi hazırlıq tələb edir. Dərsi planlaşdırarkən müəllim müəyyən etməlidir ki, evristika məktəblilərə nə verə bilər, onları hansı ümumiləşdirməyə gətirib çıxarar.

Müəllim məqsədəuyğun olaraq şagirdlərin müstəqil araşdırmaları üçün material seçir, suallar, tapşırıqlar tərtib edir. Şagirdlərin gəldikləri nəticələri müəllim mütləq yoxlamalı və dəqiqləşdirməlidir.

Evratika məktəblilərin "Həyat bilgisi"nə dair materialının dərk edilməsinin bütün mərhələlərində: ilkin öyrənmədə, bilik və bacarıqların möhkəmləndirilməsi və ümumiləşdirilməsində tətbiq olunur.

Evristik müsahibənin elementləri müəllimin şərhinə daxil edilə bilər. Ayrıca fakt və ya faktlar şərh olunduqdan sonra müəllim şagirdlərə onlara qiymət verməyi, əvvəl bəlli olan faktlarla müqayisə etməyi təklif edir. Şagirdlər tərəfindən verilən şərh sinif tərəfindən müzakirə edilir və müəllim tərəfindən dəqiqləşdirilir.

Evristik müsahibə üç əsas tərkibdən ibarətdir:

a) şagirdlərin iştirakı ilə müəllim tərəfindən problemin qoyuluşu, bəzən müəllimin əlavə məlumatı;

b) problemin həlli (düzgün və ya əksinə) məktəblilər tərəfindən onun əsaslandırılması, onların arasında mümkün olan diskussiya;

c) şagirdlər tərəfindən deyilənlərə müəllimin düzəlişi və problemin düzgün həllinin izahı.

Hadisənin mahiyyətinin şagirdlər tərəfindən dərk edilməsini evristik müsahibə vasitəsilə aparmaq bacarığı müəllimin metodiki ustalığına dəlalət edir.

Evristik müsahibə müəllimdən ciddi hazırlıq tələb edir. Birincisi, müsahibənin son məqsədi dəqiq müəyyənləşdirilməli, şagirdləri nəticə çıxarmağa, qiymət verməyə, materialın şüurlu mənimsənilməsinə gətirib çıxarmalıdır.

İkincisi, müəllim tərəfindən şagirdlər üçün onların şüurunu stimullaşdıran müsahibənin ilkin problemini müəyyənləşdirmək vacibdir. Problem şagirdlər üçün başa düşülən olmalı və onlardan müəyyən düşünmə cəhdi tələb etməlidir. Müsahibə zamanı dərs vəsaiti və sənədlərdən, şəkillərdən, cədvəllərdən və s. istifadə olunmalıdır.

Şagirdlərin dərk etmə fəaliyyətinin təşkili müəllimin mühüm vəzifələrindən biridir. Müəllimin dərs materialını şifahi şərh edərkən şagirdlərin dərk etmə fəaliyyətini təşkil etməsi bir o qədər də asan məsələ deyildir.

Şagird məzmunlu, məntiqli qurulmuş şərh dinləyir və keçilən materialı mənimsəyir. Lakin belə iş üsulu bizi həmişə qane etmir. Müəllim özü danışır, qoyduğu suallara özü cavab verir, şagirdin müstəqilliyi üçün, fəal yaradıcı düşünməsi üçün, demək olar ki, imkan qalmır. Tədrisin belə xarakteri, ola bilsin ki, şagirdə bilik versin, amma müstəqillik, tədqiqatçılıq, fəallıq kimi keyfiyyətlərin yaranmasına maneçilik etsin. Bu cür tədris ənənəvi təhsil

sistemində mövcud olsa da, fəal-interaktiv metodların tətbiqi, eləcə də kurikulum islahatı bu cür yanaşmaların istiqamətini dəyişə bildi. Artıq dərslərin prosesinin əsas aparıcı qüvvəsi şagird oldu. Bu baxımdan “Həyat bilgisi” fənninin tədrisi zamanı elə strategiya seçilməlidir ki, dərslərin prosesi yorucu olmasın, şagirdlərin dərslə marağı artsın.

Şagirdlərin dərslə fəaliyyəti müsahibə, düşündürücü və problem şərh, məntiqi tapşırıqlar və başqa fəndlərin tətbiqi ilə əldə edilir.

Müsahibə – materialın şərhindən fərqli olaraq, müəllimlə şagird arasında dialoqdan ibarətdir.

Müsahibəni səmərəli qurmaq üçün müəllim hazırlanmış əsas qaydalar və ya şərtlərlə tanış olmalıdır.

Müsahibə şagirdlərin biliyini səfərbərliyə almaq üsullarından biridir ki, bu da yeni materialın dərindən mənimsənilməsi üçün vacibdir.

“Həyat bilgisi” fənninin tədrisi təcrübəsində müsahibənin aşağıdakı növləri müəyyənləşdirilmişdir:

1. Giriş müsahibəsi;
2. Yoxlayıcı müsahibə;
3. Təhlil və ümumiləşdirici müsahibə;
4. Yekun müsahibəsi.

Giriş müsahibəsi, adətən, dərslə əvvəlində keçirilir və aşağıdakı məqsədləri güdür:

- a) əvvəlki dərslərdə alınmış bilikləri səfərbərliyə almaq;
- b) bu bilikləri sistemləşdirmək və ümumiləşdirmək;
- c) həyat təcrübəsi əsasında ədəbiyyat və s. köməyi ilə şagirdlərin müstəqil surətdə əldə etdikləri bilikləri səfərbərliyə almaq və sistemləşdirmək yolu ilə onları yeni materialın öyrənilməsinə yaxınlaşdırmaq.

Yoxlayıcı müsahibədə məqsəd şərh edilən materialın nə dərəcədə anlaşıldığını, müstəqil işin yerinə yetirilməsinin nəticələrini yoxlamaqdan ibarətdir.

Yoxlayıcı müsahibə cari sorğu keçirilməsi metodlarından biridir: müəllim bu metoddan o halda istifadə edir ki, bütövlükdə sinif şagirdlərinin hazırlığını yoxlamağı və materialın şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə müəyyənləşdirməyi lazım bilir.

Yoxlayıcı müsahibədə şagirdləri tək-tək çağıraraq soruşmaq xüsusi sorğu dərslə keçirilə bilər. Şərhin gedişində və ya dərslə sonunda didaktik suallar irəli sürmək şəklində müsahibə üsulları tətbiq edilir. Məqsəd şərh edilən materialın nə dərəcədə başa düşüldüyünü aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Təhlil və ümumiləşdirici müsahibə çox çevik iş formasıdır. Bu müsahibədə yeni materialın izahı gedişində metodik üsul kimi istifadə edilir. Müəllim

lim, yeri gəlmişkən, şagirdlər qarşısında şərh edilən faktların dərk olunmasını, araşdırılmasını, qiymətləndirilməsini tələb edən suallar qoyur. Suallar araşdırıldıqdan sonra müəllim öz nağılını davam etdirir.

Bu müsahibə dərstdə izah edilmiş materialı dərk metodlarından biri kimi istifadə edilir. Bu halda müsahibə dərslər materialının xeyli hissəsi şərh edildikdən sonra aparılır.

Yekun müsahibə dərslərin axırında və ya mövzu üzrə keçirilən dərstdə aparılır. Bu müsahibə bir sıra məqsədlər daşıyır: dərstdə öyrənilmiş materialın ümumiləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi, möhkəmləndirilməsi dərəcəsinə yoxlamaq.

Bəs sualların xarakterinə verilən təxmini tələblər hansılardır?

1. Hər şeydən əvvəl, sual münasib olmalıdır, yeni elə olmalıdır ki, şagird suala təsadüfi yolla deyil, öz biliyinə əsaslanıb cavab versin.
2. Sual dəqiq olmalıdır: həcmi və məzmunu olmayan sualları vermək olmaz.
3. Suallar öyrənilən hadisələrin mühüm cəhətlərinə aid olmalıdır.
4. Sual didaktik cəhətdən sadə, məntiqi cəhətdən yekcins olmalı, şagirdlərin qarşısında eyni zamanda bir vəzifə irəli sürməlidir. İkiqat, üçqat suallardan qaçmaq lazımdır. Yalnız çox sadə və öz aralarında bağlılığı olan sualları birləşdirmək olar.
5. Ya təsdiqedici, ya da inkaredici cavablar tələb edən alternativ sualların verilməsi düzgün deyildir.

Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olmaz ki, alternativ suallardan çəkinməliyik.

6. Müzakirə edilən problemin həllini yada salan sualları irəli sürməkdən çəkinmək lazımdır.
7. Sual mübahisəli olmamalı, şagirdləri məsələnin yanlış həllinə yönəltməməlidir.

Heyat bilgisi dərslərdə müsahibənin ən qiymətli cəhəti budur ki, şagirdlərdə yaradıcılıq fikrini oyadır, düşünməyi öyrədir. Tamamilə təbiidir ki, şagirdlər hadisələr və faktlar üzərində düşündüyünə görə onlarda sual meydana gələcəkdir. Əgər şagirdlər təkcə müəllimin suallarına cavab verməklə kifayətlənməyib, özləri də sual verirlərsə, bu, fərəhli haldır. Deməli, müəllim onlarda materiala canlı maraq oyada bilmişdir.

Aydındır ki, dərstdə müsahibənin gedişində şagirdin müzakirə olunan materiala aid olan və onun dərindən öyrənilməsinə xidmət edən suallarına cavab verilir. Bəzi suallara o, gələcək materialın öyrənilməsi zamanı cavab verəcəyini bildirir. Lakin gələcək dərslərin birində şagirdin sualı mütləq



yada salınmalıdır. Belə hallarda sinfə müraciət etməklə suala cavab verilir və hansı ədəbiyyatı oxuması məsləhət görülür.

Bəzən müəllim irəli sürülmüş suala cavab verə bilmir. Bundan pərt olmaq lazım deyildir. Hətta ən bilikli və təcrübəli müəllimlər də müəyyən məlumat əldə etmədən bəzi suallara cavab vermək iqtidarında olmurlar. Bu vəziyyətdə şagirdlərə açıq-aydın bildirməlidir ki, “Sualının cavabını indi dəqiq verə bilmərəm. Məlumat toplayıb gələn dərstdə deyərəm və ya bu barədə birgə araşdırma aparmaqla suala cavab tapmaq olar”.

Müsahibə zamanı müəllim yalnız əsas sualları deyil, yardımçı sualları da qeyd edir. Müsahibəni hazırlayarkən ümumi və xüsusi sualların nisbəti haqqında düşünmək lazımdır. Həyat bilgisi fənninin tədrisində də sualların qoyuluşu sinfin hazırlığından və yaş xüsusiyyətindən asılıdır.

Bu fənnin tədrisi zamanı da əyanilik mənimləmənin keyfiyyətini yüksəldir, aydın və şüurlu surətdə başa düşülməsinə kömək edir.

Əyanilik növmüxtəlifliyinə görə də fərqlənir. Onun aşağıdakı növləri var:

#### 1. *Əşya və obraz əyaniliyi*

Fakt və hadisələrin təsvirləri (şəkillər, illüstrasiyalar, portretlər), habelə emosional təsiri gücləndirən maddi mədəniyyət abidələri bu növ əyaniliyə aiddir.

#### 2. *Obrazlı nitq əyaniliyi*

Müəllim yalnız gözlə görünən şeylərin köməyi ilə təsirli obraz yaratmır. Bunun üçün şagirdlərin gözü qarşısında aydın obrazlar canlandıran, onlarda təəssürat yaradan çox ifadəli, mənalı təsvir vasitəsi olan dil vardır.

#### 3. *Şərti təsviri əyanilik*

Tədris zamanı sxemlər, cədvəllər, diaqramlar, qrafiklər idrak prosesində obrazlı əyanilik növünə nisbətən başqa məqsəd güdür. Bu əyanilik növünün rolu əlaqələri, asılılıqları, münasibətləri göstərməkdir.

#### 4. *Dinamik əyanilik*

Çox zaman prosesi, hadisəni hərəkətdə, inkişafda göstərmək lazımdır, idraki keyfiyyət dəyişikliklərinə yönəltmək, şagirdlərin müşahidəsini inkişafın ayrı-ayrı pillələri, mərhələləri üzrə cəmləşdirmək vacibdir.

Tədris prosesində əyani vasitələrin tətbiqi zamanı aşağıdakıları unutmayın:

- a) Dərsin gedişi zamanı şagird əyani vasitələrlə həddən artıq yüklənməməlidir – bu, tədris materialının başa düşülüb mənimlənməsində şagirdlərin müstəqillik və fəallığını aşağı salır;
- b) dərsin qurulmasında əyani vasitələrdən istifadə edilməsinin aydın məqsədi olmalıdır;

c) əyani vasitələr qabaqcadan asıldıqda, bu, şagirdlərin diqqətini yayındırır. Onların görüş dairəsində lazımi vaxtda müəyyən obyekt olmalı, qalanları isə gətirilənə qədər ya örtülü saxlanmalı, ya da üstüörtülü şəkildə divardan asılmalıdır;

ç) şagirdlərin yaşı nəzərə alınmalıdır.

Unutmayaq ki, şagirdlərdəki təsəvvür və anlayışlar, öyrənilən hadisələrin bilavasitə qavranılması əyani təsvirlərin köməyi ilə formalaşır.

Əyani vasitələr şagirdlərin təsəvvürlərini dəqiqləşdirməyə və konkretləşdirməyə də kömək edir. Bəzilərinin fikrinə görə, vaxt azlığı dərstdə əyani vəsaitin tətbiq olunmasına mane olur və belə bir bəhanə gətirilir ki, dərslər onsuz da mürekkəb nəzəri materiallarla həddən artıq yüklənmişdir. Təcrübə göstərir ki, əyani vəsaitdən istifadə vaxta xeyli qənaət edir. Çox zaman sadə bir sxem, diaqram və ya başqa vəsait özü suala çox asan və sadə cavab verməyə imkan yaradır.

Xeyli emosional təsir qüvvəsinə malik olan əyani predmetlər və təsvirlər fənnin tədrisində böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə də malikdir. Əyani materiallar sistemi, əsasən, aşağıdakı material növlərindən ibarətdir:

1. Sənəd xarakteri daşıyan təsvirlər və illüstrasiyalar, sənədli fotosəkillər, fotoportretlər və sənədli kinofilmlər;
2. Rəsm əsərləri, görkəmli adamların portretləri, bədii kinofilmlər;
3. Tədris şəkilləri və dərslərdəki illüstrasiyalar;
4. Karikaturalar və simvolik təsvirlər (gerb, bayraq);
5. Sxematik planlar;
6. Diaqramlar, qrafiklər, sxemlər.

Müşahidələr nəticəsində məlum olmuşdur ki, aşağı siniflərdə əyaniliyin tətbiq edilməsi nəticəsində şagirdlərdə başlıca olaraq onlar üçün yeni olan biliklər barədə təsəvvürlər yaradılır. Yuxarı siniflərdə daxili əyanilik metodunun bir qədər başqa əhəmiyyəti vardır. Burada müəllim öz şərhində şagirdlərin bədii ədəbiyyatdan, illüstrasiyalı nəşrlərdən, kinofilmlərdən və televiziya verilişlərindən əldə etdikləri, tarixi yerlərə, muzeylərə getmələri nəticəsində öyrəndikləri geniş təsəvvürlər dairəsinə arxalanmaq imkanı əldə edir. Burada tanış obrazları şagirdlərə bir neçə kəlmə ilə xatırlatmaq, bunları dinləyicilərin şüurunda səfərbərliyə almaq kifayətdir. Yuxarı siniflərdə təsviri əyaniliyin əsas növü sənədli təsvirdir.

Təhsildə biliyin kəmiyyət və keyfiyyətə mənimsənilməsi şagirdlərin təlim işinə kifayət qədər hazırlaşmalarından asılıdır. Şagirdlərin tədris işinə hazırlaşması aşağıdakılardan ibarətdir:



- a) tədris işinə ümumi həvəsləndirmə və onlarda diqqətin səfərbər edilməsi;
- b) şagirdlərin öyrənəcəyi materiala marağının stimullaşdırılması;
- c) şagirdlərin qarşısında duran vəzifələrin dərk olunması (təhsildə hansı məsələləri müstəqil olaraq həll və izah etməlidirlər; hansı məlumatları xüsusi olaraq dərk etməlidirlər və s.);
- ç) biliyin mənimsənilməsi üçün vacib olan fəaliyyət üsuluna yiyələnməsi;
- d) yeni materialın şüurlu surətdə öyrənilməsinə kömək edən biliklərin aktualaşdırılması.

“Həyat bilgisi” fənninin tədrisində texniki vasitələrdən istifadə zəruridir. Texniki vasitələrin tətbiq edilməsi nəinki müəllimin rəhbər rolunu azaltmır, hətta onlardan məharətlə və məqsədəuyğun şəkildə, yəni pedaqoji cəhətdən əsaslandırılmış halda istifadə etdikdə təlimdə nailiyyətlərin əldə edilməsinə kömək edir. Texniki vasitələrin tətbiq edilməsi müəllimin qarşısında tədris prosesinin təşkilini yaxşılaşdırmağa, dərstdə vaxtdan daha səmərəli istifadə etməyə, əyani təlimin və canlı nitqin nəticəsini gücləndirməyə, tədris materialını onun şagirdlər tərəfindən daha fəal surətdə qavranılmasının dərk edilməsini və yadda saxlanılmasını təmin edən formada cəlb etməyə imkanlar açır.

*I. Təlimdə hökmən məcburi və hər bir məktəbə tam sərfəli olan ən sadə texniki qurğular olmalıdır:*

- a) tədris şəkillərini asmaq üçün sadə quruluşlu mütəhərrik ağac dayaq;
- b) bir yerdən başqa yerə aparıla bilən sinif yazı taxtası;
- c) qatlama sinif divar taxtası.

*II. İkinci qrup texniki vəsaitlər səs təkrar edən aparatlardan, qrammofon və maqnitofon yazısından, radio və televiziya verilişlərindən ibarətdir.*

*III. Üçüncü qrup texniki təlim vasitələri müxtəlif cihaz və vasitələrdən ibarətdir. Onlar epidiaskop, diapozitivlər, diafilmlər və tədris filmləri tətbiq etmək yolu ilə işıq əyaniliyi adlanan əyaniliyi təmin edir.*

Dərstdə əyaniliyin ardıcıl olaraq tətbiq edilməsinin zəruri texniki şərti kino-kabinetin və ya müvafiq avadanlığın olmasıdır. Bunun üçün aşağıdakıların olması vacibdir:

- a) sinfi tez qaranlıqlaşdırmağa və işıqlandırmağa imkan verən avadanlıqlar;
- b) məktəblilərin iş yerlərini işıqlandıran və qaranlıq şəraitdə yazmağa, ekrana baxıb şəkillər çəkməyə, işləməyə imkan verən xüsusi elektrik lampaları;

c) enli sinif yazı taxtası (onun bir hissəsini ekran tutmalıdır) və şəkil asmaq üçün iki dayağı olan qurğular.

“Həyat bilgisi” fənninin bir çox mövzularına aid şüşə və plyonka üzərində berrəngli, bəzən isə rəngli diapozitivlərin seriyaları vardır. Diapozitivlər ona görə əlverişlidir ki, onlar müəllimə lazım olan şəkilləri seçib ayırmaq, onları dərslərin quruluşuna və məzmununa daha çox uyğun olan ardıcılıqla nümayiş etdirmək imkanı verir.

Son illərdə şüşə üzərindəki diapozitivləri diafilmlər müəyyən mövzuda filmoskopun köməyi ilə nümayiş etdirilən təsvirlərin seriyaları əvəz etmişdir. Şüşə üzərindəki diapozitivlərdən olan diafilmlər xeyli ucuzdur, daha yığcamdır, saxlamaq üçün əlverişlidir. Diafilm göstərmək texnikası hər bir müəllimə və hətta məktəbliyə müyəssərdir. Diafilmlər həm təkrar dərslərdə, həm də yeni materialın öyrənilməsində tətbiq olunur.

Diafilmlər yeni material öyrənilərkən daha geniş surətdə tətbiq olunur.

*IV. Tədris kinosu texniki təlim vasitələrinin xüsusi qrupuna aiddir. Tədris kinofilmləri əyani təlim vasitələrindən biri olmaqla, xüsusi təsirliliyi, mənalılığı, daha geniş diapazonu və təəssürat gücü ilə fərqlənir. Kino şifahi şərhin vasitələri ilə deyil, əyani şəkillərdə, tam hərəkətdə hadisələrin canlı təsvirini verir.*

Başqa vasitələrin köməyi ilə göstərilməsi mümkün olmayan əyani materialı tədris kinosu vasitəsilə təqdim etmək sərfəlidir.

Tədris kinofilmlərindəki diktör mətni standartdır. Müəllimin təsirli nitqi isə sinfin xüsusiyyətlərini, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsini nəzərə alır. Bir çox hallarda müəllimin canlı nitqinə nisbətən diktörün nitqi az təsirli olur. Diktörün nitqi fasiləsiz axınla tez-tez ötüb-keçərək hər bir kadri usandırıcı və yeknəsəq şəkildə müşayiət edir, müstəqil qavrayışı son dərəcə məhdudlaşdırır, şagirdlərin özlərinin diqqətlə baxmasına, dərinlən düşünməsinə, filmin məzmununu dərk və hiss etməsinə mane olur. Eyni zamanda müəllim öz nitqi zamanı fasilələr edərək şagirdlərə müxtəlif suallarla müraciət etməklə onların fikrini lazımi istiqamətə yönəldir, yorulmamalarına, daha fəal düşünmələrinə şərait yaratmış olur.

Dərsdə tədris kinofilmlərindən istifadə etməzdən əvvəl müəllim özü ona baxır, kadrların təsviri və diktör mətni olan hissələrlə tanış olur, ona lazım olan məqamları nümayiş etdirir. Dərsdə tədris filminə baxılmasını əyləncəyə çevirmək olmaz. Bu, müəllimin təşkil etdiyi tədris işidir.

Fənnin tədrisi təcrübəsində tədris filmlərindən istifadə olunmasının üç əsas üsulu müəyyən edilmişdir:

- a) qısametrajlı tədris filmlərindən (3-10 dəqiqədən çox olmamaqla) istifadə olunan dərs;
- b) kino-dərs;
- c) dərsdänkənar vaxtda filmə baxılması.

Çoxmetrajlı tədris filmlərinə gəldikdə, "Həyat bilgisi" fənninin tədrisində onların tətbiq edilməsi çox məhduddur və kino-dərs formasında həyata keçirilir. Uzun müddət (20-25 dəqiqə) göstərilən kino, əsasən, giriş dərsi kimi özünü doğruldur.

#### *V. Tədris televiziya verilişləri də mühüm yer tutur.*

Qeyd edək ki, məktəbin şagirdlərlə sinifdänkənar işi təlim-tərbiyə prosesinin zəruri hissəsidir.

Sinifdänkənar işin başlıca vəzifəsi məktəblilərin mənafələrinin, meyillərinin, bacarıqlarının hərtərəfli inkişafından və onların boş vaxtlarının ağıllı təşkilindən ibarətdir. Bu məqamda şagirdlərin mənəvi və fiziki inkişafı davam edir, onların potensial imkanları aşkara çıxır, şəxsiyyətlərinin xüsusi cəhətləri müəyyən olunur. Sinifdänkənar iş məktəblə həyat arasında bağlayıcı halqadır. Onun könüllü xarakteri məktəblilərin orada istədikləri işdə iştirak etmələrinə, öz maraqlarını təmin etmək cəhdlərinə kömək göstərir.

Sinifdänkənar işin xarakteri dinamik və mütəhərrikdir. O, tədris prosesinə nisbətən iştirakçıların tərkibindən və real şəraitdən daha çox asılıdır. Bu işdə şagirdləri çox vaxt yaş və hətta hazırlıq səviyyələri deyil, işlə maraqlanmaq, aşkara çıxarılan meyillər birləşdirir: onun müxtəlif yaşlı tərkibi kollektiv fəaliyyətin başqa cür təşkil edilməsini, başqa vasitələri, müxtəlif yaşlı kollektivlərdə başqa münasibətlər üslubunu tələb edir.

Sinifdänkənar işin xüsusiyyətlərindən onun təşkilinə verilən bir sıra tələblər irəli gəlir:

- 1) Bütün sinifdänkənar işin ideya-mənəvi istiqaməti, məktəbin rəhbər kollektivinin fəaliyyəti ilə onun əlaqəsi olmalıdır.
- 2) Şagirdin görüş dairəsinin genişləndirilməsi, biliklərlə zənginləşdirilməsi, maraqlarının dərinləşməsi, zehni və fiziki qüvvələrin təkmilləşdirilməsi əsas götürülməlidir.
- 3) Məktəblilərin tədris işi ilə sinifdänkənar fəaliyyətin sıx əlaqəsi nəzərə alınmalıdır. Dərsdänkənar iş tədris məşğələlərinin məntiqi davamı ola bilər.

Sinifdänkənar işdə ideya-siyasi tərbiyə həmkarlar təşkilatları, bütün pedaqoji kollektiv tərəfindən məktəbin tərbiyə sistemində bütövlükdə həyata keçirilir.

Şagirdlərlə aparılan işdə dərnək və klub məşğələləri ictimai-faydalı xarakter daşıyır, bilik, bacarıq və vərdişləri genişləndirir, şagirdlərin fərdi qabi-

liyyətlərini inkişaf etdirir. Şagird elmi cəmiyyətləri tələbələrin, habelə müəllimlərin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir. Burada məktəb proqramlarının həddləri genişlənir, həm də bilik qazanmaq metodikası mürəkkəbləşir. Ayrı-ayrı kitablar, konfranslar, oyunlar, tamaşalar, viktorinalar, şən və hazırca-vablar klubları, hadisələrin səhnələşdirilməsi və s. dərslərdən kənar məşğələ üçün geniş imkanlar açır.

### **Sinifdən kənar işin formaları:**

Fəaliyyətin məqsədlərindən və məzmunundan asılı olaraq, sinifdən kənar işin formaları müxtəlif olur:

- a) kollektiv: disput, konfrans, mədəni yürüşlər, olimpiadalar;
- b) qrup: dərnək, komanda, seksiya, studiya;
- c) fərdi: fərdi məşğələlər, internetdə iş və s.

Səmərəlilik meyarları: sinifdən kənar iş pedaqoji cəhətdən düzgün təşkil olunmalı, onun formaları bacarıqla dəyişdirilməlidir və məşğələyə maraq oyanmalıdır. Şagirdlərin maraqları və sayları da səmərəlilik meyarının göstəriciləridir.

Məktəb təcrübəsindən də bilərsiniz ki, şagirdlər, xüsusən də əksər yeniyetmələr yalnız kitab və müəllimin şərhilə kifayətlənmir, özü düşünməyə, axtarmağa, tədqiqatçılığa meyil göstərir. Elə bu baxımdan artıq ənənəvi üsullarla keçilən dərs yeniyetmə şagirdlər üçün, sözün əsl mənasında, maraqsızdır. Bu cür dərslərdə onlar müəllimi dinləməkdənsə, özləri tədqiqat aparmağa üstünlük verirlər. Yaradıcı müəllimlər bunu nəzərə alaraq müvafiq strategiyaya müəyyənləşdirir, şagirdlər üçün elə bir mühit yaratmağa çalışırlar ki, onlar axtarırlar edə-edə öyrənsinlər. Bunun üçün daim müxtəlif forma və üsullardan istifadə etməyiniz zəruridir.

## I TƏDRİS VAHİDİ

### Sağlamlığımız və təhlükəsizliyimiz uğrunda

#### TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILMIŞ MƏZMUN STANDARTLARI

- 1.2.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır.
- 4.1.1. Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.
- 4.2.1. Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarından istifadəyə dair təqdimatlar hazırlayır.
- 4.2.2. Yol hərəkətinə dair davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir.
- 4.3.1. Fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair layihələr hazırlayır.

## 1. YOLDA DAVRANIŞ MƏDƏNİYYƏTİ

### Alt standart:

4.2.2. Yol hərəkətinə dair davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir.

### Məqsəd:

*Yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq davranış mədəniyyəti nümayiş etdirir.*

Tədris ilinin ilk mövzusunə başlamazdan öncə şagirdləri dərslərin strukturu, ondan istifadə qaydaları ilə tanış etmək zəruridir. Şagirdlərin diqqətinə il ərzində layihələrin, müxtəlif tipli təqdimatların, eyni zamanda praktik dərslərin hazırlanması ilə bağlı məlumat verilməsi də məqsəduyğun hesab olunur.

*Reallaşdırılması nəzərdə tutulan standart praktik bacarıq tələb etdiyindən onun reallaşdırılmasına 2 saat vaxt ayrılmışdır. 1-ci dərs saatında şagirdlər nəzəri materialla tanış olmalı, müzakirələrdə iştirak etməli, 2-ci dərs saatında isə verilmiş hadisələri təhlil edərək düzgün məqamları qeyd etməlidirlər. 2-ci dərs saatında şagirdlər dərslərdə verilmiş, eyni zamanda müəllimin müəyyən etdiyi digər hadisələri verilmiş maddələr baxımından təhlil etməlidirlər. Şagirdlər nəticə ilə bağlı videorolik hazırlaya və yaxud rollu oyun nümayiş etdirə bilərlər.*

### **Birinci dərs saati:**

Şagirdlərin məktəbə gələrkən müxtəlif situasiyalarla rastlaşdıqlarında necə davranmalarını bilmələri üçün dərs ilini bu mövzunun tədrisi ilə başlamaq məqsəduyğundur. Belə ki uşaqların iştirakı ilə baş verən yol-nəqliyyat hadisələrinin çoxu onların düşünməmiş hərəkətləri nəticəsində baş verir. Bu baxımdan verilmiş mövzu şagirdləri məktəbdən evə yollanarkən qaydalara uyğun davranmağa, yollarda mədəni davranış qaydaları nümayiş etdirməyə

istiqlamətləndirir. Təbii ki, qaydaları bilməklə, müxtəlif situasiyalar baxımından qaydaları tətbiq etməklə bu bacarıqlara yiyələnmək daha müsbət nəticə verə bilər.

*“Dayanmış avtomobil təhlükəli ola bilərmi? Nə üçün? Müxtəlif yaşda uşaqların yollarda müxtəlif cür davranmalarına nələr səbəb ola bilər?”* və yaxud da dərsləyin A blokundakı materiala əsasən şagirdlərdə idraki fəallıq yarada bilərsiniz.

**Motivasiya** mərhələsində BİBÖ cədvəlindən də istifadə oluna bilər. Bunun üçün şagirdlərin aşağı sinifdən bu haqda bildikləri cədvəlin I sütununda, öyrənmək istədikləri (şagirdlərin fikrini bu sahəyə yönəltmək nəzərdə tutulur) cədvəlin II sütununda qeyd olunmalıdır.

Cədvəlin III sütunu dərslərin **ümumiləşdirmə və nəticə** mərhələsində doldurulmalıdır.

**Tədqiqat** *“Piyadalar hansı yol mədəniyyətinə malik olmalıdırlar?”* sualı ətrafında aparılmalıdır.

Şagirdlərin C blokundakı mətnlə tanışlığı “Fasiləli oxu”, müzakirə üsulları, diskusiya, elektron təqdimat və s. istifadə etməklə aparıla bilər.

C blokundakı “Bu qaydalar hansılar ola bilər?” sualına cavab tapmaq üçün şagirdlərin söylədikləri fikirlər lövhədə qeyd olunaraq, “Bu qaydalardan hansılara sürücülər, hansılara piyadalar əməl etməlidir?” sualı ətrafında qruplaşdırılmalıdır. Sonrakı mərhələdə “Yol hərəkəti haqqında” qanunun 18-ci maddəsində məhz vətəndaşlara bu kimi qaydaların öyrədilməsinin nəzərdə tutulduğu vurğulanmalıdır. Dərslərin bu mərhələsində videoçarx da nümayiş etdirilə bilər.

C blokundakı “Sizcə, bu tədbirlərdə mədəni davranış qaydaları da müzakirə obyektinə çevrilə bilərmi? Siz hansı məsələlərin məktəblilərin nəzərinə çatdırılmasını vacib hesab edirsiniz?” sualları şagirdlər tərəfindən cavablandırılmalıdır.

Burada məqsəd *“Yollarda hərəkət edərkən hansı davranış mədəniyyətinə əməl edilməlidir?”* və *“Bu məqsədlə şagirdlərə hansı məsələləri çatdırmaq lazımdır?”* suallarına cavab tapmaqdan ibarətdir.

Şagirdlər bu zaman piyadanın yolu düzgün olmayan yerdən keçməsinə, sürücülərin kəməri bağlamamasını, 10-12 yaşlı uşaqların velosipedlə əsas yola çıxmasını, qadının uşaq arabası ilə

yolu keçə bilməməsini, dəcəl bir uşağın yol nişanının üzərindəki işarələri rəngləməsini və s. misal göstərə bilərlər.

“...Siz hansı məsələlərin məktəblilərin nəzərinə çatdırılmasını vacib hesab edirsiniz?” sualına cavabı kollektivlə birgə müzakirə edərək onların fikrini flipçarta yazı bilərsiniz. Əgər hansısa qeyd olunması vacib olan bir məsələni şagirdlər nəzərdən qaçırlarsa, bu zaman növbəti dərslər saatında onunla bağlı bir hadisəni müəyyənləşdirərək şagirdləri işlədə bilərsiniz.

Bu dərslər saatında şagirdlərə aşağıdakı videolar da nümayiş etdirilə bilər:

[https://www.youtube.com/watch?v=qCiS3\\_aajB0](https://www.youtube.com/watch?v=qCiS3_aajB0) – yeraltı piyada keçidindən istifadə

<https://www.youtube.com/watch?v=h6JnaeNDMeM> – təhlükəsizlik kəməri

### ***İkinci dərslər saatında:***

Bu dərslər saatında dərslərdə verilmiş hadisələr təhlil olunmalı, şagirdlər piyada və sürücülərin, əslində, necə davranmalı olduqlarını nümayiş etdirməlidirlər. Nəticə rollu oyunla, səhnələşdirmə üsulu ilə və yaxud da təqdimat şəklində nümayiş etdirilə bilər.

Dərslərdə verilmiş 4 hadisə bir nümunədir. Siz başqa bu tip hadisələri də müzakirə edə bilərsiniz. Çünki uşaqlar tərəfindən yol verilən pozuntular tez-tez təkrarlanır və mütəmadi xarakter daşıyır. Bu məqamda hadisələri məhz konkret səhvlərin üzərində qurmaq, beləliklə də, onlarda davranış mədəniyyəti formalaşdırmaq, düzgün qərar qəbul etmək, qaydaları öyrənmək və yeri gəldikcə nümayiş etdirmək kimi bacarıqlar formalaşdırmaq mümkündür. Bu cür yanaşmaqla siz hadisənin baş verməsində piyada tərəfindən törədilmiş pozuntuları və yol hərəkəti ilə bağlı mədəniyyətin vacib amil olduğunu dəqiq ifadə edə bilərsiniz.

B blokunda verilmiş 4 hadisənin təhlili zamanı cavablar aşağıdakı kimi olmalıdır:

1. *Yolun hərəkət istiqamətini çəpinə keçmək təhlükəlidir. Çünki yolun hərəkət hissəsini çəpinə keçən zaman piyadanın yolu uzun olur, piyada vaxtın çoxunu yolun hərəkət hissəsində*



*keçirir, bundan başqa, piyadanın arxası nəqliyyat vasitələrinə tərəf dönür və buna görə də o, nəqliyyat vasitələrini görmür.*

*2. Yolun hərəkət hissəsini əl-ələ tutmaqla keçmək təhlükəlidir. Çünki təhlükə zamanı insanlar müxtəlif cür reaksiya verirlər. Bu zaman piyadalar bir-birini dartaraq müxtəlif tərəflərə çəkə bilirlər. Bu isə yol-nəqliyyat hadisəsinə səbəb ola bilər.*

*3. Yolun hərəkət hissəsini keçərkən hər hansı əşya yerə düşsə, onu qaldırmaq təhlükəli hesab olunur. Çünki bu zaman yaxınlaşmaqda olan avtomobili görməməklə yol-nəqliyyat hadisəsi baş verə bilər. Bu baxımdan keçidi başa çatdırmaq və yaşca böyük olan piyadalardan bu əşyanı gətirməsini xahiş etmək olar.*

*4. Piyada keçidinin yanında sürücü əl ilə yolu keçmək olan işarəsini verərsə, yalnız digər nəqliyyat vasitələrinin dayanan bu avtomobili ötüb-keçməyəcəyinə tam əmin olduqdan sonra yolun hərəkət hissəsini keçmək olar.*

*5. Yağış yağarkən sürücünün avtomobili dayandırması çətinləşir. Qoşqulu avtomobil yolu dönən zaman qoşqu dönmə tərəfinə doğru kənara çıxır. Nəticədə o, səkinin kənarındakı, yaxud yolun hərəkət hissəsinə daxil olmuş piyadanı vura bilər.*

Bu hadisələr "Yol hərəkəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 36 və 40-cı maddələrinə əsasən təhlil oluna bilər. Bu material dərslikdə öz əksini tapmışdır.

Tapşırığın qruplarda icrası nəzərdə tutulsa da, bu kimi şagirdlərin gündəlik həyatda rastlaşdığı digər hadisələr əsasında başqa tapşırıqlar da əlavə edərək tapşırığı cütlərdə icra etmək mümkündür. Cütlər fikirlərini ümumiləşdirib təqdim edə bilər. Və yaxud müxtəlif videomaterialın nümayişi də mümkündür. Bu məqsədlə aşağıdakı linkdən istifadə edə bilərsiniz:

<https://www.youtube.com/watch?v=wH6E4ic1ASE>

Videomaterial nümayiş etdirildikdən sonra baş vermiş hadisə kollektivlə müzakirə oluna bilər.

“Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə aşağıdakı mənbədən də tanış ola bilərsiniz:

<http://www.mia.gov.az/index.php?/az/content/262/>

Piyada mədəniyyəti ilə bağlı əlavə materialları bu mənbələrdən əldə edə bilərsiniz:

<http://timpolice.ru/2015/06/15/kultura-peshexodov/>

Qiymətləndirməni dərsin istənilən mərhələsində apara bilərsiniz. Şagirdlər aşağıdakı meyar əsasında qiymətləndirilməlidir.

**Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetmə**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq davranış mədəniyyəti nümayiş etrəkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq davranış nümayiş edir.	Bəzi səhvlərə yol verməklə yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq davranış nümayiş edir.	Yol hərəkətinə dair müxtəlif situasiyalara müvafiq sərbəst davranış nümayiş edir.

## 2. TƏHLÜKƏSİZLİYİMİZƏ LAQEYD QALMAYAQ

### Alt standart:

4.2.1. *Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarından istifadəyə dair təqdimatlar hazırlayır.*

### Məqsəd:

*Evdə və ictimai yerlərdə riayət edilməli təhlükəsizlik qaydalarından istifadə haqqında təqdimat hazırlayır.*

Bu standartın reallaşdırılmasına 2 saat vaxt ayrılmışdır. 2-ci dərəcə saatında şagirdlər hazırladıqları təqdimatları təqdim etməlidirlər.

Şagirdlər artıq ötən illərdən məişətdə və ictimai yerlərdə insan sağlamlığına zərər yetirən qəzaların baş verməməsi üçün hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməli olduqlarını müəyyən qədər bilirlər. Birinci dərəcə saatında şagirdlər gündəlik həyatda şəhər və kənd şəraitində baş verən təhlükələr, evdə, küçədə, məişətdə təhlükəli maddələr, bina uçqunları, metro, dəmiryolu qatarlarında və s. baş verə biləcək təhlükələr, bu təhlükələrin baş vermə səbəbləri, insan sağlamlığına nələrin təhlükə törətməsi, təhlükənin baş verməməsi üçün və baş verərsə, hansı təhlükəsiz davranış qaydalarına əməl olunması kimi məsələləri müəyyənləşdirirlər. İkinci dərəcə saatında şagirdlərin “Həyat bilgisi” fənni vasitəsilə məişətdə və ictimai yerlərdə baş verə biləcək təhlükələr və təhlükəsiz davranış qaydaları haqqında bildiklərini ümumiləşdirib təqdimat şəklində təqdim etməsi nəzərdə tutulur.

Dərəcə başlamaq üçün A blokunda verilmiş **motivasiyadan** faydalana bilərsiniz. Bu zaman şagirdlərin qeyd etdikləri təhlükələri lövhədə və yaxud da flipçartda qeyd etmək məqsəduyğundur. Dərəcənin kollektivdə diskussiya şəraitində aparılması daha məqsəduyğun hesab olunur. Siz təhlükə və təhlükəsiz davranış qaydaları haqqında əlavə məlumatı müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə əldə edə bilərsiniz.

**Tədqiqat** “*Məişətdə və ictimai yerlərdə hansı təhlükəsizlik davranış qaydalarına əməl olunmalıdır*” sualı ətrafında aparılmalıdır.

C blokunda verilmiş mətni şagirdlər fasiləli oxu üsulundan istifadə etməklə mənimsəyə bilirlər. Dərslərdə mövzunun xırdalıqlarına qədər açıqlanmamasının səbəbi şagirdlərin 6, 7, 8-ci sinif “Həyat bilgisi” kursundan bu barədə müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnmələri və ən əsası isə neçə illər ərzində əldə etdikləri bilik, bacarıqları təqdimat şəklində hazırlamış olmalarıdır. Belə ki bütün məqamlar dərslərdəki mövzuda verilsə, şagirdlər hazır materialla qənaətlənər və artıq axtarışa, tədqiqatçılığa heç bir ehtiyac duymazlar. Müəllimin apardığı müzakirə zamanı təhlükəsizlik qaydalarına dair plakat, elektron təqdimatda şəkillər nümayiş etdirilə bilər. İctimai yerlərdə tez-tez rast gəlinən sahipsiz itlərin yaratdığı təhlükə müzakirə obyektinə çevrildiyi bir məqamda videomaterial nümayiş etdirmək məqsədəuyğundur.

<https://www.youtube.com/watch?v=PjEQIk9SdyM>

Şagirdlərin növbəti dərslərdə təqdimat (təqdimat slayd, albom şəklində ola bilər) hazırlamaları fərdi, yaxud şagird sayından asılı olaraq, cütlərdə və yaxud kiçik qruplarda da aparıla bilər. Bunun üçün püşkatma üsulundan da istifadə oluna bilər. Eyni zamanda çalışmaq lazımdır ki, dərslərdə təqdimatın hazırlanması məqsədilə verilmiş mövzulardan istifadə olunmayı qalmasın. Təqdimatın hazırlanmasına şagirdləri düzgün istiqamətləndirmək olduqca vacibdir. Bunun üçün təqdimatın hazırlanması ardıcılığı, hər bir şagirdə təqdimat üçün ayrılan zaman (sinifdəki şagirdlərin sayına müvafiq) və qiymətləndiriləcək meyarlar şagirdlərə elə birinci dərslər saatında deyilməli və yaxud da elektron lövhədə nümayiş etdirilməlidir. Unutmaq olmaz ki, qiymətləndirmədə obyektivlik olduqca vacibdir. Şagirdlərin təqdimatında verilmiş hadisə nəyə görə baş verə bilər, onun baş verməməsi üçün (bu, itdişməsi, subasma, zədələnmə, yanma, zəhərlənmə, suda boğulma və s. ola bilər) hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl edilməlidir, baş veribsə, nə etmək lazımdır və arzu edərlərsə, bu təhlükənin baş verməməsi üçün yoldaşlarına bir neçə təklif də öz əksini tapa bilər. Şagirdlərin özləri də hər hansı qeyd olunmamış təhlükə ilə bağlı təqdimat hazırlamaq istəyərsə, bu barədə ona dəstək olun.

Şagirdlərin təqdimat hazırlamaları üçün başqa mənbələrlə yanaşı, aşağıdakı mənbəni də onlara tövsiyə edə bilərsiniz:

**Qeyd.** Sınıfdə və yaxud da məktəbin dəhlizində aşağı sinif şagirdlərinin də görmələri üçün “Təhlükəsiz həyat” adlı bir guşə yaradaraq şagirdlərin hazırladıqları təqdimatlar çap olunmuş formada (əlyazma şəklində də ola bilər) nümayiş etdirilə bilər.

Şagirdlərin hazırladıqları təqdimat aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilməlidir.

Meyarlar	Hə	Yox
Təqdimatda mövzunun tam əhatə olunması		
Təqdimatın düzgünlüyü		
Təqdimatçının fikirlərini aydın və dəqiq ifadə etməsi		
Təqdimatın hazırlanmasında sistemliliyin gözlənilməsi		
Təqdimatçının verilmiş zaman çərçivəsində təqdimatını tamamlaması		

### 3. SAĞLAM AİLƏ SAĞLAM GƏLƏCƏYİN TƏMİNATIDIR

#### Alt standart:

4.1.1. *Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.*

#### Məqsəd:

*Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin vacibliyini dəyərləndirir.*

Artıq aşağı siniflərdən şagirdlər sağlam həyat təzi, reproduktiv sağlamlıqla bağlı müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələniblər. Bu baxımdan A blokunda verilmiş **motivasiyadan** istifadə edə bilərsiniz. Şagirdləri “*Sağlam həyat təzi nədir?, Sağlamlığın şərtlərinə əməl etməsək, nə baş verər?, Sağlam ailənin qurulmasında bunun nə kimi əhəmiyyəti var?*” sualları ətrafında düşünməyə sövq edin. Onların sağlam həyat təzinə dair qeyd etdiklərini lövhədə yazaraq hər birinin ailənin sağlamlığı baxımından əhəmiyyətini müəyyən etmələrini tapşırın. Qeyd olunmuş fikirləri bu ifadələrin qarşısında qeyd edin. *Məsələn:*

1. Yoluxucu xəstəliklərdən qorunmaq – sonsuzluğun qarşısını alar.
2. Zərərli vərdişlərdən uzaq olmaq – dünyaya şikəst uşaqların gəlməsini, ailə münafişələrini önləyər, uşağın ana bətnində ölmə riskini azaldar.

Bunlar fərziyyələndir. Bu səbəbdən də çox müzakirə tələb etmir. Şagirdlərin fikirləri şərhə qeyd olunur. Dərsin sonunda bu fərziyyələrə qayıtmaq vacibdir. Doğru və yanlış olan fikirlər şagirdlərin diqqətinə çatdırılmalıdır.

**Qeyd.** Bu problemlər şagirdləri yaş baxımından da çox maraqlandırır. Həssas bir məsələ olduğundan, eyni zamanda da yeniyetməlik dövrü ilə əlaqədar zərərli vərdişlərə aludəçiliyi nəzərə alaraq, “zərərli vərdişlər” üzərində xüsusi dayanmaq məqsəduyğundur.

Mümkün olarsa, şagirdləri ATU-nun nəzdindəki insan anatomiyası muzeyi ilə də tanış edə bilərsiniz.

**Tədqiqat** “*Sağlam həyat tərzinin sağlam ailənin qurulmasında rolu nədən ibarətdir*” sualı ətrafında aparılmalıdır. B blokundakı tapşırıq şagirdlər tərəfindən icra olunmalıdır. Bu problemlər qruplarda

araşdırıla bilər. Tapşırığın icrası məqsədilə şagirdlərə ya paylama materialı təqdim olunmalı, ya da onlara internetdən istifadə imkanı yaradılmalıdır. Paylama materialını aşağıdakı mənbələrdən əldə etmək mümkündür:

- S.C.Əliyev, H.M.Hacıyeva, N.C.Mikayılzadə. Tibbi biliklərin əsasları. Bakı, 2004.
- R.T.Qəndilov, S.Ş.Tağıyeva, Ş.Ə.Qocayev, N.Ə.Məmmədova, Ü.B.Vəliyeva, N.O.Əfəndiyeva, "Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil". Müəllimlər üçün tədris vəsaiti (IX-XI siniflər). Bakı, 2007.
- S.Ş.Tağıyeva və b. "Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil". Müəllimlər üçün tədris vəsaiti (V-IX siniflər). Bakı, 2006.

C blokunda qan qohumları arasında olan nikahla bağlı **əlavə məlumat**:

*İnsan orqanizminin bütün hüceyrələrində 46 xromosom (23 cütlük) mövcuddur. Kişi və qadın cinsi hüceyrələrində isə 23 xromosom olur ki, onlar birləşəndə yeni orqanizmin gen toplusu əmələ gəlir (23 xromosom atadan + 23 xromosom anadan = 46 xromosom).*

*Xromosomlar genlərdən ibarətdir və bu genlər hər bir insan orqanizminin bütün xüsusiyyətlərindən (saç, dəri və gözlərin rəngi, mübadilə proseslərinin xüsusiyyətləri, irsi xəstəliklər və s.) məlumat daşıyır.*

*İnsan orqanizmində hər bir əlamət haqqında informasiyanı 2 gen-cütlük daşıyır. Əgər cütdəki genlərdən biri insanın hər hansı bir əlamətinin təhrif olunmuş, mutasiyalı, patoloji informasiyasını (açıq desək, xəstəliyi) daşıyarsa, digər gen isə sağlamdırsa, insan sağlam doğulur. Uşaq valideynlərdən hər birinin gen-cütlüyündən bir gen alır. Qan qohumlarında çoxsaylı ümumi genlərin olması ona gətirib çıxara bilər ki, bu nikahla doğulan uşaqlar öz valideynindən iki eyni təhrif olunmuş, patoloji informasiyanı daşıyan gen qəbul edə bilər. Nəticədə uşaq xəstə doğular.*

*Qan qohumları olmayan insanların uşaqlarında, genotiplərində (gen toplusu) eyni mutasiyaya məruz qalmış genlərin "görüşməsi" ehtimalı çox azdır.*

**Ümumiləşdirmə və nəticə** mərhələsində yeniyetmələrə reproduktiv sağlamlığın, hərəkətin, zərərli vərdislərdən uzaq olmanın, gigiyena qaydalarına əməl etmənin, cinslər arasında normal münasibətlərin və s. olduqca vacib olduğunu, eyni zamanda bu amillərin gələcəyin sağlam ailəsinin qurulmasında olduqca böyük əhəmiyyət daşıdığını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Bu mərhələdə videomaterial da nümayiş etdirmək olar. Videomaterial rus dilində olduğundan onu siz özünüz də səsləndirə bilərsiniz.

<https://www.youtube.com/watch?v=TAR5k1GAETQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=sHdXZ8ef74g> –

zərərli vərdislər

<https://www.youtube.com/watch?v=MzAfphyqZKQ>

Sınıfdə şagirdlərin sayı çox olarsa, F blokundakı 2-ci tapşırıq da qrup tapşırığı kimi verilə bilər. F blokundakı 1-ci tapşırığı isə **ev tapşırığı** kimi vermək məqsədəuyğundur.

Təlim məqsədlərinə nail olmaq dərəcəsini aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirə bilərsiniz:

#### **Qiymətləndirmə meyarı: dəyərləndirmə**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini bilir, dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini vurğulayır, dəyərini faktlar əsasında şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini müəllimin sualları əsasında dəyərləndirir.	Sağlam gələcəyin təmin olunması üçün sağlam həyat tərzinin əhəmiyyətini müxtəlif faktlara əsasən dəyərləndirir.



## 4. LAYİHƏ

### Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması

#### Alt standart:

4.3.1. Fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair layihələr hazırlayır.

#### Məqsəd:

Müxtəlif səbəblərdən baş verən fövqəladə hadisələrin aradan qaldırılmasına dair layihə hazırlayır.

*Standartın reallaşdırılmasına 2 saat vaxt ayrılmışdır. Standart layihənin hazırlanmasını nəzərdə tutduğundan 2-ci dərs saati layihənin hazırlanıb təqdim olunmasına ayrılmışdır. Bu layihə qısamüddətli. Birinci dərs saatında şagirdlərin nəzəri materialla tanışlığı, fövqəladə hadisələr, bu zaman göstərilə biləcək yardımlar müzakirə olunmalı, eyni zamanda layihənin hazırlanması prinsipləri, mövzuların şagirdlər arasında bölüşdürülməsi, mənbələrin müəyyənləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Dərslərdə layihənin hazırlanması ardıcılığı mərhələlərlə göstərilmişdir. Layihə üzərində iş prosesində şagirdlərin suallarına cavab verərək onlara yol göstərə bilərsiniz.*

Hər bir qrupun apardığı tədqiqatın nəticələri barədə hesabat və yaxud da təqdimat hazırlana bilər. Şagirdlərin hazırladığı layihə eyni zamanda onlarda sosioloji tədqiqat, öz tədqiqatlarının nəticələrini və öz rəylərini açıq şəkildə təqdim və müdafiə etmək verdiyi formalaşdırır. Şagirdlər verilmiş mövzularla bağlı materialı yalnız internet saytlarından deyil, digər mənbələrdən də əldə edə bilərlər.

Layihənin hazırlanmasına verilən tələblərlə bağlı əlavə məlumat aşağıdakı mənbələrdən əldə edə bilərsiniz.

1. Z.Veysova. Fəal təlim metodları. Bakı, 2007.

2. <http://festival.1september.ru/articles/414629/>

Şagirdlər tərəfindən hazırlanmış materialların çap olunmuş formada (əlyazma şəklində də ola bilər) şagird portfoliosunda saxlanılması və yaxud da sinifdə müvafiq guşədə asılması məqsədəuyğundur.

Şagirdlərin hazırladıqları təqdimat aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilməlidir.

Meyarlar	Hə	Yox
Təqdimatda bütün qrup üzvlərinin iştirak etməsi		
Təqdimatın düzgünlüyü		
Təqdimatçının fikirlərini aydın və dəqiq ifadə etməsi		
Mövzu ilə bağlı düzgün məlumatın əks olunması		
Təqdimatın hazırlanmasında sistemliliyin gözlənilməsi		

## 5. MÜASİR DÖVRÜN QLOBAL EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ

### Alt standart:

1.2.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır.

### Məqsəd:

Müasir dövrün qlobal ekoloji problemlərinə dair mülahizələrini şərh edir və təqdimat hazırlayır.

*Bu standartın reallaşdırılmasına 3 saat vaxt ayrılmışdır. I dərs saatında nəzəri material müzakirə olunmalı, təqdimat və layihənin hazırlanacağı barədə məlumat verilməlidir. Hazırlanacaq layihə tədqiqedici xarakter daşıyır. Ona görə də artıq I dərs saatından bu haqda onlara istiqamət verilməli və planlaşdırma aparmalarına yardım edilməlidir.*

Mövzunun əvvəlində verilmiş materiala istinad edərək **motivasiyanı** müasir dövrün ekoloji problemləri və canlılara təsirini aşağıdakı üsullardan birindən istifadə etməklə də araşdırma bilər:

- Beyin həmləsi üsulundan istifadə etməklə şagirdlərin fikirlərini lövhədə qeyd olunması.
- Şəxələndirmə, BİBÖ, anlayışın çıxarılması üsullarından istifadə edilməsi.

**Tədqiqat** “Müasir dövrdə hansı qlobal problemlər var?, Onlar öz həllini necə tapa bilər?” sualları ətrafında aparılmalıdır. Şagirdlərin cavablarının lövhədə və yaxud flipçartda qeyd olunması məqsəduyğundur.

Şagirdlərin fikirləri dinləndikdən sonra C blokundakı mətnin fasiləli oxu üsulundan istifadə olunmaqla oxunması və müzakirəsi təşkil olunmalıdır. Müzakirə zamanı əyani vəsaitlərə, şəkillərə, elektron təqdimatlara (“Yaşıl paket” CD disk) istinad oluna bilər.

<https://www.youtube.com/watch?v=jhiejbJZH2Y>

<https://www.youtube.com/watch?v=ekso09TdXjl>

Tədqiqat məqsədilə B1 blokundakı tapşırıq ayrı-ayrı cütlərdə və yaxud kollektivdə müzakirə oluna bilər. Bu fikir aşağı sınıfdən onlara tanışdır. Fikirlərini faktlar əsasında izah edə bilərlər.

“Parnik effekti” ilə bağlı verilmiş materialla tanış olmaqdan əvvəl şagirdlərin havanın tərkibinin hansı qazların qarışığından ibarət olduğunu və bu qazların nisbəti haqqında bildiklərini xatırlamalarına imkan yaradır.

Təqdimatın hazırlanmasına da bu dərstdə başlanılmalıdır. Belə ki şagirdlər bu dərs saatında mövzunu müəyyən etməli, növbəti dərs saatında hazırlanmış təqdimatı təqdim etməlidirlər.

Təqdimatların hazırlanması məqsədilə şagirdlər dərslikdəki xəritələrdən və aşağıdakı ədəbiyyatlardan istifadə edə bilərlər.

1. Rəfiqə Əliyeva, Qara Mustafayev, Sevinc Hacıyeva. Ümumi ekologiya. Bakı, 2004.
2. Telman Xəlilov, Maya Zeynalova. Qlobal ekoloji problemlər. Bakı, “MBM”, 2013, 212 səh.
3. Винокурова Н.Ф., Трушин В.В. Глобальная экология. М.: Просвещение, 1998.
4. Новиков Ю.В. Природа и человек. М.: Просвещение, 1991.
5. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. – Ростов н/Д: Феникс, 2000.

## 6. LAYİHƏ

### Qlobal ekoloji problemlərin həlli

#### Alt standart:

1.2.1. Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimat və layihələr hazırlayır.

#### Məqsəd:

Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair layihələr hazırlayır.

Bu dərs saati qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair layihələrin təqdimatına ayrılmışdır. Şagirdlərin sayını, eyni zamanda layihənin daha çox tədqiqedici xarakter daşdığına nəzərə alaraq işin daha

çox qrup tərəfindən icra olunması məqsədəuyğundur. Şagirdlərə aşağıdakı bəndlər üzrə istiqamət verilməlidir:

- ✓ *İş formasının müəyyənləşdirilməsi;*
- ✓ *İstifadə olunacaq resursların müəyyənləşdirilməsi;*
- ✓ *Tədqiqatın nəticəsinin təqdim edilmə formasının müəyyənləşdirilməsi;*
- ✓ *Qrupun nəticələri təqdim etməsinə ayrılacaq zaman.*

Layihələri aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

<b>Meyarlar</b>	<b>Hə</b>	<b>Yox</b>
Təqdimatda bütün qrup üzvlərinin iştirak etməsi		
Təqdimatın düzgünlüyü		
Təqdimatçının fikirlərini aydın və dəqiq ifadə etməsi		
Mövzu ilə bağlı düzgün məlumatın əks olunması		
Təqdimatın hazırlanmasında sistemliliyin gözlənilməsi		

**I tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair  
NÜMUNƏLƏR**

**1. Yol mədəniyyəti nədir?**

---

---

**2. Yollarda təhlükəsizlik qaydalarına əməl edilməsi üçün hansı tədbirlər həyata keçirilir?**

---

---

**3. İctimai nəqliyyat vasitələrinin dayanacaqdan kənar yerlərdə sərnişin götürməsinə münasibətinizi bildirin. Bunu yol mədəniyyətinin pozulması adlandırmaq olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.**

---

---

**4. Qan qohumları arasında bağlanan nikahlar nə üçün arzu edilməzdir?**

---

---

**5. Sağlam ailənin qurulmasına mənfi təsir edən amilləri seçin.**

- İrsi xəstəliklər;
- Qan qohumluğu;
- Ali təhsil almamaq;
- Erkən nikahlar;
- Müxtəlif milliyyətlilik;
- Müxtəlif regionlarda yaşamaq;
- Sinir sistemi pozğunluqları.

6. Ev şəraitində rastlaşa biləcəyiniz təhlükələr hansılardır?

---

---

7. Uyğunluğu müəyyən edin.

- 1) pestisidlər
- 2) neft tullantıları
- 3) karbon qazı
- 4) avtomobillərin tüstüsü
- 5) istixana qazları
- 6) qurğuşun

Havanı çirkləndirənlər \_\_\_\_\_

Torpağı çirkləndirənlər \_\_\_\_\_

8. Düzgün fikirlərin altından xətt çəkin.

- a) Ozon təbəqəsinin qalınlaşması / nazikləşməsi qlobal ekoloji problemdir.
- b) İstixana effekti havada oksigenin / dioksid qazlarının artmasından yaranan bilər.
- c) İldırım çaxması / torpaqların şoranlaşması qlobal ekoloji problemdir.

9. Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin icbari tibbi müayinədən keçirilmələrinin əhəmiyyəti nədir?

---

---

10. Zərərli vərdişlərə aludəçilik nə üçün təhlükəli hesab olunur? Bu nələrə səbəb ola bilər?

---

---

11. Beynəlxalq ekoloji problemlər nəyə əsasən tənzimlənilir?

---

---

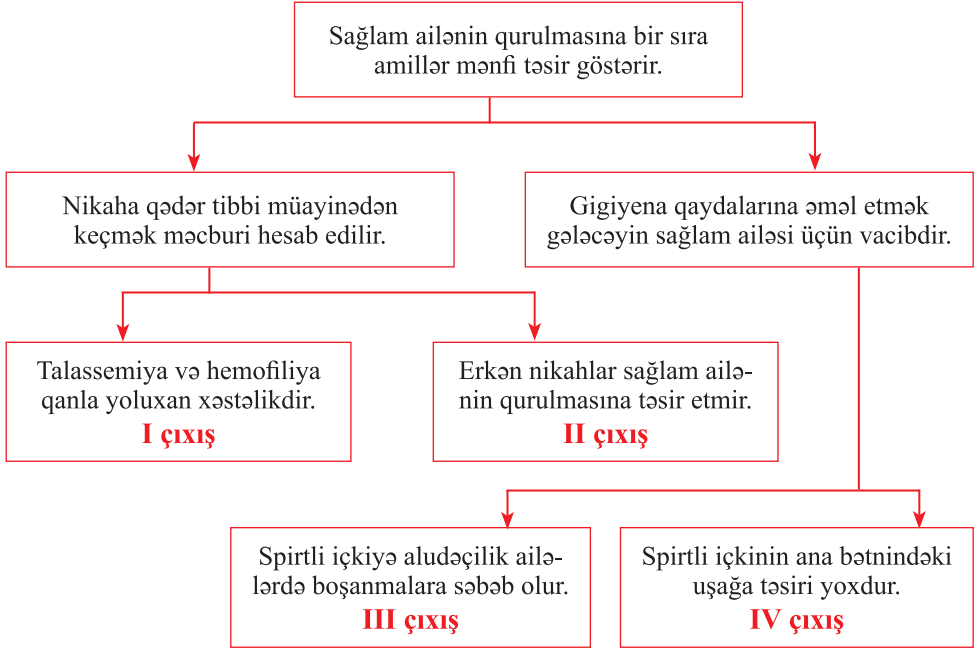
12. Qlobal ekoloji problemlər hansılardır?

---

---

### 13. Atmosferin çirklənməsinin qarşısının alınma yolları hansılardır?

### 14. Düzgün çıxışı tapın.



### 15. Cümlələri oxuyub düzgün (D) və səhv (S) olanları dairələrdə yazın.

- Uşaq əyləncə mərkəzlərindəki bir sıra attraksionlar ictimai yerlərdə baş verə biləcək təhlükələrdəndir.
- Narkotik maddələr və alkoqol yalnız ağciyərlərə zərər vurur.
- Küçədəki sahibsiz itlər təhlükə mənbəyidir.
- İçməli su ehtiyatının azalması yalnız Azərbaycan üçün ekoloji problem hesab olunur.



## **II TƏDRİS VAHİDİ**

### **Cəmiyyət və onun rifahı**

#### **TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILMIŞ MƏZMUN STANDARTLARI**

- 2.1.1. İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirir.
- 2.1.2. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.
- 2.2.1. Əsas insan hüquqlarının beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunduğunu əsaslandırır.
- 2.2.2. Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimatlar hazırlayır.
- 2.3.1. İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayır və təqdim edir.

## 1. İNSAN SOSIAL PROSESLƏRDƏ

### Alt standart:

2.1.1. *İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirir.*

### Məqsəd:

*İnsanın fəaliyyətindəki sosiallaşmanı dəyərləndirir.*

Mövzunun tədrisi zamanı müxtəlif sualların köməyi ilə şagirdlərin diqqəti insanın sosial proseslərdəki iştirakına yönləndirilir. **Motivasiya** zamanı A blokundan istifadə etməklə suallar verilir. Şagirdlərin diqqəti problemin araşdırılmasına doğru yönləndirilir.

Açar sözlərdən istifadə etməklə də şagirdlərə suallar vermək olar. Suallara cavab vermək üçün şagirdlərə bir neçə dəqiqə vaxt verilsə, daha düzgün olar.

Şagirdlərin verdiyi cavablar lövhədə, yaxud da flipçartda qeyd olunarsa, daha məqsədəuyğun olar. Cavablar alındıqdan sonra fasiləli oxu üsulundan istifadə edərək mətni şagirdlərə oxutdura bilərsiniz.

Hər oxunan abzasın müzakirəsi aparılırsa, şagirdlər üçün daha səmərəli nəticə əldə oluna bilər.

**Tədqiqat** isə *“İnsanın sosial proseslərdəki rolu nədən ibarətdir?”* sualı ətrafında aparılmalıdır.

Bunun üçün də şagirdləri tədqiqata cəlb etməklə müəyyən tapşırıqlar verilməlidir. Tədqiqat sualı qoyulduqdan sonra şagirdləri qruplara bölmək lazımdır. Bölgü apararkən daha çevik və maraqlı vasitələrə əl atmaq şagirdlərin marağına səbəb olar. Eyni zamanda vaxta qənaət etmiş olarsınız.

Bu işdə rəngli stikerlər köməyinizə çata bilər. Bunun üçün şagirdlərə rəngli kartlardan birini seçmək təklif olunur. Qrupu 4 yerə bölməklə onların adını mətndə olan ifadələrlə adlandırmaq olar.

Tədqiqatın aparılması üçün B blokundakı və yaxud da F blokundakı tapşırıqlardan istifadə etmək olar. Çalışmaq lazımdır ki,

seçdiyiniz tapşırıqlar qruplara qoyduğunuz adlarla bağlılıq yarat-sın. Əslində, sonda hər bir qrup öz qrup adına xidmət edərək onun haqqında tapşırığı həll etməklə fikirlər söyləmiş olur.

Bu tapşırıqların reallaşdırılması şagirdlər üçün bir o qədər də çətin olmayacaq. Belə ki qoyulan suallar haqqında şagirdlər əvvəlki illərdə keçdikləri “Həyat bilgisi” fənnindən, eləcə də tarix və ədə-biyyat dərslərindən müəyyən qədər məlumatlıdırlar. Hazırlanmış cavablar təqdim olunduqdan sonra hər bir qrupun işi müzakirə edilməli və qiymətləndirmələr aparılmalıdır. Nəticələrin çıxarılma-sında şagirdin iştirakı vacibdir.

F blokundakı 6-cı tapşırıq, “*Global problemlərin həlli yolları*” adlı *təqdimat hazırla* ev tapşırığı kimi verilə bilər.

Yaxud da sinifdə icra olunmayan tapşırıqlardan biri şagirdlərə **ev tapşırığı** kimi verilə bilər. Lakin veriləcək tapşırıq yarımçıq qal-mış problemi həll etmək üçün deyil, şagirdlərin bilik və bacarıq-larının inkişafı üçün şərait yaratmalıdır.

Bu mövzunun tədrisi zamanı aşağıdakı linklərə istinad edib əlavə materiallar toplaya bilərsiniz.

[http://anl.az/el/a/ae\\_jebvsa.pdf](http://anl.az/el/a/ae_jebvsa.pdf),

<http://kayzen.az/blog/1164/%C5%9F%C9%99xsiyy%C9%99tin-inki%C5%9Faf%C4%B1nda-bioloji-v%C9%99-sosial-amill%C9%99rin-rolu.html>,

<https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99t>

Formativ qiymətləndirmənin reallaşdırılması, əslində, bütün dər-s boyu aparılmalıdır. Qiymətləndirmə məqsədəuyğun meyar əsa-sında reallaşdırılmalıdır.

**Qiyətləndirmə meyarı: dəyərləndirmə**

<b>I səviyyə</b>	<b>II səviyyə</b>	<b>III səviyyə</b>	<b>IV səviyyə</b>
İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	İnsanın sosial proseslərdə iştirakını dəyərləndirir, fikrini ifadə etməkdə çətinlik çəkir.	İnsanın sosial proseslərdə iştirakını sərbəst şəkildə dəyərləndirir.

## 2. VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTI

### Alt standart:

2.1.2. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.

### Məqsəd:

Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.

A blokunda verilmiş hissə **motivasiya** yaradılmasına kömək etmiş olacaqdır. Yaxud da müxtəlif suallardan istifadə etməklə, ya da mətndə öz əksini tapmış şəkillərdən istifadə etməklə motivasiya qura bilərsiniz. Əgər şəkillərdən istifadə edirsinizsə, təbii ki, bu zaman yönləndirici suallardan istifadə etmək zəruridir. Bu, suallara cavab almaq üçün şagirdlərə imkan yaradır. Onların fikirlərini lövhədə qeyd edərək şəxələndirə bilərsiniz. Digər bir sualınız belə ola bilər:

*Vətəndaş cəmiyyəti nədir? Vətəndaş cəmiyyəti anlayışının mahiyyəti nədən ibarətdir?*

Şagirdlər bu sual ətrafında müzakirəyə cəlb olunurlar. Şagirdlərin fərziyyələrinin dinlənilməsi, lövhədə və yaxud flipçartda qeyd olunması məqsədəuyğundur.

**Tədqiqat** “Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolu nədən ibarətdir?” sualı ətrafında aparılmalıdır.

Bu mövzunu reallaşdırarkən fərdi və kollektiv iş formalarından istifadə etmək də olar. Şagirdlərə mətnlə tanış olmaq üçün vaxt verilir.

Sonra onlara B blokunda verilmiş suallar üzərində müzakirələr aparmaq tapşırığı verilir. F blokunda olan “Cəmiyyətin sosial həyatında rol oynaya biləcək bir təşkilat yarada bilərsinizmi? Fəaliyyət planını hazırlayın” tapşırığı fərdi olaraq reallaşdırılmalı və ortaq cəhətlər müəyyən edilib ümumiləşmə aparılmalıdır. Digər bir tapşır

rığı – “Nə üçün dövlət vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında maraqlı olmalıdır?” – sualını şagirdlərlə birgə müzakirə edə bilərsiniz. Bu zaman şagirdlərin dedikləri fikirləri lövhədə qeyd edin. Bu, işin daha səmərəli olması üçün yaxşı vasitə ola bilər.

F blokunda verilmiş “Vətəndaş cəmiyyətinin demokratiyaya əsaslanan cəmiyyət olduğunu faktlarla şərh et” tapşırığını yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində verə bilərsiniz. Yaxud da **ev tapşırığı** kimi “Mən vətəndaş cəmiyyətinin bir parçasıyam” adlı esse yazın” verilə bilər. Sınıfın və şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq, digər sual və tapşırıqları fərdi, yaxud da qrup şəklində verə bilərsiniz.

Bu mövzunun tədrisi zamanı əgər əlavə materiallara ehtiyac duyularsa, aşağıdakı internet ünvanlarına müraciət edə bilərsiniz.

<https://az.wikipedia.org/>

[wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F\\_c%C9%99miyy%C9%99ti](https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti)

<https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99miyy%C9%99t>

<http://www.adb.org/sites/default/files/publication/29519/csb-aze-az.pdf>

Qiymətləndirməni apararkən məqsədəuyğun olaraq şagirdlərin *qiymətləndirmə* bacarığını əsas götürmək lazımdır. Qiymətləndirməni dərsin istədiyiniz mərhələsində apara bilərsiniz. Şagirdlər aşağıdakı meyar əsasında qiymətləndirilə bilər.

### Qiymətləndirmə meyarı: *qiymətləndirmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafını qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafını qiymətləndirərkən səhvlərə yol verir.	Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafını qiymətləndirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafını asanlıqla qiymətləndirir.

### 3. VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİNDƏ DEMOKRATİK PRİNSİPLƏR

#### Alt standart:

2.1.2. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında demokratik dəyərlərin rolunu qiymətləndirir.

#### Məqsəd:

Vətəndaş cəmiyyətində demokratik dəyərlərin və prinsiplərin rolunu qiymətləndirir.

A blokunda verilmiş “Amerikanın tanınmış prezidentlərindən biri olan Abraam Linkoln demokratiya haqqında deyirdi: “Demokratiya – xalq üçün yaradılan xalqın hakimiyyətidir” hissəsi sizin üçün **motivasiya** qurmaq üçün vasitə ola bilər. Deyilmiş bu fikrə şagirdlərin münasibətini bilmək üçün yönləndirici suallar verin.

Məsələn, *A.Linkoln bu fikri söyləməklə nə demək istəyirdi? Onun bu fikirlərində həqiqət varmı?* və s. bu kimi suallar vermək olar.

Bu mövzu üçün daha fərqli bir motivasiyadan da istifadə edə bilərsiniz. Təbii ki, bu məktəbinizin şəraiti və şagirdlərinizin potensial imkanından asılıdır.

*Xalqın və ya cəmiyyətin demokratik şəkildə idarə olunmasının əhəmiyyəti nədir?* sualını verməklə şagirdlərin fərziyyələrini dinləyərək flipçartda və ya lövhədə yazı bilərsiniz. Yaxud da söylənmiş fərziyyələri dinləyib bunları əsaslandırmaq üçün dərslikdəki mətnlə şagirdləri tanış etmək daha düzgün seçim olar.

**Tədqiqatın aparılması** üçün aşağıdakı tədqiqat sualını vermək olar:

*Vətəndaşların fikirlərinin əsas götürüldüyü bir cəmiyyətdə hansı demokratik prinsiplər mövcuddur?*

Tədqiqatın aparılması üçün qrup işi formasını seçmək mümkündür. Bu zaman F blokunda verilmiş aşağıdakı sualları qrupa təqdim etmək olar.

### **I qrup:**

Demokratik prinsiplərlə vətəndaş cəmiyyətinə xas olan prinsipləri müqayisə edin. Oxşar və fərqli tərəfləri müəyyənləşdirin.

### **II qrup:**

Vətəndaş cəmiyyəti müasirliyin daha mütərəqqi idarəetmə üsulu hesab olunur. Bu fikrin doğru olduğunu əsaslandırın.

### **III qrup:**

Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması ilə bərabər, dövlətin cəmiyyət üzərində nəzarətinin azalacağı ehtimalını dəyərləndirin.

### **IV qrup:**

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından insan azadlığını təsdiq edən maddələri seçib ayırın. Seçdiyiniz maddələrin ölkəmizdə reallaşdırıldığını sübut edin.

Qrup işinin verilməsinə mütləq konkret vaxt ayrılır. Vaxt bitdikdən sonra şagirdlər arasında seçilmiş qrup liderlərinin vasitəsilə iş və rəqlərinin mübadiləsi mərhələsi reallaşdırılır.

Mübadilədən sonra müzakirə mərhələsini təşkil etməklə qrupların işindəki səhvlər qeyd edilir, düzgün cavablar vurğulanır və verilən cavablar müzakirə edilir.

Əgər siz kollektiv işi də reallaşdırmağa zaman ayırmaq imkanına malik olsanız, bu zaman dərslikdə verilən prinsiplərin müzakirəsini təşkil edin.

Buna görə də vətəndaş cəmiyyəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1. İqtisadi azadlıq, bazar münasibətlərinin bərqərar olması, mülkiyyətin müxtəlif formalarının mövcudluğu;
2. İnsan hüquqlarının və vətəndaş azadlıqlarının müdafiəsi və təmin olunması;
3. Qanunun aliliyi və bütün vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi;
4. Demokratik və legitim hakimiyyətin mövcudluğu, hakimiyyətin bölünməsi prinsipi;
5. Demokratik, sosial, sivil institutların mövcud olduğu dövlətin formalaşması;



6. Siyasi, ideoloji və mədəni plüralizm;
7. Fikir və söz azadlığının mövcudluğu, müstəqil kütləvi informasiya vasitələri, mətbuatın sərbəst fəaliyyəti;
8. Dövlətin insanların şəxsi və ictimai həyatına müdaxilə etməməsi, vətəndaşla dövlət arasında qarşılıqlı vəzifələrin, məsuliyyət və öhdəliklərin olması;
9. Milli barışıq, kompromis, qarşılıqlı əməkdaşlıq;
10. Şəxsiyyətin ləyaqətli həyatını təmin edən səmərəli sosial siyasət.

Hər bir prinsipin müzakirəsini təşkil etdikdən sonra **ümumiləşdirmə və nəticə çıxarma** mərhələsini reallaşdırın.

**Ev tapşırığı** kimi şagirdlərə F blokundakı 5-ci tapşırığı “*Yunan demokratiyasını müasir demokratiya ilə müqayisəli şəkildə təhlil edin*” tapşırığını verə bilərsiniz.

Bu mövzunun tədrisi zamanı əgər əlavə materiallara ehtiyac duyarsınızsa, aşağıdakı internet ünvanlarına müraciət edə bilərsiniz.

[https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F\\_c%C9%99miyy%C9%99ti](https://az.wikipedia.org/wiki/V%C9%99t%C9%99nda%C5%9F_c%C9%99miyy%C9%99ti)

<http://sesqazeti.az/az/news/kivdf/432622>

<http://www.anl.az/down/meqale/zaman/2014/avqust/386033.htm>

### Qiymətləndirmə meyarı: *dəyərləndirmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplərin rolunu qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplərin rolunu qiymətləndirərkən səhvlərə yol verir.	Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplərin rolunu qiymətləndirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplərin rolunu asanlıqla qiymətləndirir.

## 4. İNSAN HÜQUQLARI

### Alt standart:

2.2.1. Əsas insan hüquqlarının beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunduğunu əsaslandırır.

### Məqsəd:

Əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırır.

Sözügedən mövzu üçün bu standartların reallaşdırılması bir qədər asan ola bilər. Çünki şagirdlər əsas insan hüquqları haqqında məlumatlıdırlar. Bu baxımdan şagirdin əvvəlki bilik və bacarıqlarını üzə çıxarmaq üçün düzgün yönləndirici suallardan istifadə etmənin tövsiyə olunur.

**Motivasiya** zamanı şagirdlərin diqqətini “*Ulu öndər Heydər Əliyev söyləmişdir: “İnsan hüququ hər bir insanın hüququdur, eyni zamanda hər bir xalqın hüququdur”* fikrinə yönəldə bilərsiniz.

Şagirdlərin deyilmiş bu kəlamla bağlı fərziyyələrini ala bilərsiniz. Sonra onları A blokundakı materialla tanış edin.

*“İnsanların hüquqları qorunur və ya pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün daim mübarizə aparılır. İnsan hüquqları insanın əsas tələbatları ilə bağlıdır. İnsanın tələbatları yalnız sağ qalıb yaşamaq ehtiyacları ilə məhdudlaşmır, bu anlayış daha genişdir. Bu tələbatlar insanın həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən ləyaqətlə yaşamasını təmin edən tələbatlardır”.*

Bu hissə ilə şagirdlər tanış olduqdan sonra onlara “*Hansı insan hüquq və azadlıqlarını qoruyan sənədləri tanıyırsınız?*” sualını verməklə onların əvvəlki biliklərini üzə çıxara bilərsiniz.

Şagirdlərin tanıdığı sənədlərin adlarını lövhədə qeyd edərək işin səmərəli şəkildə təşkilinə şərait yaradın. Yaxud da bu işdə şagirdlərin özünü də köməyə, yəni deyilən adları lövhədə yazmağa cəlb edə bilərsiniz. Onların diqqətini C blokundakı suala cəlb edin.

*“Əsas insan hüquqlarının qəbul edilməsinin insanların həyatındakı rolu nədən ibarətdir? İnsan hüquqları nə üçün meydana gəldi və əsas amilə çevrildi? Hazırda ölkəmizdə əsas insan hüquqları qorunurmu?”* sualını verməklə şagirdlərin fəallaşmasına imkan yaradın.

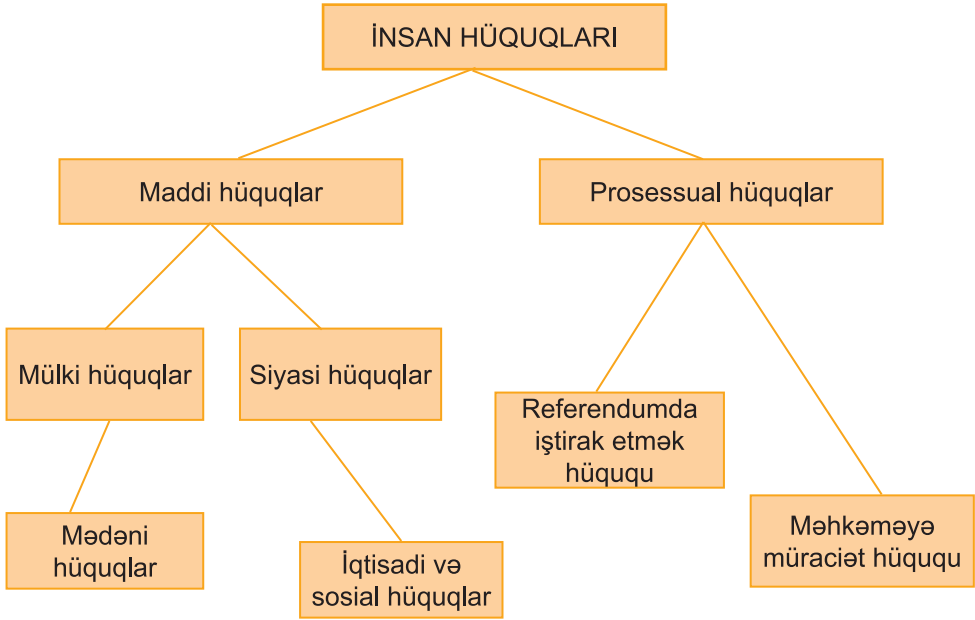
B blokuna aid olan hissələrlə, yəni mətnlə tanış olan şagirdləri müzakirələrə cəlb etmək dərsi daha da fəal edər. Onlara dərslərindən məlum olan qərar və qanunlar haqqında fikirlər söyləməyə imkan yaradın. Sınıfın səviyyəsinə görə müxtəlif suallar verməklə şagirdlərin canlanmasına səbəb olun. Onların diqqətini ölkəmizin konstitusiyasına, eləcə də mövzu ilə bağlı hazırladığınız slaydlara cəlb edə bilərsiniz.

Bu, şagirdlərin insan hüquqlarının qorunması haqqındakı təsəvvürlərini daha da formalaşdırmağa yardımçı olacaqdır.

**Tədqiqatı aparmaq** üçün *“Əsas insan hüquqlarının beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunmasının əhəmiyyəti nədən ibarətdir?”* sualını vermək olar.

Tədqiqatın aparılmasında ziqzaq üsulundan istifadə etmək olar. Yaxud da F blokunda verilmiş tapşırıqlar əsasında qrup və ya cütlərlə işi reallaşdırmaq mümkündür.

Verilmiş sxemə görə şagirdləri müzakirəyə cəlb edin. Onların bu sahə haqqında bildiklərini əlavə edin.



Mətdəki müəyyən sənədlər haqqında şagirdlərlə müzakirələr aparın.

Bu müzakirələrin nəticəsi olaraq şagirdlərə onlarda maraq yaradan istiqamətlər barədə **ev tapşırığı** vermək olar.

Məsələn: *“İnsan hüquqlarını müdafiə edən milli hüquqi sənədlərə istinad etməklə təqdimat hazırlayın”,* yaxud da *Azərbaycan və Beynəlxalq əsas insan hüquqlarını müqayisə edərək sxem qurun.*

Bu tapşırıqları verərkən siz sinfinizin bilik və bacarıq səviyyəsini də nəzərə almalısınız.

Əgər sizin elektron resurslardan istifadə etmək imkanınız varsa və ya əlavə məlumat əldə etmək istəyirsinizsə, göstərilən internet ünvanlarından istifadə edə bilərsiniz.

<http://www.migration.gov.az/images/pdf/62ebf1c9cde2f7dbc040988e97fbc511.pdf>

<http://www.constcourt.gov.az/laws/31>

[http://www.echr.coe.int/Documents/Convention\\_AZE.pdf](http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_AZE.pdf)

[https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan\\_haqlar%C4%B1](https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_haqlar%C4%B1)

Şagirdlərin fərdi qiymətləndirilməsi məqsədəuyğun şəkildə müəyyənləşdirilmiş meyar əsasında aparılır.

**Qiymətləndirmə meyarları: əsaslandırma, təqdimathazırlama**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırarkən bəzi səhvlər edir.	Əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırır.	Faktlara istinad edərək sərbəst şəkildə əsas insan hüquqlarını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində əsaslandırır.

## 5. HÜQUQUMUZ BEYNƏLXALQ SƏVİYYƏDƏ QORUNUR

### Alt standart:

2.2.2. *Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimatlar hazırlayır.*

### Məqsəd:

*Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimat hazırlayır.*

Bu mövzunun tədrisi üçün iki saat vaxt nəzərdə tutulub. Standartın tələbinə uyğun olaraq, şagirdlərdə təqdimat etmə bacarığını formalaşdırmaq üçün ikinci dərsi bilavasitə hazırlanmış təqdimatların müzakirəsinə sərf etmək məqsədemüvafiq hesab edilir. Birinci dərsdə şagirdləri dərslikdə verilmiş mövzu ilə İNSERT üsulu vasitəsilə tanış etmək tövsiyə olunur.

Şagirdlərə A blokunda verilmiş hissə oxudulur. Bu hissə şagirdlər üçün motivasiya ola bilər. Yaxud da müəyyən açar sözlərdən istifadə etməklə də **motivasiya** yarada bilərsiniz. Bu mövzunun tədrisi üçün müxtəlif fotolar və ya insan hüquqları ilə bağlı videoçarxlar köməyinizə çata bilər. Sizin belə bir imkanlarınız yoxdursa, baş vermiş hər hansı situasiyanı şagirdlərə nəql edə bilərsiniz.

Məsələn, *Azərbaycanın igid oğlu Ramil Səfərovun erməni ilə münaqişəsi və onun həbs olunması haqqında danışa bilərsiniz. Sonra şagirdlərə Ramil Səfərovun hüquqlarının pozulması barədə suallar verə bilərsiniz. Yaxud da "Hüquqlarımız beynəlxalq səviyyədə qorunurmu?" sualı ilə şagirdləri müzakirəyə cəlb edə bilərsiniz.*

**Tədqiqat sualı:** *Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əhəmiyyəti nədən ibarətdir?*

Əgər siz şagirdlər üçün daha başqa material təqdim etmək istəyirsinizsə, o zaman tarixdən öyrəndikləri bir çox hadisələri insan hüququnun pozulması faktı kimi özünüz hekayə şəklində də nəql edə bilərsiniz. Uğurlu motivasiyanın ardınca şagirdləri mətnlə

tanış edə bilərsiniz. Mətnin müəyyən hissəsini oxuduqdan sonra onların həmin hissələri müzakirə etməsini tapşırmaq olar. Şagirdlərə müxtəlif suallar verərək onlardan cavablar almağa çalışın. Onların söylədiyi fikirləri, təklifləri, yaxud da adları lövhədə və ya flipçartda qeyd edərək insan hüquqlarının qorunmasını faktlara əsasən dəqiqləşdirin.

Mətnin müzakirəsi zamanı şagirdlərin diqqətini 1965-ci ildə BMT Baş Məclisinin qəbul etdiyi “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya”, 1966-cı ildə qəbul edilmiş “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt” kimi sənədlərə yönəldib onların əhəmiyyətinin nədən ibarət olduğunu soruşun.

Vaxtdan asılı olaraq, F blokundakı tapşırıqların sinifdə reallaşdırılmasına şərait yarada bilərsiniz. Yaxud da onları ev tapşırığı kimi vermək olar.

Bu mövzunun 2 saat müddətində reallaşdırılmasını nəzərə alsaq, **ev tapşırığı** bu şəkildə: “*Sizcə, insan hüquqlarını müdafiə edən bu qədər sənədlər olduğu halda, niyə hələ də hüquqları pozulan insanlar var? Bunun səbəbini əsaslandıraraq təqdimat hazırlayın*” və “*İnsan hüquqlarının qorunmasının səbəbi haqqında əldə etdiyiniz əlavə məlumatlar əsasında təqdimat hazırlayın*” olsa, daha münasib olar.

Növbəti dərsi şagirdlərin hazırladıqları təqdimata həsr etmək daha yaxşı olar. Bu zaman siz şagirdlərə Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair tapşırıqlar verə bilərsiniz.

Təqdimatın hazırlanması zamanı siz şagirdləri cütlərlə, yaxud da qrupla işləməyə sövq edə bilərsiniz. Bununla da təqdimatın reallaşdırılması üçün həm zaman baxımından vaxta qənaət edər, həm də şagirdlərdə birgə iş bacarıqlarını formalaşdırmış olarsınız.

*Bu standartın reallaşması üçün aşağıdakı internet ünvanları sizin üçün əlavə məlumat verə bilər:*

<http://anl.az/el/a/ariobkmqt.pdf>

<http://www.president.az/articles/4017>

<http://www.migration.gov.az/images/pdf/d0db2e1d578b69d439adc03317c08784.pdf>

Əgər siz də bu mövzunun reallaşdırılmasını iki dərs üçün nəzərdə tutmusunuzsa, o zaman, yəqin ki, ikinci saat üçün meyarınız, əsasən, təqdimathazırlama ilə bağlı olacaqdır. Siz hansı standartı reallaşdıracağınızı öncədən müəyyən edib, sonra ona müvafiq məqsəd, məqsədəuyğun olaraq meyar çıxarmağı unutmayın.

**Qiymətləndirmə meyarı: *təqdimathazırlama***

<b>I səviyyə</b>	<b>II səviyyə</b>	<b>III səviyyə</b>	<b>IV səviyyə</b>
Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimat hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimat hazırlayarkən köməkdən istifadə edir.	Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair təqdimat hazırlayır.	Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin əlaqəsinə dair sistemli şəkildə təqdimat hazırlayır.



## 6. İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİK

### Alt standart:

2.3.1. *İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayır və təqdim edir.*

### Məqsəd:

*İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini şərh edən kiçik layihələr hazırlayaraq təqdim edir.*

Bu mövzunun tədrisi üçün iki saat nəzərdə tutulub. Bildiyiniz kimi, layihələrin hazırlanması uzunmüddətli bir zaman üçün nəzərdə tutulduğuna görə siz də növbəti saatınızı layihələrin təqdim olunmasına həsr edə bilərsiniz. Birinci saat iqtisadi səmərəlilik anlayışının və iqtisadi səmərəliliyin nə olduğunu aydınlaşdırmağa, onun mahiyyətini şərh etməyə həsr edildiyi üçün, əsasən, mətn və onun sual-tapşırıqları əsasında işi təşkil etmək məqsədəuyğun olar.

**Motivasiyanın** reallaşdırılması üçün A blokunda verilmiş hissəyə müraciət edə bilərsiniz. Yaxud da sualların köməyi ilə motivasiya yaratmaq olar. Bu, şagirdlərin araşdıracağı problemə fəal şəkildə cəlb olunması üçün maraqlı ola bilər. Mətnə verilmiş Uğur və Banu haqqındakı situasiya, demək olar ki, bütün şagirdlərin həyatında bu və ya digər formada baş verdiyi üçün şagirdlərin canlanmasına səbəb ola bilər.

Motivasiyadan sonra “*Siz öz pullarınızı xərcləyərkən səmərəli istifadə yollarından istifadə edirsinizmi?*” sualı ilə şagirdlərə müraciət edin.

Bu sualı verməkdə məqsəd şagirdlərin hesablama aparmaqla maliyyə hesablarını bilməsinin zəruriliyini dərk etməsidir.

**Tədqiqat aparmaq** üçün “*İqtisadi səmərəlilik nədir? və ya İqtisadi səmərəliliyin zəruriliyi nədən ibarətdir?*” suallarından istifadə edə bilərsiniz.

Fasiləli oxu üsulundan istifadə etməklə şagirdlər mövzu ilə tanış edilir. Mətnə verilmiş sualların cavablandırılmasında şagirdlərin iştirakı təmin edilir.

Aşağıdakı sualları cavablandırmaq üçün şagirdlərə fərdi iş verə bilərsiniz.

<b>Almamışdan əvvəl düşün</b>
Nə almaq istərdin?
Bu mənə, həqiqətən, lazımdır mı?
Mən nə üçün bunu istəyirəm?
Bunu almaq üçün mən neçə həftəlik cib xərcliyinə qənaət etməliyəm?
Onu almağa, saxlamağa sərf olunan pula və vaxta dəyərmi?
Onun əvəzində istifadə edə biləcəyim və artıq malik olduğum başqa nəşə var?
Mən əşyanı borc ala və ya yenisinin əvəzinə istifadə olunmuşunu ala bilərəmmi?
Bu əşya maliyyə məqsədlərimə çatmaqda mənə kömək edəcəkmi, yoxsa gələcəkdə lazım ola biləcək daha başqa bir şey almaq üçün bu gün pula qənaət etməyim daha yaxşı olardı?

Bu tədqiqatı **fərdi** və ya **qrup işi** şəklində aparmaq olar. Şagirdlərə aşağıda verilmiş cədvəli doldurmağı tapşırıla bilərsiniz.

Əvvəlcədən şagirdləri mətnə verilmiş aşağıdakı hissə ilə tanış edin. Sonra cədvəli doldurmağı tapşırın.

*Təsəvvür edin ki, məktəbinizdə şənlik keçirirsiniz. Bu şənlik sizin hər birinizin həm qonaq, həm də aşpaz qismində olacağınız fərqli bir ziyafət olacaq. Şənlikdə çoxlu müxtəlif yeməklərin olması üçün mütləq pula ehtiyac olacaqdır. Amma bütün uşaqların büdcəsini nəzərə almaqla çox da böyük məbləğdə pul toplamaq olmaz. Siz az pulla müxtəlif yeməklər hazırlamaq üçün mütləq səmərəli addımlar atmalısınız. Əgər məktəbinizdə şagirdlərin topladığı pul-*

*lardan b dce yoxdursa, mütləq onu təşkil edin. Bunun  c n bütün verilənləri aŐađıdaki cədvəldən istifadə etməklə Əmanət kitabına qeyd edin.*

AlıŐ-veriŐ tarixi və Ő�xsin adı	Depozit	�ıxarma	Yekun balans

*Siz daha hansı səmərəli yolu təklif edərdiniz? Ő nliyin təşkili  c n hansı planlar həyata ke ir rdiniz? suallarını kollektiv  verməklə söylədikləri fərziyyələri qeydə alın.  mumi nəticəyə g lm k  c n bu, səmərəli ola bilir.*

Dərsin yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində F blokunda verilmiŐ 5-ci tapŐırırđı tapŐıra bilərsiniz.

Cədvəldəki xanaları doldurun v  həftəlik x rcl rinizi hesablayın.

Tarix	Gəlirin mənbəyi və miqdarı	Mən nə aldım? (m�sarif)	Ne�y� idi?	Bu, istək, yaxud ehtiyac idi?

F blokundakı “Ailədə səmərəli iqtisadiyyat” mövzusunda təqdimat hazırlayın, “Məktəb Ő nliy  hazırlaŐır” adı altında səmərəli xərclərin təşkil olunması haqqında layihə hazırlayın. TapŐırıqları **evə vermək** olar.

*Őagirdl rin sayını, eyni zamanda layihənin daha çox t dqiqedicil  xarakter daŐıdırđını nəzərə alaraq, iŐin daha çox qruplar tərəfin-dən icra olunması m qs d uyđundur. Őagirdl r  aŐađıdaki bənd-lər üzrə istiqamət verilməlidir:*

- ✓ İş formasının müəyyənləşdirilməsi;
- ✓ İstifadə olunacaq resursların müəyyənləşdirilməsi;
- ✓ Tədqiqatın nəticəsinin təqdimolunma formasının müəyyənləşdirilməsi;
- ✓ Qrup təqdimatlarına ayrılacaq vaxtın dəqiqləşdirilməsi.

**Qiymətləndirmə:** Layihələri aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

Meyarlar	Hə	Yox
Təqdimatda bütün qrup üzvlərinin iştirak etməsi		
Təqdimatın düzgünlüyü		
Təqdimatçının fikirlərini aydın və dəqiq ifadə etməsi		
Mövzu ilə bağlı düzgün məlumatın əks olunması		
Təqdimatın hazırlanmasında sistemliliyin gözlənilməsi		

Bu mövzu və standartın reallaşdırılması üçün əlavə materiallar əldə etmək məqsədilə internet materiallarından da istifadə edə bilərsiniz.

[http://anl.az/el/i/ia\\_mifgt.pdf](http://anl.az/el/i/ia_mifgt.pdf)

<http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl4.pdf>

<http://maliyye149.blogspot.com/2015/03/iqtisadi-smrlilik-ndir.html>

<http://banker.az/menecmentin-keyfiyy%C9%99ti-n%C9%>

*99tic%C9%99liliyi-v%C9%99-s%C9%99m%C9%99r  
%C9%99liliyi/*

Qiymətləndirmə apararkən qrup qiymətləndirmə meyarları ilə yanaşı, standarta uyğun qiymətləndirmə meyarı əsasında formativ qiymətləndirmə aparmaq olar. Bu zaman özünüqiymətləndirmə vərəqləri də tətbiq etmək olar.

**Qiymətləndirmə meyarları: şərhətmə, təqdimathazırlama**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini şərh edərkən ciddi səhvlərə yol verir.	İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini şərh edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini asanlıqla şərh edir.
İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayıb təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayıb təqdim edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	İqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayır, lakin systemsiz təqdim edir.	Sərbəst şəkildə iqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr hazırlayıb təqdim edir.

**II tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair  
NÜMUNƏLƏR**

**1. İnsanın sosial proseslərdəki roluna aid tarixi faktlara istinad etməklə nümunələr yazın.**

---

---

**2. İqtisadi səmərəlilik nə vaxt yüksəlir?**

- A) Standartlarda nəzərdə tutulmuş məmulatların keyfiyyəti, texniki səviyyəsi qiymətlərlə xarakterizə olunduqda
- B) Elmi-texniki tərəqqinin sürətlə inkişaf edib qiymətləri də tənzimləndikdə
- C) Resurslardan səmərəli istifadə, iqtisadi artım üçün əhali daim işlədikdə.

**3. İnsan hüquqları hansı əsas qruplara bölünür?**

- A) Mülki və siyasi hüquqlara
- B) Maddi və prosessual hüquqlara
- C) İqtisadi və sosial hüquqlara

**4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 3-cü fəslə hansı məsələlərə həsr olunmuşdur?**

- A) Azad sahibkarlıq hüququna
- B) Seçki hüququna
- C) Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarına

**5. Azərbaycanda insan hüquqlarının qorunmasına dair faktlar göstərin.**

---

---

**6. 1948-ci il dekabrın 10-da BMT-nin Baş Məclisi “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə” qəbul etdi. Bu Bəyannamənin qəbul edilməsində əsas məqsəd nə idi?**

- A) İnsan hüquqlarını və bütün dövlətlərin əməl etməli olduğu normanı müəyyənləşdirmək
- B) BMT-nin güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələnmək prinsipinə əməl etmək
- C) BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlərin öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirmək

**7. Avropada Təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə Helsinki Müşavirəsinin 1 avqust 1975-ci il tarixli Yekun aktında on prinsip göstərilmişdir. Yuxarıda sadalanmış prinsiplərə burada daha üçü əlavə olunmuşdur:**

- 1) Sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipi;
- 2) Dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi;
- 3) Əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipi.

*Verilmiş bu prinsiplərin mahiyyətini öz fikirlərinizlə açıqlayıb yazın.*

---

---

**8. Verilmiş abzasda səhv olan fikri müəyyən edin.**

*Vətəndaş cəmiyyəti vətəndaşın suverenliyinə, hüquqi, demokratik dövlət quruluşuna, azad sahibkarlığa, yerli özünüidarəçiliyə, insanların könüllü birləşməsi birliklərinə, qeyri-dövlət, qeyri-siyasi münasibətlərə, azad rəqabətə, əməkdaşlığa, müxtəlif mülkiyyət formalarına, tolerantlığa, humanizmə, fərdlərin uyğunlaşdırılmış fəaliyyətinə, qarşılıqlı yardıma, azadlığa, demokratiyaya əsaslanan, şəxsi gəliri və büdcəsi olan insanların bir araya gələrək fəaliyyətinə əsaslanan, yüksək inkişaf etmiş, xüsusi tipli açıq cəmiyyətdir.*

---

---

**9. Amerikanın tanınmış prezidentlərindən biri olan Abraam Linkoln demokratiya haqqında deyirdi: “Demokratiya xalq üçün yaradılan xalqın hakimiyyətidir”.**

**A.Linkolnun bu kəlamına uyğun siz hansı fikri söyləyərdiniz? Fikrinizi yazın.**

---

---

**10. Vətəndaş cəmiyyətinin aşağıdakı prinsiplərinə müvafiq olaraq öz sözlərinizlə cədvəli doldurun.**

<b>Prinsiplər</b>	<b>Açıqlaması</b>
1. İnsan hüquqlarının və vətəndaş azadlıqlarının müdafiəsi və təmin olunması	
2. Qanunun aliliyi və bütün vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi	
3. Demokratik və legitim hakimiyyətin mövcudluğu, hakimiyyətin bölünməsi prinsipi	
4. Demokratik, sosial, sivil institutların mövcud olduğu dövlətin formalaşması	
5. Siyasi, ideoloji və mədəni plüralizm	
6. Fikir və söz azadlığının mövcudluğu, müstəqil kütləvi informasiya vasitələri, mətbuatın sərbəst fəaliyyəti	
7. Dövlətin insanların şəxsi və ictimai həyatına müdaxilə etməməsi, vətəndaşla dövlət arasında qarşılıqlı vəzifələrin, məsuliyyət və öhdəliklərin olması	
8. Milli barışq, kompromis, qarşılıqlı əməkdaşlıq	
9. Şəxsiyyətin ləyaqətli həyatını təmin edən səmərəli sosial siyasət	



### **III TƏDRİS VAHİDİ**

#### **Mədəniyyət və tolerantlıq**

#### **TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILMIŞ MƏZMUN STANDARTLARI**

- 1.1.1. Dünyanın dərk olunmasında elmi və dini dünyagörüşləri şərh edir.
- 3.1.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tolerantlıq nümayiş etdirir.
- 3.2.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirir.
- 3.2.2. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu dərk etdiyini nümayiş etdirir.
- 3.3.1. Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

## 1. TOLERANTLIQ

### Alt standart:

3.1.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

### Məqsəd:

*Tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini nümayiş etdirir.*

Şagirdlərdə idraki fəallığı A blokunda verilmiş hadisədən istifadə etməklə yarada bilərsiniz. Əslində, şagirdlər Varfolomey gecəsindəki hadisə haqqında məlumatlıdır. Ola bilsin ki, onlar dərhal hadisəni sizə rahatlıqla danışa bilərlər. Siz bu situasiyanı qabaqlamaq üçün əvvəlcədən deyiniz ki, oxuduğunuz hadisənin sizə məlum olmasına baxmayaraq, onu bir az da diqqətlə izləyək.

Diqqətli olmalarını istədiyiniz üçün əksər şagirdlərdə mütləq suallar və ya fərziyyələr yaranacaqdır: *“Görəsən, bu mətni diqqətlə oxumaqda məqsəd nədir? Yəqin, müəllim hər hansı bir hadisəni onunla əlaqəndirməyi soruşacaq”* və s.

Bu məqsədlə A blokundakı hissəni şagirdlərə oxudun. A bloku ilə tanışlıqdan sonra dərslikdə verilmiş *Varfolomey gecəsində insanların belə vəhşicəsinə qırılmasının səbəbi nə idi?* sualını onlara ünvanlayın.

Fərziyyələr alınır. Siz hazırda Suriyada baş verən proseslərdən, yaxud da İsrail-Fələstin münaqişəsindən hər hansı bir epizodu söyləyə bilərsiniz. Hətta siz məktəbdə baş vermiş hər hansı bir hadisəni nəql edə bilərsiniz. Əsas məqsəd dözümsüzlük və dözümlülük kimi anlayışları almaq və tolerantlıqla bağlı araşdırma aparmağa şagirdləri fəallaşdırmaqdır.

Şagirdlərin əvvəlki siniflərdən tolerantlıqla bağlı bəzi məlumatları vardır. Artıq 9-cu sinfə çatmış şagird həyatı dərk edir və hadisələri təhlil edə bilir. Onun üçün bu mövzunun dərinəndən araşdırıl-

ması, zəruri bacarıqların formalaşdırılması üçün imkanlar açılmış olacaqdır.

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq internet ünvanlarından istifadə etmək imkanınız varsa, aşağıdakı ünvanlara müraciət edə bilərsiniz:

<https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerantlı%C4%B1q>

<http://deyerler.org/52379-tolerantliq-nedir.html>

<http://www.bizim Yol.info/news/39650.html>

Fasiləli oxu üsulundan istifadə edərək dərslikdəki mətni oxutmaqla müzakirə təşkil oluna bilər. Fasiləli oxu mətnin hissə-hissə oxunmaqla müzakirə olunmasıdır.

**Tədqiqat** isə “*Tolerantlığın mahiyyəti nədən ibarətdir?*” sualı ətrafında aparılmalıdır. Tədqiqata başlamazdan əvvəl sinifdəki şagirdləri qruplara ayırmaq məqsədəuyğundur. Bunun üçün sinifdəki şagirdlərin sayına müvafiq olaraq onlara 1-dən 5-ə kimi (az da ola bilər) saymaq tapşırılır. Eyni rəqəmli şagirdlər, yəni: bütün “birlər”, bütün “ikilər” və s. bir qrupda birləşdirilir. Tədqiqatın aparılması üçün F blokundakı tapşırıqlardan istifadə etmək olar.

#### **I qrup:**

Tolerantlığa xas olan əlamətləri sadalayıb fikirlərinizi bildirin.

#### **II qrup:**

Tolerant münasibətləri demokratik prinsiplərlə müqayisə edin. Nə üçün tolerantlıq məhz demokratik cəmiyyətlə şərtlənir? Cavablarınızı iş vərəqində yazın.

#### **III qrup:**

Tolerant cəmiyyət necə bir cəmiyyətdir? Onu təsvir edin.

#### **IV qrup:**

Münaqişə və tolerantlığın təzadlı anlayışlar olduğunu sübut edin. Onların fərqli tərəflərini müəyyənləşdirin.

Qrup işinin mübadilə və müzakirə mərhələsi bitdikdən sonra işin sonunda gəlinən nəticə tədqiqat sualına cavab olmalıdır. Tədqiqat sualına verilən cavab isə, təbii ki, məqsədimizə xidmət edir. Qrupların işini mütləq öncədən hazırladığınız qrup meyar cədvəlinə uyğun qiymətləndirin.

Sonra siz yaradıcı tətbiqetmə mərhələsini reallaşdırma bilərsiniz.

F blokundakı “*Mən dünyada tolerantlıq istəyirəm*” adlı esse yazın” tapşırığının icrası ev tapşırığı kimi verilə bilər.

**Ev tapşırığı** kimi “*Əlavə informasiya mənbələrindən istifadə etməklə multimədəni mühitin nə olduğunu öyrən*” və ya “*Azərbaycan tolerant ölkədir*” başlığı altında *təqdimat hazırlayın*” ola bilər.

Qiymətləndirməni dərslərin istənilən mərhələsində apara bilərsiniz. Şagirdlər aşağıdakı meyar əsasında qiymətləndirilə bilərlər.

#### Qiymətləndirmə meyarı: *nümayişetmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini nümayiş etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyindən istifadə etməklə tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini nümayiş edir.	Tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini nümayiş edərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Tolerantlığın mahiyyəti haqqında bildiklərini sərbəst nümayiş edir.

## 2. MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI TOLERANTLIQ

### Alt standart:

3.1.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

### Məqsəd:

Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə adət-ənənələrimizi unutmadan tolerantlıq nümayiş etdirir.

**Motivasiyanı** A blokunda yerləşən: “Ətrafımızda müxtəlif geyimli, fərqli tərzdə, fərqli düşüncəli insanlar çoxdur. Siz heç düşünmüşünüzmü, nə üçün insanlar fərqli tərzdə geyinir, fərqli həyat tərzini keçirir, başqaları ilə fərqli şəkildə davranır, sizdən fərqli mahnıları dinləyir, kitablar oxuyur və s.? Biz insanların bu cür olmasını çox vaxt normal qarşılamış və hörmətlə yanaşmağa çalışmışıq. Bəs kiminsə hər hansı belə bir xüsusiyyəti nə vaxtsa sizi qıcıqlandırırıbmı? Bu halda siz nə etmişiniz?” hissə ilə başlamaq olar.

Əgər bu hissə sizi qane etmirsə, o zaman şagirdlərə hər hansı musiqidən bir parça (muğam və ya rok) dinlədib onların musiqiyə münasibətini soruşa bilərsiniz: bu onların zövqüncədir, ya yox? Təbii ki, şagirdlərin hamısı dinlədiyi parçanın onların zövqünə uyğun olmadığını söyləyə bilməzlər. Bəziləri yaxşı, bəziləri isə pis olduğunu mütləq söyləyəcəklər. Sonra onlardan bunun səbəbini soruşun.

Yəqin ki, sizin də sinfinizdə səbəblər sadalanarkən bəyənən və bəyənməyən tərəflərin arasında mübahisə yaranma ehtimalı olacaqdır. Bu zaman siz onları sakitləşdirməyə çalışacaqsınız. Onları mədəni olmağa səsleyib müxtəlif suallarla mədəni tolerantlığa gətirib çıxara bilərsiniz.

Bu mövzunun araşdırılması üçün təbii ki, mövzu ilə tanışlıq zəruridir. İNSERT üsulundan istifadə etməklə mətnlə şagirdləri tanış edin. İNSERT üsulunun reallaşdırılması zamanı mütləq şagirdlərə qaranlıq qalan məqamlar aydınlaşdırılmalı, müzakirələr aparılmalıdır.

Bu mövzunun reallaşdırılması üçün **tədqiqat sualı** “Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə tolerantlığın əhəmiyyəti nədən ibarətdir?” ola bilər.

Tədqiqatın aparılması cütlər vasitəsilə aparıla bilər. Şagirdlərinizin sayını nəzərə almaqla cütlərə tapşırıqları dərslərdə öz əksini tapmış tapşırıqlarla aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar.

### **I cüt**

Xalqımızın hansı maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrini tanıyırsınız? Sistemləşdirilmiş cədvəl tərtib edib qeydlərinizi aparın.

### **II cüt**

Mədəni müxtəliflik anlayışını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi əsaslandırın.

### **III cüt**

Digər xalqların hansı mədəni üsürləri həyatımıza daxil olmuşdur? Onlardan milli-mənəvi keyfiyyətlərimizə xələl gətirməyənlərini seçib göstərə bilərsinizmi?

### **IV cüt**

Avropa oyunlarının ölkəmizdə təşkil olunmasını mədəniyyətlərarası dialoq, tolerantlıq nümunəsi kimi göstərməyin mümkün olduğunu sübut edin.

### **V cüt**

Təşkil edilən müxtəlif yarışmaların, eləcə də Avroviziya musiqi yarışmasının ölkələr üçün əhəmiyyəti nədir? İzah edin.

### **VI cüt**

Mədəniyyətlərə tolerant yanaşmanı dini tolerantlıqla müqayisə edin.

### **VII cüt**

İKT-nin mədəniyyətə təsirini izah edin. Mədəniyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasında informasiyaların dünyanın hər yerinə bərabər şəkildə ötürülməsinin əhəmiyyəti varmı?

### VIII cüt

Siz mədəniyyətlərin bir-biri ilə dialoqunu əsaslandırın. Bu dialoqun əhəmiyyətini təhlil edin.

### IX cüt

Tolerantlıq anlayışının dilimizə gəlməsinin səbəblərini izah edin.

Cütlərə iş vərəqləri verildikdən sonra onlara tapşırığın icrası üçün zaman verin. Cütlərin işi mübadilə və müzakirə olunduqdan sonra cütlərin qiymətləndirilməsini aşağıdakı formada apara bilərsiniz.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
<b>Banu</b>					
<b>Hüseyn</b>					

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq internet ünvanlarından istifadə etmək imkanınız varsa, aşağıdakı ünvanlara müraciət edə bilərsiniz.

[http://www.azerbaijan.az/\\_GeneralInfo/\\_TraditionReligion/traditionReligion\\_03\\_a.html](http://www.azerbaijan.az/_GeneralInfo/_TraditionReligion/traditionReligion_03_a.html)

<http://a-r.az/node/188#.VfvgyNKqqko>

Əgər bu standartın reallaşdırılması zamanı vaxtınız qalarsa, yaradıcı tətbiq etmə zamanı internet və digər mənbələrdən istifadə etməklə araşdırma aparın və dünyanın bir çox ölkələrinin özünəməxsus mədəniyyətinə dair qısa məlumat toplayın. Təbii ki, bu tapşırığın icrasını internet və kompüter təminatı olan məktəblərdə edə bilərsiniz. Əgər belə bir imkanınız yoxdursa, “Mədəniyyətlərarası tolerantlıq” mövzusunda rollu oyun tapşırıq bilirsiniz. Bu zaman şagirdlər qısa bir epizodik rol hazırlayıb öz mədəni tolerantlıqlarını nümayiş etdirməlidirlər.

**Ev tapşırığı** F blokundakı 4-cü tapşırıq – “*Planetin mədəni xəritəsi*” adlı təqdimat hazırlayın” – ola bilər.

Qiymətləndirmə, hər zaman olduğu kimi, meyara uyğun aparılmalıdır.

**Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetdirmə**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Mədəniyyət-lərərası münasibət-lərdə tolerantlıq nümayiş etdirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyindən istifadə etməklə mədəniyyət-lərərası münasibət-lərdə tolerantlıq nümayiş etdirir.	Mədəniyyət-lərərası münasibət-lərdə tolerantlıq nümayiş etdirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Mədəniyyət-lərərası münasibət-lərdə tolerantlığı sərbəst nümayiş etdirir.



### 3. AZƏRBAYCANDA DİNİ TOLERANTLIQ

#### Alt standart:

3.3.1. Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

#### Məqsəd:

Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirir.

Bu mövzunun tədrisi üçün 2 dərs saatının ayrılması nəzərdə tutulur. Birinci saat mövzu ilə tanışlıq, araşdırma ilə əlaqəli olsa da, digər dərs nümayiş etməyə həsr oluna bilər. Nümayiş etməni təqdimatların hazırlanması ilə də reallaşdırıla bilərsiniz.

**Motivasiya** zamanı A blokunda verilmiş: *2001-ci il yanvarın 5-də rus pravoslav icmasının nümayəndələri ilə görüşündə Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Azərbaycan dünyanın bütün səmavi dinlərinin yüksək mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən zəngin mənəvi irsə malikdir. Məhz buna görə də dialoqa səsləyən çağırışlar dini və etnik mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı tərəfindən tam dəstəklənir ... dostluq və əməkdaşlıq ab-havasının həmişə hökm sürdüyü ölkəmizdə dini dözümlülük və tolerantlıq artıq xalqımızın ... bir həyat tərzinə çevrilməkdədir”* cümlələrindən istifadə etmək olar.

Yaxşı olardı ki, bu hissəni özünüz söyləyəsiniz və yaxud da slayd şəklində təqdim edib şagirdlərdən birinə oxutdurasınız. Şagirdlərin diqqətini bu kəlamə cəlb etməklə onların din və dini tolerantlıqla bağlı münasibətlərini öyrənmək üçün suallardan istifadə edə bilərsiniz.

Paraqrafın nəzəri materialı ilə tanışlıq İNSERT, debat və digər üsullarla aparıla bilər. Müzakirə zamanı ötən illərdə mənəviyyat, əxlaq və dini dəyərlərlə bağlı öyrəndikləri materialları şagirdlərə xatırlatmaq olar. Müzakirələrdə bədii əsərlərdən (Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan”, Qurban Səidin “Əli və Nino” və s. müəlliflərin əsər-

lərinə istinad edə bilərsiniz) nümunələrə, şəkillərə yer verə, elektron təqdimatlar edə bilərsiniz. Həmçinin filmlərdən fraqmentlər göstərməklə dini-əxlaqi dəyərlərin önə çəkildiyi məsələləri müzakirə etməklə istədiyiniz nəticəyə çatmaq olar.

“Cəmiyyətin həyatında dini tolerantlığın əhəmiyyəti nədən ibarətdir?” sualı ilə **tədqiqatı apara** bilərsiniz.

Müzakirələr zamanı şagirdlərə şifahi olaraq C blokunda olan “Nə üçün demokratik cəmiyyətdə tolerantlığın olması başlıca amil hesab edilir?” sualını vermək olar. Bu zaman şagirdləri kollektiv şəkildə müzakirəyə cəlb edin. Yaxud da karusel üsulundan istifadə edərək bu suala yazılı cavab alın.

Müzakirə zamanı müxtəlif dinlərdə olan əxlaqi dəyərlər haqqında suallar verməklə şagirdlərin münasibətini öyrənmək olar. Həmçinin mövzuda əksini tapmış “Azərbaycanın dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq sahəsində nadir təcrübəsinin bariz nümunəsi kimi H.Əliyevin 1996-cı il sentyabrın 26-da Vatikanda Roma Katolik Kilsəsinin sabiq başçısı II İoann Pavellə görüşünü göstərə bilərik. Katolik icma Azərbaycanda 1999-cu ildə təsis edilmişdir. İcmanın ilk toplantıları evlərdə keçirilirdi.

22-24 may 2002-ci ildə Roma Papasının Azərbaycana tarixi səfəri baş tutdu. O, Bakıda olarkən Azərbaycandakı tarixi dözümlülük ənənələrini xüsusi qeyd etmişdir. Bundan sonra Bakıda katolik kilsəsi inşa edildi. Bu gün katolik icmasında Vatikanın təyin etdiyi iki keşiş xidmət göstərir.

Bu siyasətin davamı və Prezident İlham Əliyevin siyasətinin nəticəsi olaraq 2010-cu ildə Bakıda keçirilən Dünya Dinləri Liderlərinin “Qloballaşma, din, ənənəvi dəyərlər mövzusunda keçirilən Zirvə Görüşündə 33 ölkədən ənənəvi dünya dinlərini təmsil edən 200-dən çox nümayəndə iştirak etmişdir”. Hissəni şagirdlərə oxutdurub, sonra bu mövzu ətrafında şagirdlərlə debat təşkil edin. Yaxud da F blokunda verilmiş tapşırıqları qrup və ya cütlərə vermək olar. Tapşırığın icrası bitdikdən sonra **ümumiləşdirmə aparmaq, eləcə də nəticələrin çıxarılması** üçün şagirdlərin iştirakı vacibdir.

Mövzunun tədrisi zamanı sizin köməyinizə internet ünvanları da çata bilər. Bunlar aşağıdakılardır:

[http://www.zaman.az/az/newsDetail\\_getNewsById.action?newsId=67151](http://www.zaman.az/az/newsDetail_getNewsById.action?newsId=67151)

<http://www.anl.az/down/meqale/525/2013/iyun/312589.htm>

<http://www.buro247.az/culture/news/parisd-az-rbaycan-tolerantl-q-lk-si-fotos-rgisi-u-.html>

Yaradıcı tətbiqetmə zamanı şagirdlərə F blokundakı – “Azərbaycanda keçirilmiş dini görüşlər və ya konfranslara aid araşdırma aparıb, tolerant ölkə olmağımızı sübut edən esse yazın” tapşırığını vermək olar.

**Ev tapşırığı** kimi şagirdlərə F blokundakı “Azərbaycan dini tolerantlığın nümunəsidir” mövzusunda təqdimat hazırlayın” tapşırığının icrası tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə dərsin istənilən mərhələsində meyarla uyğun aparılmalıdır.

#### Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyindən istifadə etməklə müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş edir.	Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş edərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Müxtəlif dinlərə münasibətdə sərbəst şəkildə tolerantlıq nümayiş edir.

## 4. DÜNYADA MÜXTƏLİF DİNLƏRƏ MÜNASİBƏT. MULTİKULTURALİZM

### Alt standart:

3.3.1. Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirir.

### Məqsəd:

Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirir.

**Motivasiyanı** A blokunda yerləşən – “İnsanların həyata baxışları və inancları müxtəlifdir. Bu müxtəlifliklər mədəniyyətlərdə və dini etiqadlarda öz əksini tapmışdır. Qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsi deyir: “Dünyada çox yollar var, lakin onların hamısı bir məqsədə doğru aparır. Yüz üsul var, lakin nəticə həmişə birdir”. Konfutsi bu aforizmi söyləyərkən nə demək istəmişdir? İnsanların seçdiyi müxtəlif yolların birinin digərinin xüsusiyyətinə dözümlü yanaşmasına şərait yaradırmı? Müxtəlif dinlərə münasibətlərdə dözümlü münasibətin əhəmiyyəti nədir? Nə üçün biz insanların yolları ayrı olsa da, məqsədləri eynidir?” hissə ilə reallaşdırıla bilərsiniz.

**Tədqiqat sualı:** Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirməkdə məqsəd nədir?

Bu mövzunun tədrisi zamanı Sokrat debatından istifadə edə bilərsiniz. Şagirdlər mövzu ilə tanış olduqdan sonra debati təşkil edin. Yaxud da tədqiqatın aparılması qruplarla reallaşdırıla bilər. Şagirdləri qrupa böldükdən sonra dərslikdəki tapşırıqları aşağıdakı kimi vermək olar:

### *I qrup:*

Səmavi dinlərin ümumi cəhətlərinə aid cədvəl tərtib edin.

### *II qrup:*

Azərbaycanda tolerantlığın yüksək səviyyədə qorunmasını daha hansı faktlarla sübut edə bilərsiniz? (Faktlar dərslikdə verilmişdir.)

### III qrup:

Dini tolerantlığın əhəmiyyətini izah edin.

### IV qrup:

Dini tolerantlığın mədəni tolerantlığa təsirini müəyyənləşdirin.

### V qrup:

Dini tolerantlığın qorunmasını müəyyən etmək üçün sorğu vərəqi hazırlayın.

Qruplara iş vərəqləri verildikdən sonra onlara tapşırığın icrası üçün vaxt elan edin. Vaxt bitdikdən sonra qrup işlərinin mübadilə və müzakirəsini təşkil edin. Mübadilə zamanı da vaxtın elan olunması zəruridir ki, hər qrup öz işini təqdim etməyə imkan tapsın. Müzakirə zamanı aydın olmayan hissələrin üzərində durmaq, səhvləri düzəltmək zəruridir. Şagirdlərin qrup işlərini qiymətləndirməyi unutmayın. Qrup qiymətləndirmə meyarlarına uyğun qiymətlərini verin. Verilmiş bu qiymətlərin cəmi hesablasın və qalib qrupun elanı təşkil edilsin. Belə dəyərləndirilmələr şagirdlərdə stimül yaradır və növbəti qrup işlərinin səmərəli təşkilinə imkan açır. Qrupların qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, özünüqiymətləndirmə vərəqlərinin istifadəsi tədrisin keyfiyyətini yüksəldən vasitələrdən biridir. Bu zaman şagirdlərə inam və şagirdin özünüqiymətləndirmə bacarığı formalaşır.

### Özünüqiymətləndirmə

Bu qiymətləndirmə fərdi qiymətləndirmədir. Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

*Abdullayev Uğur*

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim	Dərsdə diqqətli idim	Məntiqli yanaşmam var idi	Sual-cavabda aktiv idim	Əməkdaşlıq etdim	Etiket qaydalarına riayət etdim

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq internet ünvanlarından istifadə etmək imkanınız varsa, aşağıdakı ünvanlara müraciət edə bilərsiniz.

<http://www.bizimyol.info/news/39650.html>

[http://www.zaman.az/az/newsDetail\\_openPrintPage.action?newsId=70142](http://www.zaman.az/az/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=70142)

<http://www.olaylar.az/news/social/118845>

<https://az.wikipedia.org/wiki/Tolerantlıq>

[http://musavat.com/news/gundem/dini-ve-milli-tolerantligin-azerbaycan-modeli\\_89870.html?welcome=1](http://musavat.com/news/gundem/dini-ve-milli-tolerantligin-azerbaycan-modeli_89870.html?welcome=1)

**Yaradıcı tətbiqetmə** zamanı “Müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlıq” mövzusunda rollu oyun tapşırıla bilərsiniz. Yaxud da bu mövzuda esse hazırlaya bilərsiniz.

**Ev tapşırığı** F blokundakı – “*Tolerantlıq – dünyanın dini simasıdır*” adlı təqdimat hazırlayın” tapşırığı ola bilər.

Qiymətləndirmə, hər zaman olduğu kimi, məqsədemüvafiq meyarla uyğun aparılmalıdır.

#### **Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetmə**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyindən istifadə etməklə müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş edir.	Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş edərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Müxtəlif dinlərə qarşı tolerantlıq nümayiş edir.

## 5. ƏXLAQ VƏ DAVRANIŞ NORMALARININ ÜMUMBƏŞƏRİ ƏHƏMİYYƏTİ

### Alt standart:

3.2.1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirir.

### Məqsəd:

Müxtəlif mədəniyyətlərə münasibətlərdə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Şagirdlərdə idraki fəallığı A blokunda verilənləri təqdim etməklə yarada bilərsiniz. Siz digər vasitələrdən, əxlaqla bağlı müxtəlif aforizmlərdən də istifadə edə bilərsiniz. Yaxud da müxtəlif ölkələrin mədəniyyətinə aid şəkilləri özündə əks etdirən slayd və ya hazırladığınız tablonu şagirdlərə göstərə bilərsiniz. Mədəniyyətlərarası münasibətlər, əxlaq və davranışlar haqqında şagirdlərin müəyyən bilik və bacarıqları artıq vardır. Bu baxımdan şagirdlərin fəaliyyətini elə istiqamətləndirməlisiniz ki, qoyduğunuz məqsədə çata bilərsiniz. Şagirdlərin bəşəri dəyərlərə münasibətini öyrənmək üçün, təbii ki, tədqiqatın aparılması zəruridir.

Tədqiqatın aparılması üçün tədqiqat sualı verməyi unutmayın. Bu problemin araşdırılması üçün **tədqiqat sualı** “Müxtəlif mədəniyyətlərə münasibətlərdə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti nədən ibarətdir? ola bilər.

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq internet ünvanlarından istifadə etmək imkanınız varsa, aşağıdakı ünvanlara müraciət edə bilərsiniz.

<http://kayzen.az/blog/f%C9%99ls%C9%99f%C9%99/9770/%C9%99xlaq%C4%B1n-mahiy%C9%99ti.html>

<http://kayzen.az/blog/4213/etik-m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99t.html>

<http://www.muallim.edu.az/arxiv/2014/35/25.htm>

[http://www.lawreform.az/upload/5\\_book.pdf](http://www.lawreform.az/upload/5_book.pdf)

Şagirdlərin tədqiqat işlərindən biri dərslərdəki sadalanan insani keyfiyyətlərin adına uyğun da ola bilər. Şagirdləri bu adlara görə qrupa bölün. Tapşırıq ondan ibarət ola bilər ki, hər qrup bu xüsusiyyətlər haqqında fikirlərini yazsın, bu keyfiyyətlərin münasibətlərdə əhəmiyyətini vurğulasınlar.

1. İnsanpərvərlik
2. Həmrəylik
3. Bərabərlik və dözümlülük
4. Əməkdaşlıq və dostluq
5. Sadəlik və təvazökarlıq
6. Etibar və inam
7. Ədalətlik

Digər qrup işi isə F blokundakı tapşırıqlar ola bilər.

#### **I qrup:**

Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti nədən ibarətdir? Müzakirə aparın.

#### **II qrup:**

Milli dəyərlərlə ümumbəşəri dəyərləri müqayisə edin. Hansı milli dəyərlər ümumbəşəri hesab oluna bilər?

#### **III qrup:**

“Dinin əsas məqsədi əxlaqdır” (M.F.Axundzadə) fikri ilə razısınız mı? Müzakirə aparın.

#### **IV qrup:**

Əxlaq normalarının pozulmasına aid müxtəlif faktlar toplayıb təqdim edin.

Qrup işinin mübadilə və müzakirə mərhələsi bitdikdən sonra qiymətləndirməyi unutmayın. Qrup işlərini rəqəmlərlə, ballarla və



ya müxtəlif simvolik işarələrlə qiymətləndirə bilərsiniz. Tədqiqat sualına verilən cavab isə, təbii ki, məqsədimizə xidmət edir. Qrup meyar cədvəlini öncədən divara asmağı unutmayın.

Mövzuda verilmiş nəzəri məsələləri İnsert və ya fasiləli oxu üsulları ilə şagirdlərə ötürə bilərsiniz.

F blokundakı “Halallıq mövzusunda esse yazın” adlı tapşırığın icrası verilə bilər.

**Ev tapşırığı** kimi “*Məktəb əxlaqın qoruyucusudur*” devizi altında *təqdimat hazırlayın*” və ya “*Ümumbəşəri əxlaqi dəyərlərin qorunması naminə hansı tədbirlər planını hazırlayırdınız? Tədbirlər planını dəftərinizdə və ya elektron şəkildə qeyd edib təqdim edin*” ola bilər.

Qiymətləndirməni dərsin istənilən mərhələsində apara bilərsiniz. Şagirdlər aşağıdakı meyar əsasında qiymətləndirilir.

### Qiymətləndirmə meyarı: dəyərləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyindən istifadə etməklə əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirir.	Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini dəyərləndirərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyətini sərbəst dəyərləndirir.

## 6. BƏŞƏRİYYƏT QARŞISINDA MƏNƏVİ BORC

### Alt standart:

3.2.2. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu dərk etdiyini nümayiş etdirir.

### Məqsəd:

Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini nümayiş etdirir.

**Motivasiyanı** A blokundan istifadə etməklə reallaşdırma bilirsiniz. Bu zaman şagirdlərin fərziyyələrini alın. “*Dahi rus filosofu Nikolay Çernişevski söyləmişdir ki, “Millətin ən mühüm kapitalı xalqın mənəvi keyfiyyətləridir”*” sözlərini müzakirəyə qoyun.

Onun fikirlərinin nə dərəcədə həqiqət olduğunu müəyyən etmək üçün tədqiqat işi təşkil etmək zəruridir. Siz bu mövzunun tədrisi zamanı BİBÖ üsulunu tətbiq edə bilərsiniz. BİBÖ cədvəlini sinifdən asın. Şagirdlər BİLİRƏM hissəsini özləri doldurarsa, daha yaxşı olar. İSTƏYİRƏM BİLƏM hissəsində onları maraqlandıran suallar və ya bilmək istədikləri məqamları yerləşdirin. ÖYRƏNDİM hissəsini isə şagirdlərlə birgə dərslərin sonunda doldurun. İnsert üsulundan istifadə etməklə mətnlə şagirdləri tanış edin. İnsert üsulunun reallaşdırılması zamanı mütləq şagirdlərə qaranlıq qalan məqamlar aydınlaşdırılmalı, müzakirələr aparılmalıdır.

**Tədqiqat sualı:** *Mənəvi borcun əhəmiyyəti nədən ibarətdir?*

Tədqiqatın aparılması üçün cütlərə iş verə bilərsiniz. Cütlərə tapşırığı F blokunda verilmiş sual və tapşırıqlardan istifadə etməklə aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

### *I cüt*

Ramazan və Qurban bayramlarının mənəviyyata təsirini izah edin.

### *II cüt*

Mehriban Əliyevanın fəaliyyətini Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri ilə əlaqələndirin.

### **III cüt**

Kamillik haqqında deyilmiş ibrətamiz fikirlərdən nümunələr gətirməklə mənəvi dəyərlərin insanın yüksək keyfiyyətlərindən irəli gəldiyini əsaslandırın.

### **IV cüt**

Əxlaqla mənəvi keyfiyyəti fərqləndirin. Onlar arasında hansı oxşarlıqlar vardır?

### **V cüt**

“Cəmiyyətin mənəvi həyatı” anlayışını izah edin.

### **VI cüt**

“Mənəvi borc” anlayışını izah edin.

### **VII cüt**

Mənəviyyatın formalaşmasında dinlərin rolunu əsaslandırın.

### **VIII cüt**

Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunuz nədən ibarətdir? Fikir-lərinizi söyləyin.

Cütlərin işi mübadilə və müzakirə olunduqdan sonra qiymət-ləndirilməni aşağıdakı kimi apara bilərsiniz.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əmək-daşlıq-etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
<b>Rauf</b>					
<b>Çiçək</b>					

Mövzunun tədrisi zamanı əlavə olaraq internet ünvanlarından istifadə etmək imkanınız varsa, aşağıdakı ünvanlara müraciət edə bilərsiniz.

[http://anl.az/el/alf7/ex\\_mb.pdf](http://anl.az/el/alf7/ex_mb.pdf)

<http://kayzen.az/blog/f%C9%99ls%C9%99f%C9%99/9774/etikanın-%C9%99sas-kateqoriyalar%C4%B1.html>

Bu mövzunun tədrisi və standartın reallaşdırılması zamanı şagirdlərə paylama materialları verməklə dərslərin gedişini daha maraqlı edə bilərsiniz. Yaxud da bu mövzunu əvvəlcədən qabaqlayıcı tapşırıq kimi şagirdlərə verib araşdırma aparmalarını tapşıra bilərsiniz. Dərslərin gediş zamanı şagirdlərə müxtəlif tapşırıqlar verə bilərsiniz. Həmçinin F blokundakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz.

1. *Mənəviyyata aid gözəl kəlamlar demiş dahilərin fikirlərindən ibarət təqdimat hazırlayın.*

2. *“Ulu öndər H.Əliyev bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu reallaşdıran şəxsiyyətlərdəndir” adlı esse yazın.*

3. *Müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə aid araşdırma aparıb, onların fəaliyyətinə aid buklet hazırlayın.*

**Ev tapşırığı** kimi F blokundakı *“Mənəvi borcların könüllülük prinsipi ilə davamlı şəkildə həyata keçməsi üçün hansı təklifləri irəli sürərdiniz?”* sualını vermək olar. Şagirdlərə bu barədə təkliflərini yazmağı tapşıra bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyara uyğun aparılmalıdır.

**Qiymətləndirmə meyarı: nümayişetmə**

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini nümayiş etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyindən istifadə etməklə mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini nümayiş edir.	Mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini nümayiş edərkən bəzi səhvlərə yol verir.	Mənəvi borcun əhəmiyyətini dərk etdiyini asanlıqla nümayiş edir.

Bu mövzunun tədrisi üçün 2 saat nəzərdə tutulduğuna görə 2-ci saati mövzu ilə bağlı təqdimatların hazırlanıb nümayiş etdirilməsinə həsr olunarsa, məqsədamüvafiq olar.

## 7. DÜNYANIN DƏRK OLUNMASI

### Alt standart:

1.1.1. Dünyanın dərk olunmasında elmi və dini dünyagörüşləri şərh edir.

### Məqsəd:

Elmi və dini dünyagörüşlərin dünyanın dərk olunmasında rolunu şərh edir.

**Motivasiya** zamanı dərslikdə verilmiş: “Sizcə, dünyanın dərk olunması elmi və dini baxışlarda necə təzahür edir? Dünyanın dərk olunması sahəsi ilə hər hansı bir elm məşğul olurmu? Dünyada baş verənlər zərurət, yoxsa təsadüflərdir?” suallarından istifadə etmək olar. Yaxud da müxtəlif açar sözlərdən istifadə etməklə dünya və onun dərk olunması haqqında fərziyyələri şagirdlərdən almaq olar. Fərziyyələr alındıqdan sonra şagirdlər tədqiqat işinə cəlb edilir.

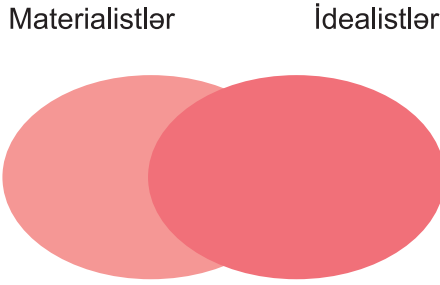
**Tədqiqat sualı:** *Elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərq nədən ibarətdir?*

Paraqrafın nəzəri materialı ilə tanışlıq mühazirə, fasiləli oxu və s. üsullarla aparıla bilər. Dünyanın dərk olunması ilə bağlı ən qədim düşüncələrin mifologiya olduğunu şagirdlərin diqqətinə çatdırdıqdan sonra C blokundakı tapşırığı – “*Tarix və ədəbiyyat dərslərindən sizə məlum olan rəvayət və mifləri sadalayın. Onları birləşdirən ortaq cəhətləri müəyyən edin*” – şagirdlərə verin. Şagirdlər bildikləri miflərin adlarını sadalayarkən onları lövhədə və ya flipçartda qeyd edin. Sonra bu miflərin ortaq cəhətlərini şagirdlərin müəyyən etməsi üçün fikir mübadiləsi aparılmasına şərait yaradın.

B blokunda Konfutsinin fikirlərini müzakirəyə qoyun. Bu hissəni şagirdlərə oxudun: “*Dahi filosof Konfutsinin davamçılarından olan Men Tszi belə bir nəzəriyyə irəli sürürdü ki, insanın həyatı ilahi iradəyə tabedir, bilik isə insanda anadangəlmədir. İnsan anadan olanda bilik ilahi, “hüduzsuz ruh” tərəfindən ona verilir. İnsan bu biliklərin köməyi ilə həyatın bütün suallarına cavab verməlidir. O, insanları bütün uğursuzluqların və bədbəxtliklərin səbəbini müəyyənləşdirməyə, düzümlü və mərhəmətli olmağa çağırırdı*”.

Daha sonra şagirdlərə Konfutsinin bu fikrə gəlmə səbəbini araşdırmasına vaxt verin. Şagirdlərin münasibətləri mütləq nəzərə alınmalı, materialın davamı ilə tanışlıq fasiləli oxunun köməyi ilə də reallaşdırıla bilər.

Dərsin gedişində materialistlərlə idealistlərin baxışlarını Venn diaqramında şagirdlərlə birgə müqayisə etmək olar.



Digər bir müqayisə isə aşağıdakı tapşırıqın icrası ilə mümkün ola bilər.

*İslam və xristianlıq dinlərindən başqa, daha hansı dində hər şeyin Allah tərəfindən yaradılması öz əksini tapmışdır? Hər şeyin Allah tərəfindən yaradılması nəzəriyyəsini dünyanın atomlardan ibarət olması nəzəriyyəsi ilə müqayisə edin.*

Qrup işinin təşkilini nəzərdə tutursunuzsa, bu zaman C və F blokundakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz.

**I qrup:**

Sxem quraraq materializmlə idealizmi müqayisə edin.

**II qrup:**

Ateist dünyagörüşünün materialist dünyagörüşündən fərqli cəhətləri nədir? İzah edin.

**III qrup:**

Nikolay Kopernikin kəşf etdiyi heliosentrik nəzəriyyə nə üçün dini görüşə zərbə vurdu? Fikirlərinizi əsaslandırın.

#### IV qrup:

Dünyanın dərk olunması və ya dünyagörüş arasındakı əlaqəni şərh edin.

Qrup işlərinin mübadiləsi və müzakirəsini mütləq təşkil edin. Müzakirələr zamanı şagirdlərə müxtəlif suallar vermək olar.

Əgər siz qrup işi yox, kollektiv iş verməyi nəzərdə tutmusunuzsa, bu zaman debatdan istifadə edə bilərsiniz.

Tapşırığın icrası bitdikdən sonra **ümumiləşdirmə aparmaq, eləcə də nəticələrin çıxarılması** üçün şagirdlərin iştirakı vacibdir.

Mövzunun tədrisi zamanı aşağıdakı internet ünvanları köməyinizə çata bilər:

[https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0drak\\_n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si](https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0drak_n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si)

<http://1001kitab.az/pdf/kitab8cd97125e4844c3.pdf>

<http://tefrkkuretm.com/tef/1641.pdf>

**Yaradıcı tətbiqetmə** zamanı şagirdlərə “Dünyanın dərk olunması” adlı esse yazmaq tapşırığı verilə bilər.

**Ev tapşırığı** kimi şagirdlərə F blokundakı “Materialist dünyagörüşü haqqında fərziyyələrə əsasən materiallar toplayıb təqdim edin” tapşırığının icrası tapşırıla bilər.

Qiyətləndirmə dərslər istənilən mərhələsində meyarla uyğun aparılmalıdır.

#### Qiyətləndirmə meyarı: *şərhetmə*

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərqi şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyindən istifadə etməklə elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərqi şərh edir.	Elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərqi şərh edir, bəzi səhvlərə yol verir.	Elmi və dini dünyagörüşləri arasındakı fərqi sərbəst şərh edir.

**III tədris vahidi üzrə summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair  
NÜMUNƏLƏR**

**1. Tolerantlıq nə deməkdir?**

- A) Tolerantlıq sözü latın dilində olan “tolerantia” sözündən götürülüb, mənası “mübarizə” deməkdir.
- B) Tolerantlıq sözü latın dilində olan “tolerantia” sözündən götürülüb, mənası “dözüm” deməkdir.
- C) Tolerantlıq sözü latın dilində olan “tolerantia” sözündən götürülüb, mənası “dönməmək” deməkdir.

**2.** *“Ölkəmizin başçısı İlham Əliyev və onun xanımı Mehriban Əliyeva da Azərbaycanın global dünyada çoxmədəniyyətliliyin və mədəni tolerantlığın nümunəsinə çevrilməsi üçün əllərindən gələni edirlər” fikrini faktlarla əsaslandırın.*

---

---

**3. Dini dözümlüləklə bağlı ilk sənəd hansı hesab olunur?**

- A) 1995-ci ildə isə UNESCO Baş Konfransının öz sessiyasında dözümlülük prinsiplərinə dair qəbul etdiyi bəyannamə
- B) 1948-ci ildə qəbul edilmiş İnsan Hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamə
- C) 1648-ci ildə imzalanmış Vestfal sülhü

**4.** *Qədim Çin müəfəkkiri Konfutsi deyir: “Dünyada çox yollar var, lakin onların hamısı bir məqsədə doğru aparır. Yüz üsul var, lakin nəticə həmişə birdir”.*

**Bu fikri daha hansı sözlərlə əvəz edərdiniz? Aşağıda qeyd edin.**

---

---

**5. Dini ədavətin baş verməsi səbəblərini qeyd edin.**

---

---



**6. Səməvi dinlər hansı cərgədə verilmişdir?**

- A) İudaizm, xristianlıq, islam
- B) İslam, atəşpərəstlik, şialik
- C) Xristianlıq, islam, bütəpərəstlik

**7. Onun bu kəşfi dünyanın dərk olunmasında, təbiətə olan baxışlarda böyük bir çevriliş etdi və dini dünyagörüşə sarsıdıcı zərbə endirdi. Söhbət kimdən gedir?**

- A) Nikolay Kopernik
- B) Nizami Gəncəvi
- C) Əbu Reyhan əl-Biruni

**8. Verilmiş bu kəlamın müəllifi kimdir?**

*“Tolerantlıq, dözümlülük çox geniş anlayışdır. O həm insani münasibətlərin, həm də dövlətlərarası, millətlərarası, dinlərarası münasibətlərin bir çox cəhətlərinə aiddir... O təkə dinlərin bir-birinə dözümlülüüyünü deyil, həm də bir-birinin adətlərinə, mənəviyyatına dözümlülük, mədəniyyətlərə dözümlülük deməkdir”.*

- A) İlham Əliyev
- B) Heydər Əliyev
- C) Mehriban Əliyeva

**9. Cədvələ əsasən əxlaqla mənəvi keyfiyyəti fərqləndirin. Onlar arasında hansı oxşarlıqlar vardır? Müəyyən edib yazın.**

Əxlaq	Mənəvi keyfiyyət
<b>Oxşar cəhətlər</b>	

**10. Verilmiş hissəni öz fikirlərinizlə davam etdirin.**

*26 aprel 1986-cı il Ukraynanın paytaxtı Kiyev şəhəri yaxınlığında yerləşən Çernobil AES-də güclü nüvə partlayışı baş verdi. Belə bir hadisə insanların mənəvi dəyərlərini bəşəri dəyərlə birləşdirdi. Partlayışdan zərər çəkənlərə yardım etmək, dəstək olmaq üçün minlərlə insan yardıma gəldi. Bu cür dəstək azərbaycanlılardan da oldu.....*

---

---

## **İSTİFADƏ EDİLMİŞ VƏ MÜƏLLİMİN İSTİFADƏ EDƏ BİLƏCƏYİ MƏNBƏLƏR**

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2009.
2. B.Xankişiye. Sığorta fəaliyyətinin əsasları. Bakı, 2006.
3. B.Xankişiye. Sığorta. Bakı, 2005.
4. Delius, Harald. Etik, Günümüz Felsefe Disiplinləri. D.Özlem, İstanbul.
5. D.Bağirov, M.Həsənlı. "Mailıyyə". Bakı, 2011.
6. E.Kərimov, B.Osmanov. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2004.
7. Ekoloji siyasət. Bakı, 2008.
8. Ə.Abbasov. Kurikulum islahatının əsas istiqamətləri. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, №4, 2011.
9. Ə.Əlizadə. Psixologiya. Bakı, 1989.
10. Fövqəladə hadisələrin təsnifatı (məlumat kitabı). Bakı, 2001.
11. F.Rəsulov, Q.İbadoğlu. İqtisadiyyatın əsasları. Bakı, "Elm", 2004.
12. İnsan hüquqlarının tədrisi. Müəllimlər üçün proqram. Bakı, 2003.
13. İnsan və cəmiyyət. 10-cu siniflər üçün dərslik. Bakı, 2011.
14. İsmixanov M.A. Pedaqogikanın əsasları. Bakı: Nafta-Press, 2002, 134 s.
15. Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası. Bakı: "Çaşıoğlu", 2002 .
16. K.F.Mahmudova. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi məsələləri. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, №4, 2015.
17. Qurani-Kərim (Tərcüməçilər: akad. Ziya Bünyadov və prof. Vasim Məmmədəliyev).
18. L.Q.Xodov. Vergilər və iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi. Bakı, 1997.
19. Maqsud Qasimov. Sağlam həyat tərzi uğrunda. Bakı, 2005.
20. M.C.Atakişiye. Qazmada istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri. Bakı, 1998.
21. Məktəbdə vətəndaş təhsili. Metodik vəsait. Norveç Qaçqınlar Şurası. 2002.
22. M.Əmirov. İnsan və cəmiyyət. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, 2010
23. M.Mərdanov, F.Şahbazlı. Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998–2005). I, II kitab. Bakı, "Təhsil", 2005.
24. N.Əkbərov. Ailə və cəmiyyətdə əxlaq və davranış qaydaları. Bakı, "Bərəkət", 2010.

25. N.Əkbərov. Ailədə və cəmiyyətdə əxlaq və davranış qaydaları (Ümumtəhsil məktəbləri şagird və müəllimləri üçün vəsait). Bakı, "Bərəkət", 2009.

26. N.Novruzov, X.Hüseynov. "Mailiyə". Bakı, 2007.

27. "Özünə və başqalarına kömək etməyi bacar" (Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi). Bakı, 2004.

28. Ramil Əliyev. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi. Bakı, 2002.

29. Rəfiqə Əliyeva, Qara Mustafayev, Sevinc Hacıyeva. Ümumi ekologiya. Bakı, 2004.

30. S.C.Əliyev, H.M.Hacıyeva, N.C.Mikayılzadə. Tibbi biliklərin əsasları. Bakı, 2004.

31. Sosial bilgiler dersi (5, 6, 7, 8-ci siniflər) öyrətim proqramı. Ankara, 2005.

32. S.C.Əliyev, H.M.Hacıyeva, N.C.Mikayılzadə. Tibbi biliklərin əsasları. Bakı, 2004.

33. S.Tağıyeva və b. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Müəllimlər üçün tədris vəsaiti. (V–IX siniflər). Bakı, 2006.

34. Ş.Ə.Topçiyeva, R.T.Qəndilov, S.Ş.Tağıyeva, Ş.Ə.Qocayev, G.N.Hacıyeva, N.Ə.Məmmədova, A.T.Hacıyeva və b. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. "Çaşıoğlu", 2007.

35. Telman Xəlilov, Maya Zeynalova. Qlobal ekoloji problemlər. Bakı, "MBM", 2013, 212 səh.

36. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 2009.

37. Z.Veysova. Fəal təlim metodları. Bakı, 2007.

38. Винокурова Н.Ф., Трушин В.В. Глобальная экология. М.: Просвещение, 1998.

39. Пометун Е. Энциклопедия интерактивного обучения. Киев, 2007.

40. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. – Ростов н/Д: Феникс 2000.

41. Лихочев Б.Г. Педагогика: Курс лекций. Юрайт. 1999.

42. Новиков Ю.В. Природа и человек. – М.: Просвещение, 1991.

43. Щепанская Т.Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX–XX вв. М.: Индрик, 2003.

44. Подласый И.П. Педагогика. Кн. 1.М.,1999.

## **HƏYAT BİLGİSİ 9**

Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün  
"Həyat bilgisi" fənni üzrə müəllim üçün metodik vəsait

### **Tərtibçi heyət:**

Müəlliflər:

**Məmmədova Nüşabə Əsəd qızı**

**Mahmudova Könül Faiq qızı**

**Bəhrəmov Sevil Şivəxan qızı**

Buraxılışa məsul:

**Sevil İsmayılova**

Dizayner:

**Kərim Məhdəvi**

Səhifələyici:

**Yeganə Rüstəmov**

Korrektor:

**Nübar Qarayeva**

Texniki redaktor:

**Gültəkin Cəfərova**

Baş redaktor:

**Samirə Bektaşı**

Texniki direktor:

**Allahverdi Kərimov**

Nəşriyyat direktoru:

**Kəmalə Qarayeva**

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin  
03.06.2016-cı il tarixli 369 nömrəli əmri ilə  
təsdiq edilmişdir.

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2016

Kağız formatı 70x100 1/16. Fiziki çap vərəqi 8,5. Səhifə sayı 136.  
Sifariş 15293. Tiraj 7000. Pulsuz.

"Şərq-Qərb" ASC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.  
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.



**PULSUZ**